

Ак 75
МЗН

34

BEITRÄGE ZUR UKRAINISCHEN ETHNOLOGIE

herausgegeben von der Ethnographischen Kommission der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

Bd. XIX—XX.

МАТЕРІЯЛИ

до

УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ВИДАЄ ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

ТОМ XIX—XX.

ЛЬВІВ, 1919.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

в ДРУКАРІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

5493 КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

В К Шифр T5; M34 Изв. № 2481305

Автор

Анто
Бодя
Вера

Название Матеріали до
української етнографії.

Вовк

Место, год издания Львів, 1919.

Гнат

Кол-во стр. 14,389, 1с.

-" - отд. листов 1

-" - иллюстраций 1

-" - карт 1

-" - схем 12 л. табл.

Том 19-20 часть 1 вып. 1

Конволют 1

Груп

Примечание:

27.04.90г

Ж. Колес -

східної Європи
Сирий питання
Деманський В., Піо
Етнографічний Збір
переважно заох
Галицькі наро
новелі (т. 8): 1
23—24, 27—28)
хоронні звичаї
(т. 6); Галиць
їнської демоног
щедрівки (т. 3
Ст. Людкевич,
породні матері
як ось: І. Колес
В. Лесевич. Опис
матеріалів з Уго

2004
Із філії - басенка.

Доленга-Ходаковський).
шайти пізнійше) містить
тів, як: О. Роздольський,
ський, Галицькі народні
ї приповідки (т. 10, 16,
охранні голосиня і По
линицько-руські анекдоти
—13); Знадоби до укра
ні (т. 17—19); Колядки
—38); О. Роздольський
ї: містить також ріж
місцевостій або країн,
ї з мельодіями (т. 11);
Гнатюк. Етнографічні

Бп12860-19-20

75
M34

BEITRÄGE ZUR UKRAINISCHEN ETHNOLOGIE

herausgegeben von der Ethnographischen Kommission der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

Bd. XIX—XX.

МАТЕРІЯЛИ

до

УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ВИДАС ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

ТОМ XIX—XX.

ЛЬВІВ, 1919.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

з ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

Володимир Гнатюк.

Пісня про покритку, що втопила дитину.

I. Вступні уваги.

Пробуваючи 1900 р. літом на Гуцульщині у Криворівні, записав я там пісню про покритку, що втопила дитину. Пісня звернула мою увагу не тілько своєю трагічністю та сильним чутем, що могли би дати драматургові підклад до чудового твору, але й своєю побутовою стороною, а особливо старими культурними пережитками. Повернувшись до Львова, почав я переглядати збірники пісень, щоби пізнати, чи є багато варіантів пісні та чи часто вона була друкована. Я переконався, що варіантів є доволі значне число та що вони ріжуться між собою у подробицях, але так, що заразом доповнюють себе ними. Я вже тоді постановив призбирати ще трохи нових записів пісні і заняти ся опісля її розбором. Та за іншими заняттями треба було пісню відложить на бік, а далі й призабув я за неї.

Пісня пролежала так між іншими збірками майже вісім літ. У 1908 р. дістав я від пок. Івана Созанського, учителя брідської гімназії, виписаний із актів брідського магістрату документ, який подаю ось тут у цілості, і який пригадав мені на ново давно сховану пісню, бо порушав таку саму тему:

Actum in Villa Ponikowica die 29 Mensis Aprilis 1726 coram
Hiacenthio Dublanski Advocato Martino Dobowski Proconsule
Stephano Michałowicz Consule Trembowelski Viceadvocato Ioanne
Chylicki Iurato Scabino.

W sprawie i Akeyi nieuczciwej Iewki ante Dziewki a teraz
po Zasciu w ciąż Mołodycy ut sola confitebatur na Dobrowolnych

primario a potym..... Confessatach, ktoria na obudwuch Confessatach ullo modo nie chciała zeznać cielesnego Nieczystosci grzechu popełnienia tylko zaiedno Zawoiskiego powoływała ze nie skim innym zadnego grzechu tworzyła i nigdy tylko z Zawoiskim z którym iako w ciąże zaszedszy dziecię straciła z nim spłodzone które to dziecię ad praesens officium nostrum gdysmi kazali przyniesc naocznie widzieliśmy skorkę około szyi oberwaną. W czym my Urząd ad hoc grave Crimen ziechawszy na affektaeyą WIMPana Pułkownika Komendanta i Gubernatora Fortece Brodzkiey iako Possesora Wsi Ponikowicy wyrozumiawszy z oney Confessat tak dobrowolnych iako i Mistrzowskich tak decyduiemy senteneyą naszą stosując się do prawa Maideburgii gdzie pisze in Articulo Octogesimo: Aby gdy się takowaby osoba pokazac się miała, ażeby swoj płod samocheący traciła ażeby żywcem zakopana była i palem przebita przeto słusznie tą śmiercią ginąc by powinna, ale choc iednak tak Saxon naznacza ale my zwazywszy sądu naszego Clementii naznaczamy aby in crastinum mieczem scięta była. Co się zas tycze siostry iey starszej u ktorey lewka juz wciąży płod i ona wiedziała dobrze o tym iako zamęzna ze nie pilnowała lewki siostry swej ktoria płod straciła samochejący luboli naybardziey i ta winnaby bydz powinna ale jednak Sąd nasz naznacza aby za nieostroznosc iey odebrała rozeg sto. Co się zas tycze Zawoiskiego ktorego powoływała tak na Confessatach ut superius expressum iako i iuz idąca na plac i iuz przy ostatnim zycia swego zgonie i słowo w słowo na niego przyznawa w tym punkcie iego reservatur cudzołostwo abo dlatego ze nie iest praesens Sądowi Naszemu ad respondendum obiecui. Ale potym przed którym kolwiek sądem powinen będzie respondere iako przestępca Przykazania Boskiego vigore Decreti Nostri naznaczamy.

Я постановив знов заняти ся піснею, але що до розвідки про неї, яку я плянував, треба мені було ще деяких матеріалів, позаписуваних у ріжких місцях, я звернув ся до деяких інтелігентів сільських із просьбою, записати мені вказані матеріали, бо сам не мав уже змоги збирати їх. На се дістав я коло 5% відповідей із записами, які оголошую низше, на решту просьб не дістав не тілько записів, але й відповіди. В надії, що з часом зберу таки більше матеріалів, я знов сховав пісню між папери і так пролежала вона повних десять літ. Бачучи тепер, що надія на більше зібрані матеріали не оправдала ся, використовую те, що маю, а пізнійшим дослідникам полішаю доповнене отсєї праці. Завважую при сім, що полішаю на боці розбір літера-

турної історії пісні, яка може бути предметом окремої студії, а займаю ся тілько розбором культурних пережитків, які мене завсіди притягали до себе.

При приготовлюванню варіантів пісні до друку побачив я, що побіч двох редакцій пісні, яку я записав, існує ще чотири окремі і зовсім незалежні від себе пісні на туж саму тему, що покритка топить дитину. Се вказує на велику популярність теми, на її широке розповсюджене та може вияснити подекуди, чому в нас не приймila ся чесько-словацька редакція п'ятої пісні і то не тілько в Галичині, але й на Угорщині, в якій марамороський варіант належить до східної редакції. Адже ж де було стілько пісень, чи треба було їх іще позичати? А все ж таки не розвинула ся жадна з них чотирох пісень та не спопуляризувала ся так, як п'ята. Завдячує вона се зручній композиції та живому схопленю теми і пластичним малюнкам, які пересувають ся перед нами немов у калейдоскопі та піддержують напружену нашу увагу в однаковім степені від початку до кінця. В сім її висшість над сими іншими, які наводжу тут тепер для порівнання.

1.

Ой у полі криниченька дикою дитньована,
Ой у вдови єдиниця та ще не віддана.
Нехай тая криниченька води набирає,
Нехай вдови єдиниця ще рік ногуляє.
Ой гуляла єдиниця рік (та) як годину,
Вигуляла єдиниця маленьку дитину.
Сидить козак конець стола, дрібні листи піши,
А вдовина єдиниця дитину козише.
Іде козак, (2) до коршмоньки піти,
А вдовина єдиниця дитину тошти.
Ой лам тобі, єдинице, корову рибю,
Годуй, годуй, єдинице, дитину малую.
(Ой) дам тобі, єдинице, червоця на страву,
Годуй, годуй, єдинице, козацькую славу.

І. Чубинський, Труди, V, ст. 363, ч. 713.

2.

Ой ходила красна дівка бережком,
Ла гонила сірі гуси батіжком:
Гиля, гиля, сірі гуси, до лому,
Гореж тому лебедику самому,
Поросло да біле ж піря на лому:
То не піря, то лівочая краса.

І що вчора за неділечка була,
Що дівчина на юлиці не була?
Що дівчина мале дитя вродила.
Я вродивши в китаєчку сповила.
Я сповивши, в Дунай річку однесла:
Пливши, дитя, пливши мале, як ути,
А я піду, погуляю молода.
Через тебе разпроклятє дитя,
Мене моя рідна мати прокляла.

*В. Даниловъ. Пѣсни села Андреевки. Нѣжинъ. у. Сборникъ Ист. Фил.-
Общ-а при Институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ. Т. XV, 1904). Ст. 66, ч. 190.*

Пор. це: Малорусскія пѣсни преимущественно историческія, собранныя Я. П. Новицкимъ въ Екатеринославской губ. въ 1874—1894 годахъ. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. VI, 1894, ст. 146).

3.

Ой у баринї за двором.
Ти Арина, Марина, жена, бариня моя!¹⁾
Ой у баринї за двором
Та поїшли дівки льон.
Та не вродив же їхній льон.
Та вродили гірчаки:
Білозерські парні дураки!
Хотить з нами ночуватъ.
Десяцкій не велять.
Була дівчина краще всіх,
На вулицю ходила,
Худу славу заробила:
Мале дитя родила.
В Дунай-річкі втопила.

*Обрѣзанія и пѣсни с. Бѣлозерки. Херсон. суд. зем. Соф. Анд. Чернявской.
Сборникъ Харьк. Ист. Фил. Общества, т. V, 1893, ст. 147, ч. 40.*

4.

A.

Ой ковалю, коваленьку,
Чом не встаєш зараненъко,
Чом не куеш помаленьку?
Чи залїза тай не ймієш,
Чи челядї ти жалїєш?
Я залїза багато ймію
І челядї не жалю.
В мене дочка Катерина
Родила сина Василина.
В тихий Дунай упustila.

З паперів М. Грабоманова, некімо, де записана.

Дунай річку засквернила.
У неділю пораненъку
Всі дівочки до церкви йдуть,
Ковалівну на цеп ведуть.
Десь узяв ся коваленко:
Що хотіте, те й беріте.
Ковалівни не трубіте!
Що хотіли, те й забрали.
Ковалівну зарубали.

¹⁾ Рефрен.

Б.

Ой ти ковалю, коваленьку,
Чом ти не куєш рано пораненьку?
Чом челядноньки ти жалієш,
Чом ти заїза та не грієш?
Ковальова дочка Катерина,
Вона собі сина породила.
В колодязі його потопила.
Тай за ворота виходила.
З буйним вітром розмовляла,
Що на серці — те її казала:

Н. Закревський, Старосв. Бандуриста, I. 1860, ст. 69, ч. 96.

Паралелі: П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 363, ч. 712. — Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, ст. 182, ч. 34. — В. Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубен. у., ст. 119, ч. 23.

II. Українські тексти.

Друкуючи нові варіянти (пятої з ряду) пісні, повинні ми подати огляд доси надрукованих та розглянути ся в нових. Доси надруковано 29 варіантів, із чого припадає 10 на Угорщину, Буковину й Галичину, а 19 на східну Україну. Нових варіантів є 22; з цього 16 припадає на Галичину, 6 на східну Україну. Разом є всіх 51 варіантів; із цього припадає 26 (отже більшість) на західну, а 25 на східну Україну. Розділені на поїзди, губернії й краї, варіянти представляють ся так:

Нові варіянти:

Зах. Україна.

Горлиці	.	.	.	.	.	.	2
Сянік	.	.	.	.	.	.	1
Рудки	.	.	.	.	.	.	1
Львів	.	.	.	.	.	.	1
Станіславів	.	.	.	.	.	.	2
Рогатин	.	.	.	.	.	.	1
Сколе	.	.	.	.	.	.	1
Долина	.	.	.	.	.	.	1
Надвірна	.	.	.	.	.	.	2
Косів	.	.	.	.	.	.	1
Снятин	.	.	.	.	.	.	1
Городенка	.	.	.	.	.	.	1
Тернопіль	.	.	.	.	.	.	1

Разом 16

Друковані:

Зах. Україна.

Угорщина	.	.	.	.	.	.	2
Буковина	.	.	.	.	.	.	1
Ж. Павлі	.	.	.	.	.	.	1
Я. Головацький ¹⁾	.	.	.	.	.	.	1
Лісько	.	.	.	.	.	.	1
Стрий	.	.	.	.	.	.	1
Косів	.	.	.	.	.	.	1
Городенка	.	.	.	.	.	.	1
Тернопіль	.	.	.	.	.	.	1
Разом							10

¹⁾ Сього її попередного не відоме походжене.

Схід. Україна:	Схід. Україна:
Київщина	3
Херсонщина	1
Полтавщина	1
Харківщина	1
Разом 6	
	Полісє . . . . .
	Волинь . . . . .
	Київщина . . . . .
	Херсонщина . . . . .
	Катеринослав . . . . .
	Полтавщина . . . . .
	Чернігівщина . . . . .
	Харківщина . . . . .
	Кубань . . . . .
	Разом 19

Мала Галичина переважає велику східну Україну не тілько числом, але й якістю варіантів. Тілько в Галичині заховалися найповнійші та найкрасші варіанти і найчистійші що до мови; в східній Україні, з виїмкою кількох, варіанти призабуті, попсовані, без видержаного розміру та поперетикані всякими русизмами.

Найстарший друком варіант появився у збірці Ж. Павлього (1840), другий у збірці К. Туровського (1846), а дальші три у збірці Я. Головацького (з того один передрукований з Ж. Павлього). Та хронологічно найстарші записи Я. Головацького, зібрани у значній частині в 30-их роках XIX ст. Від нього мав дістати збірку пісень також Ж. Павлі і надрукував їх, не згадавши імені Я. Головацького, що дало тому привід укотити Ж. Павлього в статті, друкованій як доповнення до статті Ол. Пипіна в „Вестнику Европы“ про українську етнографію. З нових варіантів найстарші записи Ф. Бодянського (1840 р.), Марка Вовчка з 50-их, та Мел. Бучинського з 60-их років XIX ст.

В варіанті Ж. Павлього подія відбувається в Берестечку, що вказує на його походження з Волині та на вандрівку пісні також зі сходу на захід. Сей факт можна ще сконстатувати на інших варіантах. Варіант середньо розвинений, а розмір подвійний, зразу йде вірш 14 (8+6), а потім 13 (8+5) складовий.

Варіант К. Туровського бойківський. Він не розвинений в повній тай не записаний поправно. Вже перша стрічка звучить:

Ой стала ся тяжка новина.

А повинно бути:

Ой стала ся, ой стала ся тяжка новина,
Марисейка молодейка дитя повила —

як се виходить із розміру другої стрічки. Те саме подибуємо в 3, 6, 7, 8 і інших стрічках. Співак не помилився тут, тільки

він не співав пісню, але диктував, а записувач не звертав уваги на розмір, що повинен бути 13 (8+5) складовий. Замітне в сім варіанті, що до громади назганяли 70 дівок, епічне число (так само як 3, 9, 12, 24, 31, 77).

Другий варіант Я. Головацького зближений до вар. Ж. Павлього, тілько ліпше записаний і розмір видержаний, хоч змінний, 14 і 13 складовий.

Третій варіант Я. Головацького, угорський, передруковано тут, як найліпше захований з тих, що перейшли до нас від Словаків. Його говор був мабуть первістно шароський, але в друку, а може й при записі, підправлений.

Буковинський варіант Гр. Купчанка представляє тільки відривок із 6 стрічок.

У П. Чубинського є два варіанти, волинський і харківський. Перший покривається з вар. Ж. Павлього і має тільки незначні відміни. Другий представляє тілько відривок.

Варіант З. Рокосовської також волинський, але ріжнить ся від вар. П. Чубинського. Він замітний тим, що в нім рибаки заносять мертву дитину до попа, як судії, і там мабуть відбувається дівочий збір, хоч виразно того не зазначується.

Варіант О. Кольберга відріжняється від подробиця від нового вар. І. Волошинського, також із Городенщини. Виновниця в нім попівна.

Тернопільський варіант не має початку. У ньому провинницю наперед „перед коршмов бють“ і аж як:

Збили її, взяли її тай кинули в воду.

Херсонський варіант С. Чернявської та катеринославський Я. Новицького — оба дуже мізерні, неповні й нічим незамітні.

Поліський варіант М. Довнар-Запольського замітний і мовою і тим, що в нім:

„Алзін панич кралевіч да на новум ганачку паходжаючі“
підглянув, як провинницятопила дитину, приклікав своїх риболовів і казав їм закидати сіти в воду. Риболови зловили дитину і занесли до світлиці, а самі ударили в дзвони,

„Штоб схадзілі ся панич і панічі“,
чого нема в жаднім іншім варіанті.

Полтавський варіант В. Милорадовича, доволі добре видержаний і повний, має ту подробицю, що дівчата сходяться на збір усі почесані, тілько

„Молодая Стеха Штерівна та нечесаная“.

Два інші варіанти В. Милорадовича представляють тільки відришки (оба полтавські).

Київський варіант А. Хатемкина найпоганіший і сильно зросийщений. Провинниця називається в нім чудно „разрасоюшко“.

Чернігівський варіант А. Малинки мотивує просторо, чому провинниця топить дитя (хоче ще гуляти) і тим він замітний. Провинниця приходить на збір дівчат не тілько без вінка, але й нечесана.

Харківський варіант Б. Грінченка належить до красших і замітний тим, що суд відбувається перед сотником, а провинницею виступає королівна, яка оправдує брак вінка п'янством. Провинницю засилають тут на Сибір. — Б. Грінченко наводить іще три інші варіанти, але вони не мають нових річевих відмін.

Угорський варіант М. Врабля з Марамороша замітний мовою та тим, що вказує спосіб топлення провинниці. Як судія виступає „біровик“ (вйт).

Косівський варіант В. Шухевича, повний і гарний, сходиться з моїм криворівським записом. Тут любовник намовляє дівчину втопити дитину. Опісля відбувається ревізія жінок, засуд провинниці і її викуп із тюрми.

Також стрижинський варіант Ів. Колесси гарно розвинений та викінчений. Нових подробиць не приносить.

Полтавський варіант В. Данилова та два харківські Д. Яворницького нерозвинені і не подають нічого замітного.

Понизше в паралелях указую, де всі ті варіанти надруковані.

* * *

Нові записи пісні (разом із одним передруком із Я. Головацького) розділюються на дві редакції. До першої належать варіанти з Ропиці Руської, Ждині й Волі Мигової (та передрук із Угорщини), запозичені від Словаків. Сю редакцію можна назвати чесько-словацькою. До другої належать усі інші варіанти. Сю редакцію можна назвати українською, бо вона витворилася на українській території самостійно. Переглянемо по черзі всі оті варіанти.

Варіант із Ропиці Р. зовсім не розвинений, а зі Ждині мало що повнійший. Головні моменти в них такі: Рибаки знаходять дитину, повідомляють владу, дівчата сходяться і зпоміж них допитують „ріхтарову“, що прийшла без вінка, а кат стинає її голову. Ніяких подробиць, в яких містяться культурні пере-

житки та задля яких уся пісня набирає для нас значення, нема. Найважніша ще загадка про ката, яка позиває здогадувати ся, що на лемківській території міг бути й такий варіант, в якім кат робив пропозицію провинниці увільнити її від смерті, коли вийде за нього за муж, але сей варіант не попав під запис та у друк.

Варіант із Волії Мигової виводить перед нас так, як гуцульські, не тілько покритку, але й її любовника, що намовляє її втопити дитину і через те спроваджує на неї нещастє. Та коли в гуцульських варіяントах брат викупляє опісля покритку з неволі, у лемківськім її карають, але як, сього не говорить ся. Зі слів:

Ой йди, Каюню, за Янцьом!

— можна здогадувати ся, що й любовник не уйшов кари.

Варіант із Розділович дуже неповний, але приносить два нові мотиви: Убийство дитини мотивується тим, що провинниця хоче походити ще рік дівкою. Провинничу за кару бують на помості.

Варіант із Городиславич можна назвати вже майже повним, бо є в нім усі найважніші мотиви. Замітний він тим, що подія відбувається в нім у місті Берездочку, під чим треба розуміти Берестечко, що він прийшов отже сюди з Волині. Замітний та-кож тим, що дівчата йдуть на ревізію до громади, в чім слідно останки давнього громадського суду.

Варіант із Русятич також завандрував із Волині, бо тут місцем події називається Берестечко, навіть уже з неперекручененою назвою. Провинниця топить дитину у Дністрі, а її топлять за те у Дунаю. Хто провинницю судить, не знати на певно, бо згадується ся і громада і рада і пан. Видно, що варіант не одностайній, але складаний.

Варіанти з Гринівців і Колинець представляють звичайний тип сеї пісні та підходять найбільше до городиславецького. Ріжнять ся між собою другорядними подробицями, прим. у першім провинниця війтівна, у другім попівна; у першім судить пан, у другім війт; у першім просить провинниця матір не пускати інших доньок на вечерниці, у другім до коршми.

Варіант із Козьови повний і замітний тим, що місцем події є Богуслав. Видно отже, що він звідти завандрував аж у скільські гори! Провинниця обвиває в нім дитину на чорно і пускає на Дунай. Допит провинниці переводить сама мати. Вкинена в Дунай, провинниця випливає сім разів і виголошує свою промову.

Варіант із Тростянця має також нові подробиці. У нім вказаний спосіб переводження ревізії у жінок. Провинницю топлять у Дунаю, але в передсмертній промові до матери вона говорить про море.

Гуцульські варіанти з Зелениці та Криворівні посвоячені з собою та дуже близькі. В обох любовник намовляє дівчину до злочину, в обох провинниця здіймає з себе півкоралі, втикає дитині в ротик, щоби задушила ся, а потому топить. В обох говорить ся про ревізію жінок, хоч висліду її не подається. При кінці оба варіанти розходяться. Зеленицький закінчується тим, що провинницю забирають жандарми, у криворівськім провинниця сидить у тюрмі, а брат викупляє її звідти.

Варіант із Волчковець називає війта „сенძьов“, а провинниця йде на переслухання вже завита.

Варіант із Вербівця гарно розвитий приносить нову подробицю: Провинницю блють уперед різками, а потому топлять. Провинниця війтівна.

Варіант із Василькова, що й місцем події визначає Васильків, належить до красших у східній Україні. Провинницею в нім є бурмістрівна, ревізію заряджує отаман, судить сотник (тут пerekручений на сотського). Тут отже козацький суд.

Варіант Марка Вовчка з Київщини, хоч невідомо, з якої саме місцевості, доповняється з попереднім. Провинниця в нім війтівна, її засуджують на оббиті нагаями. З кінцевого двовірша:

Нагаечка дротяночка з кілка не звисає,
Топесенъкій серпаночок з сліз не висихає!

— можна догадувати ся, що на тім кара не скінчила ся та що якась лиха доля повтаряла її й пізніше.

В канівськім варіанті рибаки ловлять рибу в морі і з моря витягають трупика дитини.

В варіанті з Колодистого провинниця топить дитину у млинівці (вкинула її „під нові млини“). Кінчить ся варіант тим, що провинницю звязують і ведуть, а отець і мати йдуть за нею ридаючи.

Варіант з Ольшани неповний і замітний хиба тим, що провинниця топить дитину в Доні.

Варіант із Каїр також дуже неповний. Провинниця у ньому топить дитину в морі тому, що не вміла її годувати. Присуду нема і провинницю тільки „під ручки ведуть“ у „перебор“.

Як бачимо з цього огляду, майже кождий добре розвинений варіант приносить якусь таку подробицю, якої в іншім нема. В сім і лежить вага записування варіантів.

Згадаємо ще окремо про кілька подробиць. Місцем подїї в українських варіяントах називається Берестечко, Богуслав, Васильків, Гуляйполе, Гусятин, Єрківці, Київ, Слуцьк, Харків. Де-куди говорить ся загально „у місті на ринку“.

Провинницею буває не хтобудь, але все якась визначніша особа: Міщеночка, вйтівна (ріхтарівна), бурмістрівна, попівна, а навіть королівна. В однім варіанті реальність посунена так далеко, що провинницю називається в нім по імені: Стеха Штерівна. Ми певні, що якби розпитано у вказаній місцевості за цею провинницею, ім'я показало би ся правдиве.

Кару виконують на провинници паходки, хлопці, кат, а в однім варіанті навіть мати. В найбільшій частині варіантів не вказано одначе, хто виконує кару, тільки говорить ся загально (нагаями тнуть, в Дунай пускають, на помості бютъ).

Також ріжне число сестер має провинниця, як се виходить із її промови до матери перед карою. Вона вказує їх дві, три, п'ять або сім. Очевидно, що се число епічне і воно наведене тілько для прикраси.

Перейдім тепер до самих варіантів.

1.

Стамтой страни яблонї.
Пріїхал Яшо на конї.
А Кася нань волала.
На ручках діти тримала.
Касю, Касю, Касенько,
Вруп до води літійку.
Як она вруціла.
За главу ся вхопіла.
Стоял млинар прі водзе,
Злапал дітятко на водзе:
Дайте дзвонаром, дайте знац,
Хтора паненка єго мац.

Я. Голосяцький. Народні пісні Галицької та Ігорської Русі, т. III, 1, ст. 245—246, ч. 122.

2.

Пішли рибари на риби,
Аж до губокой долини:
Нашли діти паходи.
Повите біво в падоля.

Еден гварит: Возмий го!
Другий гварит: Нягай го!
Третій на то нич не дбав.
Лем до рихтаря знати дав.

Дайте дзвонаром иосполу,
Вишиті дзвечки до столу!
Кожда дівочка у вінках.
Вітова Кася в гайданках.
Взяли Касю за ручку.
Та ей вивели на лінку:
Не вішайте ми на дубі,
Бо мя розедза голубі.
Лем ме завесне над водов.
Там ме гавранн не найду.
Там буде мілій воду брац
Та он мя будзе жалован.

Рихтарова не мила,
Лес ес віночок поділа?
Під меджу-м го скована.
Нерадам го повила.

Рихтарова не мила,
Лес ес перечко поділа?
На водум го пімарлва.
Бо-м го нерадо иоспва.

Стинай каце, як мані стяц,
Най не плаче отец, мац.
Отец, мати жалями,
Любий фраїр фіглями.

Зі збірника Т. Перейми в Ропиці Руській, Горлицького пов.

3.

Ішли рибари на риби
Аж до глибокої долини,
Ей найшли пахоля
Повите, биво з Подоля.
Єден гварит: Возми го!
Другий гварит: Лиши го!
А третій на то ніч не дбав,
Лем до риختаря знати дав.
Зараз на бубен вдариви,
Жеби ся дівки сходиви.
Кожда іде в вінечку,
А рильтарова в чепечку.

Леж ти свій вінок подзява?
До гаю лем го вруціва.
А на што ти го вруціва?
Бом го не радо носива.
Взяли они ей за ручки,
Вивели ей там на вучки:
Ей стинай, кате, кедъ маш стять,
А най не плаче отец, мац.
Ей отец плаче слезами,
Ей а Янічек фіглями.
Ей мати плаче сердечне,
Ей а Янічек фалечне.

Записав у Ждині коло Горлицької від Івана Філіка Он. Браташ.

4.

Под Krakowom на блоні
Ходзі Янчік на коні:
Касюня за нім ходзіла,
Дзецько на ренках носіла.
Ой Касю, Касю, зроб волю,
Кінь тото дзецько до воді!
Касюня волю зробіла,
Дзецько до воді труціла.
Был там Штефанко при водзе,

Злапав то дзецько на водзе:
Ой дзецько, дзецько, мож це знаць,
Кася вітова твоя маць!
В недзеле рано зложено,
Вшиткі панянкі скликано.
Вшиткі панянки в віночку,
Кася вітова в чепочку.
Вшиткі панянки до танцу:
Ой йди, Касюню, за Янцьом.

Зап. 1906 р. у Волї Мисловій, Сяніцького повіта Мир. Капій.

5.

Стала нам сії, стала нам сії в силі нувина:
Мулудая Ганусенька дітє пувила!
Пувила гу, пувила гу в білі пілюшкі,
Кенула гу, кенула гу в Дунай глибокій!
Пліни, дітє, пліни, дітє, чистув будою,
Най жи я си ще пуходжу хоць рік дівкою!
Ой як пішли рибаченькі рибу лувити,
Ни злувили штучкі¹⁾ рибкі, яно біли дітє.
Всі дівонькі-паніонькі ду грумади йдуть
І на свої гулувоньці вінонські нисут!
Мулудая Ганусенька ду грумади йде
І на свої гулувоньці вінка ни нисе!

¹⁾ Щучки.

Ой Ганусю. Ганусеньку, чо-с си вінка ни взяла?!

Булла мі гулувоњка, там си звізала!

Всї дівоњкі-паненоњкі мід-гурівку плют:

Мулудую Ганусеньку на пумості бют!

Ой мамуню, мамунцуню, маєш дуньок петь,

Ни пускай їх на вечіркі, най ти дома спєт!

Від брата Петра в Розіївичах, Рудецького повіта, записав Петро Рондяк.

6.

В славнім місті Берездочку стала сі новина:
Породила Марисенька сина Василя.
Ой як єго породила, в китай повила.
Повила го в китайочку, в Дунай пустила.
Пішли панські рибаченъки риби ловити,
Не зловили ані риби, зловили дите.
А в неділю дужи рано у всій дзвони бют,
Всї дівоњки-паненоњки до громади йдуть.

Всї дівоњки-паненоњки до громади йдуть.
Та на своєх головоњках віночки несуть.
Молодая Марисенька сама з заду йде
Та на свої головонці вінка ни несе.
Молодая Марисенько, чому з заду йдеш,
Тай на свої головонці вінка не несеш?
Болїла мі права ручка, не могла [я] плести,
Болит мене головоњка, не можу [я] нести.

Всї дівоњки-паненоњки ой плют, гуляют,
Молодую Марисеньку в Дунай пускают.

Молодая Марисенька як потапала
Тай на свою стару матір пальцем кивала:
Мати моя старенька, маєш дочок пять,
Не пускай їх на вечірки, нехай дома спить.
На вечірках чужа хата, на земли спати,
Там си може межи ними причина стати.
Мати моя старенька, маєш дочок сім,
Не давай їм розпушоньки, як далає мені.
Меніс дала розпушоньку, як в день, так в ночі,
Тепер mine молодую в Дунай тонути.

Зі збірника Антона Оліїнника з Городиславич коло Львова, передав Ф. Мисько..

7.

А в містечку Берестечку стала ся новина,
Породила Марисенька сина Василя.
Породила, породила, в пелени повила,
Тай на синий Дніпер у воду пустила.
Плині, плині, Василечку, кінець від кінця,
Шукай собі, Василечку, рідного вітця.

Ой як ціцли рибаченки тай рибу ловити,
Не зловили щуаченька, но зловили дитя.
Єден каже рибаченько: Ходім до двора!
Другий каже рибаченько: Буде нам біда.
Третій каже рибаченько: Хотімо до ради!
Скликай, пане, скликай, пане, всіх дівок громади.

Всі дівоньки паненочки до громади йдуть,
Тай на своїх головоньках віночки несуть.
Лиш одна Марисенька до громади йде
Тай на свої головоньки вінка не несе.
Ой чому ти, Марисенько, до громади йдеш?
Тай на свої головоньки вінка не несеш?
Боліла мі права рука та не могла плести,
Болить мене головонька тай не можу ністи.

Ой узяли Марисеньку за білі боки
Тай пустили її просто на Дунай глибокий;
Пліни, пліни, Марисенько тай на білій камінь,
Там спочинеш, Марисенько, на вік віков амінь.

Ой як взела Марисенька тай поталати,
Взела свої матіночки тай приклікати:
Ой маєш їх, моя мати, ще у дома дві,
Не лайже їм розпушточкі, як далась мені.
Ой маєш їх, моя мати, тай ще в дома три,
Як схочути йти на весіль, двері підопри!
Ой маєш їх, моя мати, ще у дома п'ять,
Не пусти їх на весіль, най у дома спізть,
Ой маєш їх, моя мати, ще у дома сім,
Не лайже їм розпушточкі, буде поля всім.

(Записав Михайло Верес, дитячий у Русятичах, повіт Гоетгин, 1905 р.)

8.

Ци чули ви, люде добрі, таку новину,
Що стратила вітвівна малу дитину?

Пішли туда рибачки рибу ловити,
Не зловили рибки-ципки, лиши мале дите.
Не зловили рибки-ципки, ні жадву лину.
Лиш зловили вітвівна малу дитину.

Пішли туда рибаччики до пана в раду,
А збирати всі дівочки пинька в громаду.

Всі дівочки паненочки перед пана йдуть,
Та на своїх головочках віночки несуть.
А молода вітвівна позаду іде,
Та на своїй головочці рубочок несе.
Ой молода вітвівна чого ти така?
Боліла ме головочка, я ї звездала.

Ой тай взяли вітвівную поїд білі боки.
Тай кинули вітвівную у вира глубокі.

Ой молода вітвівна як потапала.
А вна свою матіночку все покликала:
Мамко моя старен'ка, маєш доньок сім.
Не дай же їм розпустоныки, як далась мені.
Менісь дала розпустоныку, як в день, так в ночі.
А тепер я потапаю в такій глубочі.
Кумо моя старен'ка, маєш доньок п'ять,
Не пускай їх на вечірки, нехай дома снять.

Зап. 1866 р. у Гринівцях, Станіслав. пов. Мел. Бучинський.

9.

Ой у місті в Берездові стала ся новина,
Утопила поївнава хорошого сина.
Ой пішли бо рибаченьки рибку лапати,
Не нашли бо іщуки рибки, лиши мале літце.

Ударили в дзвін до дзвона, що іс тим робити?
Всі дівочки паніночки до віта скликати.

Всі дівочки паніночки до віта їдуть.
Та на своїх головочках віночки несуть.
Найкрасшша поївнава із заду ішла.
Та на своїй головоніжі вінка не несла.

Ой узели поївнаву по під білі боки,
Тай кинули поївнаву у Дунай глубокий.

Ой як вона потапала, та ще промовляла:
Тай вна свою матіночку та наказувала:
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх дві,
Не дай же їм таку волю, як далась міні.
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх п'ять,
Не пускай їх до коршмоньки, нехай дома спет.
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх сім,
Не пускай їх до коршмоньки, буде доле всім.

Зап. 1867 р. у Колинцях, Станіслав. пов. Мел. Бучинський.

10.

Ой у місті Богуславі стала ся новина:
Породила Марпсечка малейкого сина.
Та якже вна породила, на черно повила
Тай прийшла ил Дунайови, на Дунай пустила:
Пливи, пливи, біле дитя, рівно з бережайки
Та би тебе не зловили мої ворожайки.

Пішли, пішли рибачки рибочку ловити.
Найшли, найшли біле дитя, що почало гнати.
Несіт, несіт, пане брате, панім на пораду
Та будете избирати дівонку громаду.

Ой дівочки як панянки до правочки идут.
 Кожда собі по вінкови на головці несуть.
 А Марися молодейка з заду поступала,
 Вна на своїй головочці віночка не мала.
 А матка її старейка з тиха говорила:
 Чому ти си ма дітинко, віночок не ввила?
 Во я собі, мамко моя, віночка не ввила,
 Во я свій вінок зелений на Дунай пустила.

Ой дівочки, як панянки, из правочки йдуть.
 А Марисю молодейку під боки берут.
 Тай узяли Марисечку попід білі боки
 Тай пустили Марисуню на Дунай глубокий.
 Марисечка молодейка сім раз випливала,
 А все свою матінчку д собі требовала:
 Ой мамко ма старейкая, маєш доњок сім.
 Не пущай їх по вечірках, буде доля всім.
 Мамко моя старейкая, маєш доњок пять.
 Не пущай їх по вечірках, нехай дома спят.

Зап. в Козьові, Скільського пов. Марія Ревакович.

11.

Ой як пішли рибаченьки на рибу, на рибу,
 Не зловили они риби, лиш малу дітину.

В неділеньку та сполудні ударили в дзвін, дзвін,
 Щоб сходились паненочки в свій дівоцький гмін, гмін..
 Як-же они задзвонили в той найбільший дзвін, дзвін,
 Посходились паненочки а в дівоцький гмін, гмін.
 Всі дівочки, паненочки наперед ступають,
 А на своїх головоньках віночки тримають.
 Лиш вітова Марисенка із заду ступає,
 А на своїй головонці віночка не має.
 Ой Марисьо, Мариненко, деж ти вінок діла?
 А в съвітлонци на стіонци! — Голова боліла.

Подивились Марисуня на білі ционьки,
 Тай пізнали, що вна кормить малу дітиноньку.

Ой узяли Марисуню попід білі боки,
 Розмахали Марисунев та в Дунай глубокий.
 Із Дунаю глубокого сім раз випливала
 Й до своєї матусеньки слова промовляла:
 „Ой маєш ти, мамуненко, тай ще доњок сім, сім,
 Не дай же ти, моя мамцю, таку долю всім, всім.
 Ой маєш ти доњечок сім, щесь їх не віддала.
 Не дай же їм таку волю, якусь мені дала.
 Як я тобі та не мала, доњю, волю дати,
 Я гадала, що ти будеш свій розумець мати.

Пиннуй, пиннуй, моя мати, а ще хоть тих піть,
Не пускай їх на вечерки, най ще дома сяять, сяять,
Двом найменшим все наказуй Богу ся молити,
Щоб не прийшло їм так само з морем ся вженити.

Зап. в Тростянці, Долинського пов.

12.

A.

Любив Федір¹⁾ Варварочку цале літо, зимку,
Зроби²⁾ Федір¹⁾ Варваро³⁾ маленьку дитинку.
Ой зачела Варварочка гадати, гадати,
Як би тоту дитиночку її⁴⁾ годувати?
Ой кобис ту дитиночку понесла втопити,
Не лишу кі, Варварочко, до смерті любити.

Сорок негіль, сорок негіль так⁵⁾ як одна діпнка,
Перодила Варварочка маленького синка.
Ой як єго⁶⁾ породила тай стала гадати,
Відізала піукоралі ротик затикати.
Відізала піукоралі ротик затулила:
Ой Федірку солоденький, том рід утопила!⁷⁾

Ой ішла та Варварочка, з легонька ступала,
Куди ішла Варварочка та стешка кіrvава.
Ой як тоту дитиночку на⁸⁾ воду пускала,
Дрібненськими сльозоньками тяжко заплакала⁹⁾.
Ой як она ба й пускала, оно сі жіхнуло,
Біленькими рученьками ўвесь рід затернуло.
Пливи-ж, пливи-ж, дитиночко, на сухе каміне,
Ой Федірку солоденький, тото важко мін¹⁰⁾.
Ой Федірку солоденький, том сі завинила.
Через тебе, мій миленький, ўвесь рід утонила!¹¹⁾

Ой ішли рибарчики та рибу ловили,
Варварчину дитиночку у сачок имили.
Ой як они та имили, дали віту знати,
Яби тоту дитиночку пішли¹²⁾ поховати.
Ой не треба, легіники, ховати, ховати,
Принесете до каплиці, мете вартувати.
Ой ви, хлопці-легіники, вартуйте, вартуйте,
А ви, баби, з дисетниками¹³⁾, гіўки ривідуйте.
Ой уперед діўки, діўки, вітак молодиці,
А на кінци зревідуйте усі удовиці¹⁴⁾.

Ой ѿ ногілю до службоњки дзвони задзвонили,
Два шандарі до Мишина дорогу згубили¹⁵⁾:
Повегіт нас, люди добрі,¹⁵⁾ до того Мишина,
Ой озміт нас, повегіт нас, де tota дитина.
Відау¹⁶⁾ tota дитиночка відау родом з міста,
Відау того издуріла богацька нивіста.

Ой повели Варварочку в гору, то в долину,
Аби знала, паметала, що згубила дитину^{17).}

Зап. в Зеленици, Надвірнянського повіту від Марії Онуфріївни А. Оничук.

Б.

Подаю тілько відміни з цього варіанту.

¹⁾ Феєр. ²⁾ Варварочий. ³⁾ Малу. ⁴⁾ Та. ⁵⁾ Она. ⁶⁾ Дальше йдуть строфки:

Ой ішла Варварочка та попід грушечки.

Кули ішла Варварочка, кервава стежечка.

⁷⁾ Як дитину Варварочку. ⁸⁾ Тиженько плакала. ⁹⁾ Яке в нас сумлінє. ¹⁰⁾ Сеї строфки нема. ¹¹⁾ Вітє. ¹²⁾ З листяками. ¹³⁾ Вітак уже старі баби, ня кінці вдовиці. ¹⁴⁾ Із півудини.

¹⁵⁾ Ой в неділю у півудине з півудине звернуло.

Два шандарі с Коломай в Мишин повернули.

¹⁶⁾ Ой узміт нас, повнійт нас. ¹⁷⁾ Ой бо. ¹⁸⁾ Сеї строфки нема.

Зап. у Черніку, прислівку Зеленої, Надвірн. пов. від Федора Оленюка Лич. Оничук.

13.

Любив Федір Варварочку ціле літо й зиму
Тай ізробив Варварочці маленікну дитину.

Ей Федоре, Федороочку, що будем робити?

Ек си Дмитрик довідає, буде мене бити.

Ей не бой си, Варварочко, Бій ти на помочи.

Коби ти могла вчинити дитину у ночі.

Кобес могла учинити, а в воді вточити.

Можебих си не линили ніколи любити!

Сорок неділь тому було, отєк одну днінку,

А Варварка учинила в оплоті дитинку.

Але їй она учинила, татку ногадала.

Розезала коралики, роток затикала.

Она роток затикала тай швітко побігла.

А віттив си завернула, на колінах лізла.

Але она єго вергла у студену воду:

Ей Федоре, Федороочку, великого роду!

Але она єго вергла у дрібне камінє:

Ей Федоре, Федороочку, де наше сумлінє?

Але она єго вергла, вно си зодригнуло

Та маленікими ручками піску зачернуло.

Імили туда рибарики тай рицку ловили,

Варварину дитиночку між рицки імили.

А ек вони єго їмили, дали віту знати:

Де би сесу, пане вітє, дитину сховати?

Понесіт го піт капличку тай там поваруйте,

Беріт десеть десетників та йдіть, верідуйте.

Верідуйте старі баби, вітак молодиці.

Посліт того старі дівки, вітак одовиці.

Тай їхали два шандари з міста до Минина;
Роскажіт ми, люди добрі, чия то дитина.

Айбо того дитиничка з великого міста,
Не дивуйти си, вдуріла богацька невістка.

Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Ей я мала в студененькім катушу сидіти.

Продав Дмитро єрі воли тай ворові коні
Тай вікунів Варварочку с тешкої пивої.

Зап. в Красногорівці, Костівського пов. 22 липня, 1900, від Хрестини Свиридицької.

14.

Ці ви чули, люди добрі, таку новину?
Парасочта молоденця мала дитину.
Та якже уна мала, мала тай так зробилá.
Тай завила в чистий фартух, в Дунай пустыла.
Рибачики молоденці рибку ловили,
Парашчину дитиночту в чікалице імілі.
Та як же уні їй імілі, дали віту знати.
Тай зібіти си призначала, котра їго маті.

У неділю пораненьто ударили в дзвін,
Тай сході си жптили, дівки, до сейдзї у двір.
Ней дубечтка молоденці перед віта йдуть
Тай на своїх головоніях віночті висут.
Парасочтя молоденця перед віта йде,
Тай на своїх головоніях платинку нісе
Парасочко молоденця, дес вінок діллá?
Головонія заболіла, я її зітталá.

Як імілі Парасочтою попід білі боки
Тай кинули Парасочто у Дунай глиботий.
Як зачвіла Парасочтя у Дунай потапати:
Прикладти ми стару матірь, що буду казати.
Ненъть моя рідненіття, маєш доњок нетъ,
Та ни дай їм ішгде спати, най уні дома спет.
Ненъть моя рідненіття, маєш доњок еїм.
Та ни дай їм таку долю, як далас мині.

Зап. у Волчківцях, Снятинського повіту від Марії Гаврилук Петро Гаврилик.

15.

Ой в містечку Берестечку сталаась новина.
Породила Ганусечка маленікє дитя.
Як вона го породила, в хусті завила.
Сама стала, заплакала, в Дунай висутила.
А там хлонці риболовці рибку ланали.
Не злапали рибку щуку, лини мале дитя.
Як вони его злапали тай рада в раду:
Східкай, пане отамане, лівок громаду.

У вед'лю пораненку ударили в дзвін:
 Всі дівочки паненочки перед пана йдуть.
 Всі дівочки паненочки перед пана йдуть
 Тай на своїх головочках віночки несуть:
 Лиши молода Ганусенька сама з заду йде
 Тай на свої головочці вінка не несе.
 За нев, за нев її ненічка слідом ступала:
 Чому ж ти сі, Ганусечко, файно не вбрала?
 Тому ж я сі, моя ненічко, файно не вбрала.
 Боліла миї головоночка, бом хорувала.
 Всі дівочки паненочки ой мід, вино пють.
 А молоду Ганусечку канчуками бют.
 Всі дівочки паненочки ой мід, вино пють.
 А молоду Ганусечку в Дунай виускають.
 Плізаж вона, плізаж вона, на камінь стала
 Тай до своєї рідної ненічки циро сказала:
 Ненікож моя старенька, маси доньок дві.
 Не дай же їм роспustочки, як далас мині.
 Ненікож моя старенька, маси доньок п'ять.
 Не дай же їм роспustочки, нехай дома спіт.
 Ненікож моя старенька, маси доньок сім.
 Не дай же їм роспustочки, буде доле всім.

Зап. у Далешеві, Городен, пос. 1908 р. від Николи Курчака Ів. Іванівський.

16.

Ци чули ви, добрі люди, таку новину:
 Вітівна Ганусенька втощила дитину.
 Ой як пішли рибаченки рибу ловили.
 Не зловили щишки-рибки, но мале дитини.
 Ой несли го перед пана, пану на раду:
 Скликай, скликай, пане віте, дівок громаду.
 Ой всі дівки як панянки перед пана йдуть.
 Ще й на своїх головоночках віночки несуть.
 Вітівна Ганусенька з заду сумна йде
 І на свої головочці вінка не несе.
 Вітівна Ганусенько, чо так сумна йдеш?
 Чом на свої головоночці вінка не несеш?
 Боліла миї сеї ночі дужи голова.
 Тай ми мати завинула с тонкого рубка.
 Ой всі дівки, як панянки мід, горівку пють.
 Вітівну Ганусеньку різочками бют.
 Ой як взяли Ганусеньку за білі боки,
 Тай кинули Ганусенку в Дунай глибокий.
 Вітівна Ганусенька в Дунай втонула,
 Но червона китайочка на верх спливнула.
 Вітівна Ганусенька вже потапає,
 І пісі свої мамуненки до себе жадає.

Ей мамуню, мамуненько, майиш доњок сім.
 Не пускай їх на музики, буде дольпі веїм.
 Ой мамуню, мамуненько, майиш доњок пійтъ.
 Не пускай їх на вечірки, най ти в дома спійтъ.
 На вечірках мала хата, нема де спати.
 Мусіла сьи межи нами пригода стати.
 Ой мамуню, мамуненько, майиш доњок дві.
 Не дайже їм розпустоныки, вжес дала мині.
 Далас мині розпустоныку як в день, так в ночи,
 Тепер мушу потапати я в тім глибочи.

-Зап. у Вербівці, пов. Теребовля, від Теклї Підчорисори Василь Деркач.

17.

А в нашому Василькові новина стала.
 Молодая бүмистрівна сина родила.
 А вродивши мале дитя, в білє сповида.
 А сповивши мале дитя, в Дунай однесла!
 Пливи, пливи, мале дитя, з кінця у кінець.
 Шукай собі, питай собі, де твій пан отень?

 А в нашого отамана болить голова,
 Забажалось отаману щуки да ліна.
 Рибалочки молодії, киньте невода,
 Да піймайте отаману щуки да ліна!
 Рибалочки молодії кинули невода,
 Да й піймали рибалочки маленьке дитя.
 Йодин каже рибалочка: Це щука да лін!
 Другий каже рибалочка: Бумистріння син.
 Ой понесли мале дитя к отаману в двір,
 Да вдарили в Миколаю у великий дзвін.
 Всі дівоньки-паниночки веселенькі йдуть,
 Да на своїх головоньках віночки несуть.
 Молодая бүмистрівна по заду іде,
 А на своїй головоньці вінка не несе.

 Ой чого ж ти, бүмистрівна, смутная ідеш,
 На своїй головоньці вінка ти не несеш?
 Ой я вчора із вечора ведужа була,
 Да на свою головоньку вінка не звіла.

 Ой став же пан соцький думати да гадати,
 Яку ций бүмистрівні кару загадати?
 У неділю пораненську в усі дзвони гудуть.
 Молодую бүмистрівну в три нагайки змутъ.
 Ой узяли бүмистрівну під білі боки,
 Да вкинули бүмистрівну у Дунай глибокий.
 Пливи, пливи, бүмистрівно, пливи, не тони.
 До своєї матусенськи з тиха говори.

 Ой є в тебе, моя мати, іще дочек піять,
 Да не пускай на досвітки, нехай дома сидятъ.

Ой є в тебе, моя мати, да ще дочок сім.

Да не пускай на досвітки, бо те буде всім.

Зап. в Василькові, 1840 р. від робітниці. Зі збірки Ф. Бодянського.

18.

У Києві на риночку стала ся новина,

Молодая війтівночка дитя повила.

А сновинни мале дитя в платок широкий,

Укинула мале дитя у Дунай глибокий.

Молодій рибаченьки рибу ловили,

Не зловили щуки-риби, зловили дитя.

Понесли твоє мале дитя перед пана:

Збрай, іване війте, лівок громаду,

А закладай, іване війте, дівочкі ради.

Всі лівочки, як панночки, перед пана йдуть

І на своїх головоньках віночки несуть.

Молодая війтівночка перед пана йде.

І на своїй головоній вінка не несе,

А за нею стара мати плачуши ішла:

А чом же ти, сучка дочки, вінка не взяла?

Болить, мамцю, головонька, то я звязала!

Всі дівочки як панночки, перед пана йдуть,

Всі дівочки як панночки мед і вино ноють,

Молодую війтівночку нагаями тнутъ.

Ой маєш ти, моя мати, ще дома п'ять.

Не пускай їх на досвітки, нехай дома сплять.

На досвітках чужа хата, та й сплять на землі.

Будеть же їм пригодонька така, як мені.

Нагаечка дротяночка з кілка не звисає.

Тонесенський серпанчик з сіль не висихає.

З Кіївщини. Зі збірника пісень М. Вовчка.

19.

Ой у морі три рибакі рибу ловили,

Не зловили щуки-риби, зловили ліна.

Взяли його, росповіли, аж біле дитя.

Єдин каже рибалочок: В море пустімо!

Другий каже рибалочок: Пану несімо.

Ой ти, іване отамане, давай нам раду.

Всі дівочки до купочки, збрай громаду.

Й а в неділю пораненьку всі дзвони бути,

Всі дівочки до купочки на громаду йдуть.

А на своїх головоньках віночки несуть.

Молодая війтівночка по заду іде,

А на своїй головоній вінка не несе.

Молодая війтівночко, що по заду іде,

Чом на своїй головоній вінка не несе?

Болить мої ручкі-пучкі, що я й не звіла,
Болить мої голівонька, то я й не взіла.

 Я в неділю пораненійко во всій дзвони бути,
Молодую воятівочку нагаями тнути.
Ой уязли воятівочку під білі боки,
Й а вкинули воятівочку в Дунай глибокий.
Й а вже тая воятівочка, вже й потапає,
До своєї матусенькі да й промовляє:
Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочек сім,
Не пускай їх на досвіткі, бо те буде всім.
Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочек пять,
Не пускай їх на досвіткі, нехай в дома сплять.
Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочек три,
Не пускай їх на досвіткі, двері подори.

Зап. Василь Степаненко 1876 р. в Канівськім повіті.

20.

У напому селеній нова повнина:
Молодая Марусина вродила дитя.
А вродивши мале дитя, сіла і звізала,
А звізувши мале дитя на Дунай несла.
Ой понесла Марусина під нові млини,
Там ловили рибалочки щуки та лини.
Не піймали щуки риби, піймали лини,
Притягають до бережка, аж мале дитя.
Взяли тее мале дитя тай на рученьки,
Понесли те мале дитя я отамана в двір,
І положили мале дитя на тисовий стіл.
Л в неділо ранесеніко всій дзвони ревуть,
Молодій дівчаточка до присяги йдуть
І на своїх головочках віночки несуть.
Молодая Марусенка нечесана йде
І на свій головоній вінка не несе.
Ой чогох ти, Марусино, нечесана йдеш?
І на свій головоній вінка не несеш?
Ой я вчора із вечера пияненька була
І на свою головоньку вінка не взіла.
Брешеш, брешеш, Марусино, вродила дитя!
Взяли тую Марусину та ізвязали,
За нею йде отець, мати, плаче й ридає.
Не плач, мати, не жури ся, є у тебе сім.
Не пускай на вечеринці, бо те буде всім.
На вечеринцях хатка мала, усій долі сплять,
До кожної дівчиноньки женихів по п'ять.

Зап. В. Доманицький в Колодостікі у Київщині.

21.

Безічасная Марусина дитя зродила,
А зродивши мале дитя, на Дін однесла:
Ілляни пливши, мале дитя, на зрублену річ.
Ой там же та рибалочки рибу ловили,
Не піймали рибалочки нї щуки, нї ліна,
Та піймали рибалочки малоє дитя:
Та унесли мале дитя у великий двір:
Звони, звони, отамане, у великий дзвін,
Збирай, збирай, отамане, всю челядь у двір.

Всі дівочки, панянички, почесані йдуть,
Почесані, поплітені й віночки несуть.
Безічастная Марусина не чесана йде,
Не чесана, не плетена, вінка не несе.

Зап. Іван Манджура в Ольшані, Бєзодуківського пов.

22.

Молодая та Марусенька дитя зродила.
Та не вміла та годувати, в море втонила.
Молодій та рибалочки рибу ловили,
Та не витягли щуку рибу, зловили ліна.
Як витягли та на беріжок, аж мале дитя.
Ой узяли та мале дитя на білі руки.
Тай понесли та мале дитя у казенний дом,
Положили та мале дитя на тисовий стол.
Та вдарили та рибалочки у великий дзвон:
Собірайтесь та дівчаточка, буде вам перебор.
Ой котрі та дівчаточка в перебор ідуть,
Молодую та Марусеньку під ручки ведуть.
Ой за нею та отець-неченька дрібні сльози плють.
Ой не плач, батьку, та не плач мати, бо ще дома пять,
Ой не пускайте на досвітки, нехай дома спілить,
Бо на досвітках та чужа мати кладе долі спілти.

Зап. у Кайрах, Херсонської губ. Волод. Яблоновський.

Паралелі: Zeg. Pauli. Pieśni ludu ruskiego. Львів, 1840. Т. II, ст. 8—9 — К. J. Tytowski. Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego. Львів, 1846. Ст. 18, ч. 18. — Я. Головацький. Народны пѣсни Галицкой и Угерской Руси. Т. I, ст. 54, ч. 13; т. III, 1, ст. 26—27 (сей варіант із Ж. Павлього) і ст. 245—246, ч. 122. — Записки юго-западного отдѣла Рус. Географ. Общества, т. II, 1874, ст. 428, ч. 102 (відривок із Буковини). — П. Чубинський. Труды, т. V, ст. 890—891, ч. 461 і ст. 1191, ч. 9. — Z. Rokossowska. Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiahelskim na Woyniu (Zbiór wiadomości do antrop. kraj., 1883, т. VI, 3, ст. 182—183, ч. 35). — Oskar Kolberg. Pokusie, 1883, т. II, ст. 145, ч. 241. — Зоря, 1883, ч. 7, ст. 144 (стаття Ів. Франка: Жіноча неволя в руських піснях народних). — Обряды и пѣсни с. Бълозерки, Херсон. губ. запис. С. А. Чернявской. (Сборник Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. V, ст. 156—157, ч. 67). — Малорусская пѣсни, премузыци-

ственне петоріческія, собрания Я. П. Новицкимъ въ Екатеринославской тубернії въ 1874—1894 годахъ. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. VI, 1894, ст. 146). — М. В. Довнаръ-Запольскій, Пѣсни Пинчуковъ. Кіїв. 1896. Ст. 106—107, ч. 498. — В. П. Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубен. уѣзда. Полтав. губ., записанные въ 1888—1895 г. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. X, 1897, ст. 120—121, ч. 24, три варіанти). — А. Г. Хатемкинъ. Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ. (Кіев. Старина, 1897, кн. IX, ст. 315—316, ч. 69). — А. Малинка. Родыны и хрестыны. Матер. собран. въ м. Мринъ, Нѣжин. у. (Кіев. Старина, 1898, кн. V, ст. 276—277, ч. 15). — Б. Гринченко. Этнографические Материалы, собр. въ Черниг. и со-сѣдніихъ съ ней губерніяхъ. Т. III, ст. 272—275, ч. 533 (четири варіанти). — Угро-руssки народны спѣванки. Издалъ Мих Врабель. Т. I. Спѣванки мара-марашеки. Будапешт. 1901. Ст. 139—140, ч. 447. — В. Шухевичъ, Гуцульщина, т. III, ст. 192—193, ч. 7. — Галицько-руssкі народні пісні з мельодіями, зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса. (Етнограф. Збірник, т. XI, 1901, ст. 293—294, ч. 4). — В. Даниловъ. Пѣсни села Андреевки, Нѣжин. уѣзда. (Сборникъ Истор. Филолог. Общества при Институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. XV, 1904, ст. 66, ч. 189). — Д. Эварицкій. Малорус. народ. пѣсни, ст. 250—251, ч. 267—268 (два варіанти). — А. Бигдай. Материалы къ изученію Кубанского козачьаго войска, вип. XII, ч. 476.

III. Чужі тексти.

Пісня про покритку, що втопила дитину, не обмежується ся на українську етнографічну територію. Її знають з одного боку Білорусини та Москалі, з другого Поляки, Чехо-Словаки й Словінці, а надто Німці. Найсильнійше вона розширене в нас, у Поляків і Німців; менше у Чехів і Словінців; найслабше у Білорусинів та Москалів. Такий стан констатуємо тепер, наскілько він проявляється ся у друкованих збірниках пісень. Він не мусить однаке покривати ся з фактичним станом і може бути припадковий тим, що в даного народа менше друковано збірників пісень та менше роблено записів. Крім того треба брати на увагу величину етнографічного простору. Відповідно до нього приміром число словінських варіантів дуже значне і тілько релятивно менше, скажім, від польських.

Розглядаючи варіанти пісні у всіх згаданих народів, бачимо, що вони розпадаються ся виразно на три окремі групи. До першої належать українсько-білорусько-російські варіанти; до другої польсько-чесько-словінські; до третьої німецькі. Кожда група має свої окремішності і тілько спільна тема вяже всі варіанти з собою. Про первістне місце повстання пісні не можемо на основі сих даних, якими розпоряджуємо, видати рішучого осуду. Можемо тілько сконстатувати, що від Чехів перейшла

пісня до Поляків і Словінців, та від Українців до Білорусинів і Москалів. Вправді від Чехів дістала ся пісня через посередництво Словаків на українську етнографічну територію (до угорських Українців і галицьких Лемків), але зараз при граници спинила ся. Дві причини могли на се вплинути: Або Українці переробили на свій лад запозичену пісню і вона посувала ся далі на схід уже в новій формі; або що пісня, привандрувавши від Словаків, наткнула ся вже на готову подібну українську пісню та не могла в новій формі її виперти й занести її місце. Сей другий випадок правдоподібніший, особливо коли возьмемо на увагу популярність теми, наслідком якої витворило ся, як ми бачили, на українськім ґрунті більше числа окремих пісень про покритку, зовсім незалежних від себе.

Німецькі варіанти стоять окрім і про їх відносини до чесько-словінських не можна також видати рішучого осуду. Ся справа потрібувала би вперед детального розбору.

Про істнованє пісні поза вказаними етнографічними територіями (прим. у Франції, Англії, Італії) ми не нашли ніяких вказівок¹⁾. Колиб вона однаке таи нашла ся, то се значно улекшило би дослід над нею не тілько в напрямі відносин варіантів пісні одної етнографічної території до другої, але й що до вандрівки пісні, та місця й часу її повстання. Ми дотикаємо сі справи тут тілько мимоходом, а головну вагу прикладаємо до виказання і вияснення культурних пережитків, перехованіх у пісні, тому наші висновки не можуть підлягти великим змінам.

Перегляньмо тепер чужі тексти пісні.

Білоруський варіант пісні доволі повний і тілько мовою ріжнить ся від відповідного українського. Навіть розмір пісні не змінений.

За те російський не визначається повнотою. Та він замітний двома моментами. Провиницею виступає в чім монашка. Се зовсім природна поява в очах російського селянина, який не вважаючи на свою побожність, що аж вганяє його в ріжні секти, монахам та монахиням приписує не дуже божественні вчинки та доказує се ріжними, доволі цинічними оповіданнями.

Як у нашій пісні дівчата, так тут мусять усі монашки йти „къ допросу“. Наші дівчата йдуть у вінках, а що монашки не убирають вінків, то несуть по цвіткови. І „уво всѣхъ цвѣточки

¹⁾ У відомій великій збірці англійської баллад Чайлдса її нема. Так само нема її в сербських збірниках Караджича, Петрановича, Германа (Hörmann).

цвѣтутъ, въ одной не цвѣтеть". Що зробили з виновницею пісня не говорить.

Що до Білорусів і Москалів пісня зайшла від нас, про те не може бути сумніву. Про білоруську пісню говорить на нашу сторону ввесь зміст і форма, про російську місце її записання, Курська губернія, що лежить на етнографічній границі українського й російського народа. На російській території вона має бути не дуже розповсюднена, коли доси надруковано лиш один її варіант.

Польські варіянти дуже численні і широко розповсюднені. Видно, що пісня подобала ся народові і стала популярна. Переважне число варіантів має розмір близький до чеського, що вказує на їх споріднені. Се й певна річ, що пісня прийшла до Польщі від Чехо-Словаків, але в довгій вандрівці підлягала перевербкам та перемінам, аж у кінці осягнула таку форму, яку бачимо в варіанті С. Удзелі, т. зв. краков'якову, що належить до найлюбійших у Поляків. Не виключена можливість, що пісня вандрувала до Польщі ще й з другого боку, з українського. Др. В. Шурат вказав іще 1913 р.¹⁾, що кс. Еразм Ізопольський, який друкував у журналі „Athenaeum“, що видавав Й. Крашевський, „Badania podań ludu“ (українського), а в „Bibliotece Warszawskiej“ (1857) друкував поему п. н. „Duma z dum ukraińskich“, переклав нашу пісню на польську мову. Перша строфка цього перекладу така:

Slyszeliście dobrej ludzie,
Co się w Lubnach stało?
Tam dziewczyna Marusieńska
Male dziecic miała.

Та таких перекладів могло бути більше і ще давнійших. Ми знаємо, що в співанниках XVII—XVIII ст., містили українські пісні й співали дуже радо і Поляки й Москалі. Можливо, що вона там десь відшукається.

В деяких польських варіянтах маємо нову подробицю, яка не стрічається ся деінде. Провинницю виводять на костер, спалюють живцем²⁾, а опісля попіл із неї розсівають по поля, з чого виростає „róży kwiat“ або „modry kwiat“, через що:

¹⁾ Діло з 22 лютого, 1913 р., ч. 40, у статті: „З круга знайомих Шевченка“.

²⁾ Мотив про спалюване провинниці і про розсипуване попелу з неї по поля знаний також в українських піснях. У збірці Я. Головацького (І, ст. 208—209, ч. 34) читаємо приміром у відомій пісні про Сербина (сестра отрояє брата) по сповненню злочину:

Będzie mnie żałował,
Będzie mnie lubował
Cały świat.

В польських варіятах і так само в усіх інших, крім українських, подибуємо також сцену з катом, який пропонує дівчині увільнення від карі смерти, коли вийде за нього за муж, але вона відкидає пропозицію.

Більшість чесько-словацьких варіантів має 8-складовий розмір (як польські). Визначають ся вони доволі великою ріжнородністю. В одних провинниця стратила тілько одну дитину, в других більше (звичайно троє). В одних топить її невідомо хто:

Shod'te ju tam z toho mosta,
At' je už té hanby zprosta.¹⁾

У других топлять кати:

Kati ju vzali pod boky,
Hodili v Dunaj hlyboký.²⁾

В одному варіанті мають провинницю вішати:

Stoji, stoji šubenička,
Na ni bila holubička.
Hdo tež na ni viset' budě?
Hdo by jiny, lež Anička!

Коли ж її взяв кат і вона промовила ще до нього:

Jak to slovo vypustila,
Hned ji hlava odskočila!³⁾

Замість отже повісити, кат відтинає їй голову. Гине також провинниця невідомою смертю:

Ked' Kačenku utrácali,
Všeči mládenci plakali.⁴⁾

Є варіанти, в яких не виступає кат, нема отже й пропозиції виходити за муж та її відкидування.

В одному варіанті приходить цікава подробиця, що звязує його з нашими гуцульськими: Провинниця не сама з власної волі тратить дитину, тільки за порадою свого любка:

Zlatu šnáru ukrutila.
Do studnice ho pustila.⁵⁾

Задзвонили на дзвінниці.
А сестрици на граници:
Закуйте мя в білій камінь,
Няй не чую дзвонів за ним.

Напальтеж з мя хоч попелу
Тай посійте мя по полю,
Няй з мя росте білій квіт,
Няй то знає цілий світ!

Пісня ся походить із Земплинської столиці в Угорській Україні.

¹⁾ F. Sušil, ст. 156. ²⁾ Тамже, ст. 157. ³⁾ Тамже, ст. 158. ⁴⁾ Тамже, ст. 157.
⁵⁾ Тамже, ст. 158.

Та як у гуцульських, так і в чеськім варіанті не згадується про кару для співвиновника.

Словінські варіанти хоч стоять у звязку з чеськими, в подробицях ріжнять ся від них. Особливо клерикально-проповідницька поволока відбивається на них сильно, що видно з другого подаваного тут варіанту. Цікава також подробиця, що голова провинниці, яку відтинає кат, діставши відмову на пропозицію женячки, покотилася по землі та ще виголосила промову до ката.

Німецькі варіанти пісні дуже численні і творять окрему групу для себе. Вони не обробляють теми так просторо, як українські. Найбільша увага в них звернена на смерть провинниці. Нова подробиця в німецьких варіантах ся, що окремий післанець відіздить по засуді провинниці до висших властей з просьбою о помилуванні, та або не привозить його, або приїздить по всім, коли присуд виконано.

1.

Och u naszaj staronca stale nawina:
 Maładaja Marysienka syna radziła.
 Paradziła jana jaho, ūziała, spawiła.
 A spawińska, maładaja ū Dunaj puścila.
 Pływi, pływi, moj synoczak, ū zialony luhi.
 Nie zadawaj majamu sercu wialikaj tuhi.
 Och tam byli rybałoicy rybu lawici,
 Nia zławili szczuki ryby, zławili dzicia.
 Och pryniashi toja dzicia ū zialony dwor,
 Údaryli ū barabany i ū toj wialiki zwon.
 Zbirajciasia ūsie dziauczata na toj sudny dzień.
 Ūsie dziauczata jduć, pływuć, ūsie pa pary jduć.
 Da na swaich hałowankach wianoczki niasuć.
 Adna biedna Marysianka na tyla jdzie,
 Na swojoj hałowanca wianka nia niasie.
 Och ūziali Marysianku za bielyja ruczki.
 Ūkinuli Marysianku ū Dunaj hłyboki.
 Matulanka radniusianka, majasz doczki dwie,
 Nia spraūlaj im takich sukniau, jak spraūlala mnie.
 Matulanka radniusianka na wydańiu dwie,
 Nia dawaj im takoj woli, jak dawała mnie.

*Dumki białoruskie ze wsi Głębokiego w pow. Lidzkim, gubernii Wilejskiej w r. 1885
 spisane przez Wład. Weryhé. (Zbiór wiadom. do antropol. kraju. T. XIII, 3). Cz. 97, u. 29.*

2.

Во городѣ во Бѣлградѣ случилась бѣда:
 Молодая монашечка дитя родила,

На третій день монашечка на Дунай отнесла.
 Тамъ ъздили рыболовицки, рыбу ловили,
 Да поймали жъ они, рыболовнички, щукъ да лыня,
 А посль и того — малаго дитя....
 Усехъ монашечекъ къ допросу на дворъ...
 Усѣ пдуть, по цвѣточку несутъ.
 Уво всѣхъ цвѣточки цвѣтутъ, въ одной не цвѣтеть.
 Позади идетъ родная матушка, горючей слезой льеть:
 Айтѣ же мое, дитѣ милое, причина твоя!

A. N. Соболевский, Великорус. нар. пѣсни, т. I, ст. 249—250, ч. 177.

Сю пісню передрукавав А. Соболевський зі збірки М. Халанського. Пор. Русекія народ. пѣсни, записаннія въ Ізигровскомъ уѣздѣ, Курской губернії, М. Халанськимъ (Рускій Філологіческій Вѣстникъ, 1879—1883 р.), ч. 13.

3.

В О. Кольберга¹⁾ подано 28 варіантів сеї пісні. Вона звучить:

Tam pod Krakowem na błoniu,
 Wywija Jasio na koniu.
 Kasunię za nim chodziła,
 W tartuszu dziecię nosiła.
 Wyszła nad rzekę o chłodzie
 I puściła je po wodzie;
 Płyń że, dzieciątko, do młyna.
 Pomożesz ojcu kamienia?²⁾
 Siedział młynarczyk na kłodzie,
 Ujrzał dzieciątko na wodzie,
 Drobną siateczkę zarzucił.
 Małe dzieciątko uchwycił.
 Trzeba to dziecię mianować,
 Ktora to będzie jego mać.
 Schodzenie się matki z córkami,
 A wy ojcowie z synami.

A.

Wszystkie panienki nad pannu,
 Kasia wjѣtwna za drzwiami.
 Wszystkie panienki w wianeczku,
 Kasia wjѣtwna w rѣbeczku.
 Cōjeś to, Kasiu, zrobiła?
 Coś sie w rѣbeczek zwinęła?
 Oj bo mnie głowka botała,
 W rѣbek ją zwinąć kazała.
 Weźcie Kasunię za raczę,
 I wyprowadźcie na lączkę
 I zapalcie ją na polu
 I naróbcie z niej popiolu.
 Wyrosną na niej chojaki,
 Bedą ją płakać — chlopaki.
 Wyrosnie na niej rózy kwiat,
 Bedzie ją płakać cały świat.

В сїй піснї не подибуємо багато цікавих подробиць, які приходять однаке в інших варіантах. Тому звернемо ся до них.

В вар. 12 а (ст. 151) питаютъ рибаки дитину, зловивши її:

Coś ty tu dziecię robiło,
 Coś po tej wodzie płynęło?
 „Matka mnie moja puściła,
 Samo się panną czyniła.”

Тодї рибаки вдарили тревогу:

Tam na ratusie dzwoniono,
 Panny do dworu wołano;

¹⁾ O. Kolberg, Pieśni ludu polskiego, ser. I, Warszawa, 1857, ст. 151—168.

²⁾ В вар. 12 а сїй стих звучить: Rusz młynarzowi kamienia.

„Do rady, panu, do rady,
Malenkie dziecię u wody“.
Wszystkie panienki w rzad staly,
Tylko wójtowa za niemi.

В варіанті 12 b (ст. 152) провинниця бачучи, що справа вийшла на верх, дає сама вказівки, що з нею мають зробити:

I natijcie mi smolnych drew	Wyrośnie tamoj modry kwiat,
I połóżcie mnie wedle nich.	Będzie mnie żałował,
Napali się tam popiolu.	Będzie mnie lutował
To rozsiejcie go po polu.	Caly świat.

В варіанті 12 g (ст. 154) констатується, що її ради послухано

Zaraz stós drzewa złożyli.
Nadobną Kasię spalili.

Не у всіх однаке варіяントах гине провинниця на стосі. В інших визначають їй таку смерть, якої вона допустила ся на дитині, значить, топлять у ріці. Вправді кат робить їй пропозицію, щоби вийшла за нього за муж, а він визволить її від смерті, але вона волить згинути, як бути жінкою ката. Процедура при цім зовсім проста. Її запитують, чому має голову завязану, а діставши відповідь, що задля болю, заявляють:

Oj nie to to, moja Marysiu, nie to to.
Utraciłaś dzieciątko jak złoto.

Вона не заперечує і тоді виступає майстер церемонії:

Wziął ci ją młody kacik za rączkę.
Wyprowadził na łączkę:
„Chcesz że ty, moja Marysiu, moją być,
Mogłbym ja cię od tej męki wyzwolić“.
„Oj nie była moja matka panową
I ja też nie myślę być katową“.
I wziął ci ją stary kat pod boczki.
Wtrącił ci ją w Bug głębockie.

В вар. 12 k (ст. 156) виступає провинниця як ішче більша грішниця, а сам батько дізnavвшись про все, віддає її в руки ката:

...Troje dziatek straciła.	„Jeżelibyś chciała moją być,
Jeszcze się panną nosiła.	Radbym cię od śmierci wybać“.
Skoro się ojciec dowiedział,	„Kiem zasłużyła, niech ginę,
Do kata jej iść kazał.	Bo ja tej śmierci nie minę“.
Przyszedł ci do niej kat młody	Zawiódł ci ją na most wysoki,
I wziął ci se ją w rozmowy:	Wtrącił ją w Sanek głęboki.

В деяких варіяントах провинницю топить не кат, але брат (старший або молодший), прим. у вар. 12 s (ст. 162):

Wziął ci ją najstarszy brat pod boczki.
Wrzucił ci ją w ten stawuszek głębockie.

Розуміється ся, що тоді сцена зувільненем від смерті відпадає.

В деяких варіятах провинница тонути, стараєть ся бодай частину вини скинути на матір:

Trzy razy Maryś tonęła,
Za czwartym razem ojca-matki żądała.
Toń że, Marysiu, toń do dna,
Jużes ty światu niegodna.
Jakżeś mnie, matko, kazała,
Raz ei na tydzień bijała.
I kazałaś mi z Jasieńkiem
Koniki pasać da co dzień.

(Bap. 12 n., ст. 158).

Б.

Pod jednym gaikiem suowiki śpiwają,
Pod drugim gaikiem panny se gádają.
Gádają se wszyćko "o jedny, "o jedny
Szelmie Cysárzownie nadobny, nadobny.
Szelma Cysárzowna zgrzyszya, zgrzyszya,
Miaa dziecięcko, w Dunaj go wrzucia.
A tylko rybarze, co ryby chytali,
I to mae dziecięcko do saka zapali.
Wszyćkie Krakowianki schodźcie sie do lądu,
A ta szelma Cysárzowna do sądu, do sądu.
Wszyćkie Krakowianki w wiánecku rucianym,
A ta szelma Cysárzowna w cypecku nicianym.
Moje Krakowianki, przecie mie nie zjicie,
Wywieźcie mie w cyrne pole i tam mie spalicie.
Bedzie ci ta ze mnie gástecka popiou,
To go rozsiejecie po tem cyrnem polu.
Urośnie ta ze mnie kalina, malina,
Bedzie mnie puakaa a caa rodzinę.
Urośnie ta ze mnie rózy kwiat, rózy kwiat,
Bedzie mie ta puakaa cay świat, cay świat.
Náświętsza Panienko ratujże mnie, ratuj,
Niechże já nie gine marnie z tego świata.

S. Udziela, *Lud polski w powiecie Ropczyckim* (Zbiór wiadom. т. XV), ст. 178—179, ч. 7 і 8 (другий варіант має лише відмінний початок).

Дальші польські варіанти сеї пісні пор. О. Kolberg, Lud, ser. XII, ст. 220—223, ч. 426—429 (4 варіанти). Lud, ser. IV, 1, 18. — Wacław z Oleska. Pieśni polskie i ruskie, ст. 489, ч. 9. — Przyjaciel ludu, II, н. 27. Leszno, 1836. — K. W. Wójcicki, Pieśni ludu, т. I, ст. 91—95 (пісня має походити з над Бугом); т. II, ст. 293. — Żeg Pauli, Pieśni pol. ст. 89. — Jan Świętek, Lud nadrański, Kraków, 1893, ст. 166, ч. 2 і ст. 180—181, ч. 18 (два варіанти). — Ks. W. Siarkowski, Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc. (Zbiór wiad. do antrop. kraj., т. IV, 3). Ст. 131, ч. 108. — Dr. And. Cinciała. Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna (Zbiór wiad., т. IX, 3, ст. 207, ч. 111). — A. Petrow, Lud ziemi Dobrzyńskiej (Zb. wiad., т. II, 3, ст. 79—80, ч. 93). — Wisła, 1904, ст. 314—315, ч. 1.

4.

Stála Kačenka u Dunaja,
Ej nohy, ruky umyévala.
Čiernojokého syna mala,
Dolu vodú ho uholzila:
Jdy ty, synu môj, dolu vodú.
A já môžem byt ešče pannú.
Tam za tú vodú za važinú,
Dzívala sa tam baba na nū:
A tá baba nyšt nemeškala,
Hned rychtárovy žalovala:
Panе rychtári, čo myslíte,
Ked vy Kačenky nechycíte?

Fr. Bartoš, Národní písne moravské, Praha, 1901, et. 35—36, n. 41.

Сей варіант записаний між угорськими Словаками. Крім нього подає Ф. Бартом інше два: Під ч. 40, в якім мати вбиває не першу вже дитину:

Ten brněnský Šemberk z drobného kamení,
Proč teb'a, Kačenko, dal'i do vězení?
Ja dal'i mňa, dal'i dost' pre malú vinu.
Že sem zahubila lenčej sedum synů.
Lenčej sedum synů, a ósmu děvčinu,
Ja dal'i mňa, dal'i dost' pre malú vinu.

Третій варіант не замітний нічим.

Паралелі: F. Sušil, Moravské národní písne, et. 155—158, č. 158 (чотири варіанти). — Fr. Bartoš, Národní písne moravské, 1889, et. 9—10, č. 13. — J. Erben, Písne nár. v Čechach, 1842, вип. II, et. 34.

5.

Між Словінцями ся пісня доволі популярна, бо К. Штрекель подає її аж 8 варіантів п. н.: „Ne zakonska mati umori svoje dete“.¹⁾ Я наводжу з них два, бо вони доповнюють себе.

A.

Frajla Urška je šla trgat rožice:
Lepe bele, lepe bele,
Pa tud' rudeče so b'le vmes.
Kaj se je Urški primerilo,
Da je imela sinka.
Kakor hitro ga je imela,
Prec mu je zavila vrat.
Hitro je v Ljubljano tekla,
Do tega mladga frajmona:
„Frajmon mladi, vstani gori,
Da boš Urško v rihto vzel!“

„Kaj se takšnega zgodilo,
Da si sama v rihto prišla?“
„Enga sinka sem imela,
Prec sem mu zavila vrat.“
Frajmon mladi jo zakliče:
„Če češ moja žena bit,
Jest ti leben šenkál bom.“
„Jest nočem bit tvoja žena,
Rajši smrt storim:
Sé životom sem grešila,
In z životom smrt storim.“

¹⁾ Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesni, т. I, et. 247—252, ч. 182—189.

Frajmon je meč zavijtil,
Vrgel Urški glavco preč.
Glaveca se je potočila
In ga tak' nagoverila:

„Ko bi bla jaz tvoja žena,
Bi bla večno ferdamana;
Zdaj bom pa nočoj in jutri
S Kristusom večerjala“ (cr. 247, č. 182).

B.

„Jaz sém bla lèp Marjandel.
Na lèpa junfrava,
Pa sém prišla pod tisti fandel.
Ke velika grëšnica.
Ke so ljudje v cérkvo hodili.
Tam nèsem poleg bila:
Kdë so se svete mèše dèržale,
Tam sém vselè mimo šla;
Kdë so se predge imèle,
Vsej jih nèsem slišala:
Kdë so se keršanski nauki dèržali.
Nèsem hotla nič slišati.
Kdë so fantje v kérème hodili,
Tam sém gotovo poleg bila:
Kdë so fantje prav plèsali.
Vsej sém ž njimi rajala.
Drugia mè nič bolj ne žali.
Da sém Boga razžalila.
Da sém Boga razžalila
Ino sinka umorila.
Zdaj šedim na sođnjem stolé

V pričo vséh ljudi,
Da vsak človèk vidi,
Ke se zdaj z menò godi.
Panrihtar ji tako pravi
Ino ji tako govori:
„Hočeš moja žena biti,
Vsej si smerti rëšena“.
„Jaz ne hočem tvoja žena biti,
Naj se vse zgodí to:
Kaj si je truplo zaslužilo,
Vsej vse prestalo bo!
Dajte mi pa bělo pere
Ino černo tintò sém,
Da bom pisala no bom brala
Vsem dékličom h nauku. —
Panrihtar meni sođbo bere,
Frajman sèka glavo proč.
O le Jezus no Marija.
O le Jezus no Marija.
Prita meni na pomoč!“

(cr. 250—251, č. 187).

Hop. me: Stanko Vraz. Narodne pèsni Ilierske, I (Zagreb, 1839). — Fr. Š. Kuhač. Južno-slovjenske narodne popievke (Zagreb, 1881), t. IV, cr. 329, č. 1528; Voznica.

6.

Ach Joseph, lieber Joseph, was hast du gemacht,
Denn du hast ja die schöne Bertha ins Unglück gebracht.
Und die Bertha ward schwanger, sie gebar ein jungen Sohn,
Sie nahm ihn auf die Hände und warf ihn in den Strom.
Ach Joseph, lieber Joseph, mit mir ists bald aus,
Denn ich werde jetzt geführet zum Richtplatz hinaus.
Der Richter kam gegangen, hatt ein Schwert in der Hand,
Und machte der schönen Bertha ihr Unglück bekannt.
Alle Freunde und Verwandten, alle die hier um mich stehn,
Traut ja keinen falschen Männern, wie ich getrauet hab.
All ihr Brüder und Geschwister, die hier um mich sein,
Trocknet ab die Thränen, die ihr um mich geweint.
Ach Richter, lieber Richter, richte fein und geschwind,
Denn ich will ja gern sterben, dass ich komm zu meim Kind.
Der Fähnrich kam geritten, hat ein Tuch in der Hand,
Und wollte der schönen Bertha noch bringen Pardon.

Ach Fähnrich, lieber Fähnrich, schön Bertha ist tot!
Gott gebe der armen Seele in der Ewigkeit Ruh!

*Deutsche Volkslieder. Sammlung von Franz Ludwik Mittler. Zweite Ausgabe.
Frankfurt a/M., 1865. Ct. 57, ч. 65.*

Сей варіант у Мітлера походить із Гесії. Крім того подає він іще три варіанти сеї пісні: 1) Ст. 56—57, ч. 64 (передрук із: Reichardts musikalische Zeitung, 1806, N. 10, S. 40). 2) Ст. 57—58, ч. 66 із Бранденбургії. 3) Ст. 58, ч. 67, австрійський (зі збірки: L. Erk, II, 6, 51).

У брандебурськім варіанті (ч. 66) приходять дві строфки, яких нема у наведеній тут пісні. В одній засуджена заявляє, що волить смерть, як довічну вязницю:

Ihr Freunde und Bekannten, weinet nicht um meine Noth,
Zeitlebens ins Gefängniss, viel lieber den Tod!

У другій прощає своєму звідникові, про якого кару, хочби й малу, у пісні не згадується:

Ach Joseph, liebster Joseph, reich du mir deine Hand,
Ich will dir ja verzeihen, das ist Gott wohl bekannt.

Замітний четвертий варіант Мітлера (ч. 67, з Л. Ерка), в якім післанець, висланий очевидно з просьбою о помилуванні засудженої, не привозить його (у трьох інших варіантах помилування приходить за пізно). Подаю закінчення цього варіанта, відмінне від наведеного. Дівчина стоячи „beim Schandtor“ признається:

Ein Kind hab ich geboren, das hab ich gemordt,
Drum muss ich jetzt sterben, drum muss ich jetzt fort.
Gott wird mirs verzeihen, bin schuldig daran,
Gott hat mirs verziehen, das weiss ich ja schon.
Der Oberrichter sprichts Urtheil ganz billig und recht,
Der Unterrichter brichts Staberl: Mein Leben ist weg!
Da kommt ja ein Reiter geritten daher:
Hañ zu, mein lieber Freimann, es hilft kein Bitt mehr.

Найші паралелі до сеї пісні такі: Erk-Böhme, Liederhort, I, стор. 185—188, ч. 56 (4 вар.). Найдавнійше записаний варіант Гопетира з 1806 р., наведений у Erk-Böhme під ч. 56 а „Kindesmörderin“:

„Joseph, lieber Joseph, was hast du gedacht,
Daß du die schöne Nannerl ins Unglück gebracht.
Ach Joseph, lieber Joseph, mit mir ists bald aus!
Man wird mich bald führen zum Schandtor hinaus,
Zum Schandtor hinaus auf einen grünen Platz,
Da wirst du bald sehen, was Lieb hat gemacht“.
Ach Richter, lieber Richter, richt nur fein geschwind,
Ich will ja gern sterben, dass ich komm zu meinem Kind.
Ach Joseph, lieber Joseph, reich mir deine Hand!
Ich will dir verzeihen, daß ist Gott woll bekannt“.

Der Fähnrich kam geritten und schwenkt seine Fahne:
 „Halt still mit der schönen Nannerl! Ich bringe Pardon!“
 Ach Fähnrich, lieber Fähnrich, sie ist ja schon todt.
 Gute Nacht, mein schön Nannerl, dein Seel ist bei Gott.

Надруковано її в Berlin. musik. Zeitung (Berlin, 1806, II, ст. 40), а передруковано дуже часто: Wunderh. 2, 203; Erlach, 3, 464; Erk. II, 2, 30; Kretzschmer, I, ст. 84; Wolff, Hausschatz, 186; Talvj, 423; Mittler, 64; Simrock, 61; Vilmar, 143. Щільком подібні варіанти записані і надр. у: Erk. II, 3, 5 (Liederh. N. 7), II, 6, 48 (Lied. 7a), I, 4, 7; Mittler, 65. О. Böckel, N. 34 (відмінний). А. Müller, Volkslieder 1883, 77: Zum Mühlen, Des Dülkner Fiedler, Liederbuch, 1875, 26: Jungbrunnen, N. 38.

N. 56 b. (ст. 186). Цілком подіб. до попер., лише трохи обшири. Початок згадує про вчинок Берти (3 стрічка):

Ins Unglück geführet so jung u. so schön
 Auf daß sie hat ermordert ihr einziges Kind.

Надрук.: Erk. II, 3, 51; Liederh. N. 7; Mittler, 65, в скороченю у Müller, ст. 97.

N. 56 c. (ст. 186—7). Згадує про те, що на засуджену належать білу одіж „Wie alle armen Sünder zum Hochgericht tun trag'n“.

Надрук. Erk, Volkslieder, II, 66, N. 48 і передр. в Liederh. 7 a.

N. 56 d. (ст. 187—8). Згадується ся, що смерть завдано мечем.

Надр. Müller, 1883, ст. 97.

N. 56 e. (тут по раз перший)¹⁾.

Текст німецької пісні перекладено на польську мову, пор. Е. Роревович, Pieśni ludowe, ст. 85: Dzieciobójczyni.

IV. Вечерниці й досвітки.

Перечитуючи варіанти пісні, бачимо, що провинниця потопаючи в ріці, виголошує ще перед смертю рід промови до матери, або до батька й матери, в якій робить їм докори, що не пильнували її так, як повинні, перестерігас, щоби не поступали з іншими її сестрами так само, коли не бажають і їм такої долі, яка її стрінула, та вказує на жерела, що були посередною причиною її гріха та злочину. Вичислім їх тут зокрема:

Марисенька молоденька та як потопала,
 Так до свої матіноньки вірне спромовляла:
 Ой маєш ти, моя мамко, тай ще старших дві.
 Не дайже їм таку волю, як далаесь мені.
 Ой маєш їх, моя мамко, іще в дому пять.
 Не пускай їх по толоках, нехай дома спить.
 А маєш їх, моя мамко, усіх на всіх сім.
 Не пускай їх по музиках, най спить дома всі!²⁾

¹⁾ Паралелі з Ерк-Бема, якого я не мав, виписав на мою проосьбу др. З. Кузеля, за що йому тут дякую.

²⁾ Я. Головацький, Народ. п'єни, т. I, ст. 54, ч. 13.

Шине, шине Ганусенька та вже й потапає,
 Та до свої матусеньки рукою махає:
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок сім.
 Не пускай їх до коршмоньки, бо так буде всім.
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок пять.
 Не пускай на вечерниці, бо всім буде так.
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок дві.
 Не давай їх серцю волю, згинуть обидві.¹⁾

Попереду батько й мати все плаче, ридає.
 Не плач, мати, не плач, рідна, бо в тебе ще пять.
 Не пускай же на досвітки, нехай дома сплять.
 Бо на досвітках чужа мати кладе доню спати,
 Та біля кожної подушечки женихів по пять.
 Та не хрестившись та не молившись треба з їм лягати.
 Та не хрестившись та не молившись треба обнімати
 Та не хрестившись та не молившись треба цілувати.²⁾

Я молода попівна як потопала
 Тай на свою макіночку тай покликала:
 Мати моя старенька, маєш доньок сім.
 Не дай же їм розпусточок, буде доле всім.
 Матиж моя старенька, маєш доньок пять,
 Не пускай їх на гулянє, та най дома спят.
 Матиж моя старенька, маєш доньок дві.
 Не дайже їм розпусточок, як далас мені.
 Далас мені розпусточок, як в день, так в ночі.
 Тепер мині жовтий пісок очиньки точит.³⁾

За нею йдуть отець-мати, слезно ридають.
 Молодая Марусина матір втішайт:
 Не плач, мати, не плач, мати, бо дома ще пять,
 Не пускайтеж на вулицю, нехай дома сплять.
 Не плач, мати, не плач, мати, бо дома ще сім.
 Не пускайтеж на вулицю, бо те буде всім.⁴⁾

Булож нас там на вечерницях усіх подруг сім.
 Не дивуйте ся миній однуй, се буде усім!⁵⁾

Ой маєш їх, моя мати, тай ще в дома три,
 Як схочутийти на весілє, двері підопри! (Русятичі).

Як бачимо, жерелом лиха вважає провинниця вечерниці, досвітки, вулицю, толоку, коршму, музики, гулянє, весілє. Пригляньмок ся, щож се за такі установи, що приводять молоді істоти до упадку, та що в них діється ся, коли і при яких обставинах.

¹⁾ Зоря, 1883, ст. 144, ч. 7.

²⁾ Б. Грінченко. Этия материалы, т. III, ст. 273—274, ч. 533.

³⁾ О. Kolberg. Рокусіє. т. II, ст. 145, ч. 241.

⁴⁾ Д. Эварницкий. Малор. нар. п'есни, ст. 250, ч. 267.

⁵⁾ А. Малинка. Родыны и хрестьяны. (Кiev. Стар., 1898, кн. V, ст. 277, ч. 15).

1. Вечерниці.

Вечерниці починають ся на придніпрянській Україні на другий день Покрови і тривають усю осінь, Пилипівку, мясниці і кінчать ся аж тоді, як пічнеть ся піст. Збирають ся звичайно по хатах незаможних людей, дуже часто бездітних, або таких, що вже дітий повідвіновували, у вдовиць, салдаток і інших. Господаря вечерниць називають панотцем, а господиню пані-маткою. За те, що пускають до себе вечерниці, платить ся дешо господарям — як до місцевости, — а в першій мірі мусять хлопці старати ся за паливо і за світло. Вони вивязують ся з сеї задачі так, що йдучи вечером на вечерниці, крадуть, у кого можуть, якенебудь дерево і таскають до панотця, рубають і палить. На нафту звичайно роблять складку між собою. Одинходить із тарілкою і говорить: „Жертвуйте на дурного робана на молебень“. Кождий дає по кілька копійок, за які купують нафту і світять, поки не вийде, по чим відбувається нова складка. Парубки обовязані крім того складати ся на горівку, яку плють не тільки самі, але угощують нею й дівчата та господарів дому. Дівчата мають обовязок, коли буває складка, приносити з дому муку, крупи (пшено), омасту (солонину, масло, олій), курій. З принесених матеріалів варять поживу, а як вона готова, угощують усіх присутніх. Як часто відбуваються такі угощення, на те трудно відповісти, бо правил для того нема ніяких. Треба заважати однаке, що такі угощення доволі коштовні, тому не можуть повторятися кожного тижня.

В кождім селі буває по кількою вечерниць, кождий кут уладжує їх для себе зокрема. В одних місцевостях можна на вечерниці в однім куті приходити парубкам і з других кутів, в інших не дозволяється съого. Починають ходити на вечерниці звичайно хлопці від сімнайцятьох літ, а дівчата від шіснайцятьох. Декуди дівчата можуть і молодші приходити, але як хлопці молодші покажуть ся, говорять їм: „Не ходи сюди, бо пірвемо очкур. Твій очкур пахне нам“. Хто приходить перший раз на вечерниці, мусить відповідно окупитися. Висота окупу не всюди однакова.

Дівчата приносять зі собою на вечерниці якусь роботу, прим. шите або куделі прясти, але тої роботи не богато буває, бо звичайно хлопці переривають її. Хлопці не роблять нічого, хиба — новійшими часами — грають у карти і то в гроші. Дівчата співають звичайно пісні, деколи заводять пісень і парубки,

особливо коли пічнуть у піснях докоряти собі взаємно або висмівати ся одні з других. Як знайдеть ся добрий оповідач, починає оповідати всякі історії. Казки, байки, легенди, новелі, анекдоти пересипають ся тоді як на млинськім питли. Припечені мають особливий відбут, а грімкий сміх та дотепні уваги слухачів переривають їх дуже часто. Приповідки можна тут пригоршами збирати. Всякі ігри та штуки на вечерицях також незвичайно популярні. Коли ж трафлять ся між присутнimi збиточники, то і збиткам нема числа. Нераз бувають вони невинні та викликають тілько веселість, але нераз виходять грубі і викликають не тілько сварки, але й бійки, що закінчують ся аж тяганиною по судах.

Коли вечериці відбуваються не в пістний час, тоді хлопці приводять зі собою якогось музиканта (в новіших часах звичайно такого, що грає на гармонії), грають і танцюють.

Коли стане всім досить забави, тоді йдуть до стодоли по околоти, вносять їх до хати, розстелють, гасять світло і лягають попарно спати хлопці з дівчатами. Звичайно парубок вибирає собі дівчину і з нею спить постійно, а часто кінчується таке спання вінчанем. Буває однаке й інакше; хлопець поспить із одною якийсь час, потім покидає її і шукає собі другої. Часом приневолюють такого невірного до вінчання, коли справа посунеться занадто далеко, але є й такі, що не хотять женити ся зараз, або женяться з другою. Очевидно, що тоді результат вечериці може бути такий, як у нашій пісні.

Деякі учени добавчають у попарнім спаню хлопців і дівчат на вечерицях культурний пережиток пробних ночей, в яких хлопець мав переконати ся, чи дівчина надається ся до приводження дітій і коли переконав ся, женив ся з нею. На мій погляд для такого твердження нема достаточної підстави і прояв попарного спання вистане пояснити звичайним потягом одного полу до другого. Се стверджує не тілько забава в притулі¹⁾, але й інші способи ухилення запліднення²⁾ як раз у тих місцевостях, де відбуваються вечериці зі спанем.

Були також голоси, що попарне спання — це високо моральна установа, що воно дає нагоду тілько познайомлювати ся близьше парам, але не доводить ніколи до утрати дівочої невинності і що якби зайшов де такий випадок, то провинник

¹⁾ Нар. Матеріали до укр. етнольготії, т. VIII, ст. 96, 120.

²⁾ Тамже, ст. 97—100.

мусів би зараз женити ся, інакше власні товариші виключили його зпоміж себе і він не міг би більше ніде явити ся в товаристві. Проти цього погляду свідчить не тілько наша пісня, яка опирається на дуже реальних основах, не тілько докладні описи вечерниць, що з'явилися в останніх часах, а на які вказують далі, але й житєва практика. Ті, що говорили інакше, були видно слабо поінформовані про справу і тепер вони певно змінили би свій погляд.

В Галичині, Буковині й Угор. Україні відбуваються також вечерниці і менше-більше так само, як я описав вище. Ріжниця є лише ось у чім: 1) Гостин не буває тут звичайно ніяких, а коли де й бувають, то дуже скромні і тільки тоді, коли починається сезон вечерничний та коли кінчується. 2) На вечерниці приходять не тілько хлопці й дівчата, але й старші мужчины та женищины. Се впливає сильно на хід вечерниць, бо не одного треба зреагувати, чого не випадає робити перед старшими („належить пошанувати сиві голови“). 3) Вечерниці не протягаються ніколи поза північ і ніхто з недомашніх не ночує в тім домі, де вони відбуваються, тілько всі розходяться до своїх домів.

Власти, і то не тілько світські, але й духовні, що виступали нераз проти ріжних народніх звичаїв, виступали також проти вечерниць. Так приміром київська митрополітальна духовна консисторія видала в 1719 р. розпорядок до підчиненого духовенства, в якім говорить: „Извѣстно творимъ, ижъ зашоль къ намъ въ сей консисторіумъ митрополитанской власти духовной премощной ясне велможного его млти пана гетмана, по указу его священнѣйшаго царскаго величества унѣверсалъ, повелѣвающій, даби везде по городахъ, мѣстечкахъ, и селахъ малороссійскихъ поперестали bogomerзкихъ молодыхъ людей зборища на вкулачки, Богу и человѣкомъ ненавистные гулянія, прозиваемия вечурницы, на которые многие люди молодые и неповстягливые отъ родителей своихъ, мужеска и женска полу, дѣти по ночамъ купами собираючися, неисповѣдимия безчинія и мерзкыя безаконія творять, спрашуючи себѣ игри, танци и всякие пиятики скверная и воздухъ оскверняющая пѣсней восклисанія и козлогласованія, откуду походятъ галаси, зачепки до сваровъ и заводовъ, почему найбарзѣй послѣдуютъ и забойства, а найпаче подъ часъ такихъ нечестивыхъ зборовъ разніе дѣлаются ексцесса, яко то блудніе грѣхи, дѣствства расплѣнія, беззаконное дѣтелей прижитіе, отчого презъ тихъ же беззаконниковъ, уставуючихъ свое беззаконіе и мерзкія дѣла, частіе

стаются дѣтогубства, за каковыя умножившаяся нечестивия беззаконія явственno праведнаго гнѣва Божія чаша на всѣхъ насы изливается, якоже и теперь, коли колѣтніи неурожай хлѣбніе, бездождевная суша, многие падежи скотовъ, въ людехъ тяжкие болѣзни, еще больше моровіе губительнія язви и страшное повѣтряное время понесла Малая Россия и прочая поносить многая злоключенія".¹⁾ Супроти сього приказу консисторія усіхъ тихъ, що не послухали би отсього розпорядку, „отлучати отъ церкви и отъ сообщения вѣрнихъ“, що въ тихъ часахъ було дуже острою карою. На скілько се помогло, бачимо зъ того, що вже відомий архієрей Йоасаф Горленко писав у поученю до духовенства 1750 р.: „Усмоторѣно во многихъ городахъ и селахъ, что народъ, языческаго празднованія и идолослуженія слѣды храня, дѣлаеть колыськи, называемыя рѣли, и въ недѣли св. Пасхи, въ день св. апостоловъ Петра и Павла, на нихъ качаються, такожь въ недѣлѣ св. Троицы празднуеть бѣсовскій праздникъ березы, и въ день св. Іоанна Предтечи — купала и вечерницы, и пѣсни скверныя; вся же слѣды идолопоклонства празднуеть народъ отъ неразумія своего, а священники, по званію своего пастырства, того имъ не возбраняютъ“.

Розумієть ся, що діставши таку цидулку, духовенство бажало показати, що воно не байдужне до слівъ архієрея і пробувало дїлати въ указанім напрімі. Які бували одначе нераз результати такого втручування, видно хочби зъ отсього письма свящ. Потапа, зъ місточка Ольшанни, Харківського пов., до Харківської консисторії:

„Сего 750 года ноября 6 дня указъ Єя И. В. изъ консисторії мною полученъ, въ которомъ, между прочимъ, въ 8 пунктѣ о искорененіи языческихъ идолослуженія слѣдовъ изображено; а понеже въ моемъ приходѣ у дѣвицы Ксеніи Олейниковой вечерницы собирались, то я по должностіи своей ону дѣвицу о несобираціи оныхъ вечерницъ персонально и чрезъ нарочно посланныхъ многажды увѣщевалъ, и городка Ольшанной сотнику Ивану Ковалевскому, дабы запретилъ оной дѣвицѣ въ свою избу вечерницы собирать, я докладывалъ; но оная дѣвица Ксенія какъ моего совѣта, такъ и сотникова запрещенія не слушала; того ради я, по должностіи

¹⁾ Кіев. Старина, 1884. кн. IX. ст. 178: Мѣры противъ вечерницъ и кулачныхъ боевъ въ Малороссіи.

моей, сего декабря 26 дня причетниковъ изъ онаго собранія молодцовъ и дѣвокъ разогнать послалъ, что и учинено; и сего же декабря 27 дня, будучи мнѣ у вышепомянутаго сотника Ивана Ковалевскаго, невѣдомо съ какого умысла, харьковскаго полку подпрапорный Василій Самородскій, напавъ на меня нахально, безъ всякой моей предъ нимъ винности, матерно бранить и поносиль скверными словами и къ грудямъ моимъ съ тростю прискакиваль и въ глаза и по главѣ ударить замѣрялся, сказуя: „На что ты вечерницы разгоняешь?“ — и ежели бы я отъ его злого намѣренія подъ столъ не склонился, то мнѣ главу бы разбилъ, или глаза бы выткнулъ, отъ чего мнѣ учинилось немалое безчестіе и впредь во исполненіи указовъ опасность; того ради харьковское духовное правленіе покорно прошу сіе мое доношеніе принять и впредь для вѣдома записать¹⁾.¹⁾

Очевидно власти були не зле поінформовані про те, що діється ся подекуди, бо не всюди так було, на вечерницях, тому хотіли запобігти злу, тілько брали ся до справи не так, як треба. Бо що властиво представляють із себе вечерницї? Сеж не що інше, як сільські касина. Зимові вечери довгі, хатної роботи ввечер мало у рільника, спати більше, як треба, не можна, щоби отже не нудити ся самим, сходяться сусіди в себе тай говорять на всяки теми і за тими розговорами навіть не чують, як сходить час. Се є рід вечірних шкіл, де молодші прислухуються всяким оповіданням старших і вчати ся ріжних житієвих практик. Се є місце відпочинку і розривок, що відриваються на час присутніх від звичайних клопотів та жури і переносять їх в інший, казочний, красший світ, де вони почивають себе людьми та забивають про житєве ярмо, що як воли мусять безнастанно його тягнути. Вечерницї можуть проте стати дуже хосенними установами, коли б сільські інтелігенти хотіли їх використати та розумно повести. Співи, деклямації, музичні продукції, ігри, яких є велике число, театральні представлення, скіоптикон, читає легких і цікавих творів, вияснює користних народніх звичаїв — отсе все давало би змогу проводити час весело і з хіном та відчуваючи народ від недобрих навичок. Пите чаю і овочевих вин виперло би алькоголічні напитки та піднесло би домашні доходи. Молодіж не вчилася би ся нарушувати чужу власність,

¹⁾ Кіев. Старшина, 1890, I, ст. 3—4; А. Лебедевъ, О борбѣ духовныхъ властей въ бывшей епархії бѣлогородской съ суевѣріями.

не впивала би ся, а через те зменшили би ся і бійки і процеси і злочини. А все те в нинішніх обставинах не представляється неможливим до переведення.

Подаю в кінці літературу вечерниць. Найдокладнійші їх описи: Вечерниці й досвітки. (Збірки сільської молодіжі на Україні. З паперів М. Дикарева. Ст. 193—234. Матеріали до укр. етнольготії. т. XVIII. Львів, 1918). — Далі: Основа (петербургська), 1861, кн. X, ст. 54. — Зоря Галицька яко альбомъ. 1860, ст. 416 (опис О. Торонського лемківських вечерниць). — O. Kolberg, Рокніє, т. I, ст. 76. — П. В. Ивановъ. Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковской губерніи. Ст. 185—216. (Сборникъ Харьков. Петрико-Филологического Общества. Т. XVII. Харьков, 1907). — П. Чубинекій. Труды, т. VII, ст. 352 і 450—451.

2. Досвітки.

Досвітки — це не що інше, як тіж самі вечерниці, тільки з іншою назвою. Назва їх походить очевидно від того, що в деяких місцевостях сидять на вечерницах не до пізної ночі, тільки лягають спати вчаснійше, а за те встають рано коло третьої години і дівчата забираються до роботи (шивання, прядення) та роблять, поки не розвиднить ся, а хлопці вставши розходяться зараз по домах.

До попередного опису вечерниць подам тут іще кілька доповнень.

Хлопці і дівчата, що сходяться в своїм куті на вечерниці або досвітки, вибирають з поміж себе одного старшого парубка і одну старшу дівчину, і ті всім заряджують, а інші слухають виданих приказів і виповняють їх. Коли господиня хати, де відбуваються вечерниці і досвітки, стара, вона не мішається до розпорядків вибраної „старшини“ з молодіжі і лежачи на печі тільки від часу до часу одобрює або ганить те, що вони роблять. Коли ж „паніматка“ ще не стара, то вона сама розпоряджує всім, а молодіж має її слухати.

Вечерниці й досвітки уладжують ся тому в кождім куті, щоби кождий, хто хоче брати в них участь, міг дійсно взяти. Перестерігається ся при тім дуже пильно, щоби на одних вечерницах не було більше з одної хати, як одна особа; особливо не можуть бути брати або сестри, бо се вважається неприличним. Не можна на вечерниці й досвітки також ходити жонатим мушчинам та замужнім молодицям. Їх участь уважалася неморальна розпустою і стрітила би ся з загальним осудом. Де-коли, але й то дуже рідко і тільки виїмково, допускається на досвітки такого молодожона, що оженився проти своєї волі

та не находить щастя в подружнім житю, але молодиці навіть такої не допускається. Так само не буває випадку, щоби чоловік разом зі своєю жінкою брав участь у досвітках.

На досвітки приходять перші дівчата. Вони засідають до роботи і починають співати. За якийсь час являються парубки, стукають у вікно і просять пустити їх до хати. Насильно не вриваються до хати, хиба що один гурт парубків має на пеньку з другим гуртом і вмисно напаствує його, бажаючи викликати бійку. В хаті здоровляться і містяться, де можна: Одні коло дівчат на лавках, другі на соломі, що призначена до спання, треті стоять коло порога, або коло печі. Починаються оповідання новинок, а далі всякі дотепи й жарти, часто дуже масні, але все принимані з голосним сміхом.

Коли прийде пора спати, кожда дівчина стелить для себе і для свого парубка, але сама не кличе його, тільки переказує своїй подругі, що бажає з тим із тим лягати. Коли парубок гордиться, лишається в хаті, коли ні, забирається до дому або на інші досвітки, а дівчина вибирає собі другого парубка. Коли солома розстелена, дівчата заслоняють вікна, лягають і гасять світло. Хлопці запамятують собі, де котрого дівчина лягла, і лягають коло них аж по згашеню світла.

Кожда дівчина гордиться тем, як має парубка, що з нею ночує, хоч рідко виходить за нього за муж, бо на селі рішає по більшій частині про вінчання не симпатія молодят, але маєток-вий стан обоїх. Буває нераз, що дівчина спить із одним парубком рік і більше, а потім виходить за іншого за муж. Бувають також такі, що міняють парубків одних за іншими, та за се часто містяться відкінені і на дівчатах і на своїх суперниках. Дівчата мажуть двері, стіни, ворота лягтем, роблять ляльки зі шматів інші, а парубків буває, при чому дістається і господарям хати і самій хаті, в якій вибивають вікна, виломлюють двері, розбивають столи і лавки та в кінці кінчать справу в суді.

З кінцем мясниць кінчаться також вечерниці й досвітки, бо уладжувати їх у пістувалобо ся дуже великим гріхом. По великородні починається вже вулиця. У старовірців нема ні вечерниць, ні досвіток, і їх парубки та дівчата ночують усі дома.

Разом із вечерницями й досвітками вяжуться ще так звані „складки“, які уладжуються перед більшими святами та на пущення. Дівчата приладжують тоді своїм коштом вечерю, якою угощують хлопців, та подають їм чай, а хлопці приносять горівку, вино, медівники, цукорки та інші солодощі. Крім того

наймають музику, яка приграє на складці. На такі складки за-прошується нераз також хлопців із інших кутків або з сусідніх сіл, але дівчат не запрошується ніколи. Зaproшені парубки бе-рутуть участь у складці, з ними поводяться дуже чесно, відсту-пають їм почесні місця за столом і угощують як найкрасше. Як вони лишаються на ніч, то можуть ночувати з тими дівчатами, що ніким іншим не заняті. Щоби який парубок відступив дру-гому свою дівчину, про те не може бути мови.

Що нарікане у нашій пісні на досвітки має оправдану під-ставу, се видне не лише у тім, як вони відбуваються, але і в отсій невеличкій, та замітній пісенці:

А хоч бо я дзюбатенька на лобу,
Такиж бо я зробляна до ладу.
До матери досвітки ходили,
Такуж мене хорошу зробили!¹⁾

Література досвіток також уже доволі значна. Найдокладніше вони описані в книжечці: *Folklore de l' Ukraine*. II. (*Коултадік*, т. VIII). Réu-nions, couchée commune des garçons et des jeunes filles, relations conjugales. Ст. 303—359. — Н. Сумцовъ, *Досвітки и посиділки*. (Кiev. Старина, 1886, кн. III і окремо). — Н. Сумцовъ, *Культурна переживання*. Ч. 85: *Досвітки*. — Збірки сільської молодіжі на Україні. З паперів М. Дикарева: *Досвітки в Борисівці*. Ст. 234—235 (Матеріали до укр. етнольгії, т. XVIII). — Там же про складки, ст. 236—275.

3. Вулиця.

Вулиця ріжнить ся тим від вечерниць і досвіток, що на неї виходять дівчата без робіт та що вся забава не відбувається в хаті. Вулиця відбувається весною й літом, докладніше від Великодня до Семена. По деяких місцевостях буває вулиця тільки в неділі і свята та в вечери перед ними, в інших кожного дня. Беруть у них участь ті самі хлопці й дівчата, що в вечерницях. Старша дівчина, що розпоряджує, зветься мат-кою, старший парубок трутнем, а решта товариства роєм.

Місце на вулицю вибирається при захованню деяких зви-чаїв. Звичайно крутьять веретено на тім місці, де має бути ву-лиця, щоб так само крутила ся вулиця. Варять у шкаралупі з яйця кашу і закопують, щоб на тім місці молодіж кишіла так, як каша. Проштрикують із середини чобіт голкою з ниткою і так ходять вулицями та тягнуть голку, щоб вулиця ніде не збирала ся, тільки в них. На те забивають у вибранім місці

¹⁾ С. Neymann, *Materyaly etnograf. z okolic Pliskowa*, ст. 227, ч. 298 (Zbiór wiadomości do antr. kraj. t. VIII).

голку острим кінцем у землю. Палять деркач і посипають улиці попелом, щоб на них молодіж дерла ся з чужих кутків. Коли який парубок не хоче ходити на вулицю, тоді дівки палять обручі з діжки і попелом пересипають ворота парубкови, по чім він мусить ходити. Припалюють також ложечки, щоб молодіж не їла дома, але крутила ся на вулиці.

Найчастійше вибирають місце на вулицю посеред хутора на перехрестю двох доріг, під вербами або іншою деревиною. Як має починати ся улиця, трутень наказує парубкам виходити в означений день із городниками. Коли всі зберуться, обчеркують велике колесо і копають довкола нього такий ровець, щоби можна було вільно сідати і на лінії колеса і на противнім березі рівця. Тоді сідають так, що одні сидять плечима до середини колеса, а другі напроти них очима і так розмовляють. Розуміється ся, що не в кождій місцевості так роблять, а буває й інакше.

На вулицю виносять зі собою насіння з соняшників, гарбузів, динь, кавунів і лузаютъ його. Парубки пригортають ся до дівчат, жартують, а котрі люблять ся, то й пощелують ся. Викликають парубки дівчат на вулицю тим, що свищуть, співають, або гримають у ворота. Коли знайдуть ся такі дівчата, що не хотять виходити на вулицю, тоді парубки мажуть їм легтем ворота, хату або інші будинки. Звичайно малюють парубка з великим фальосом, а коло нього дівчину. Виймають також ворота та заносять кудись на вигін, а деколи навіть побивають таких дівчат.

Вибирають собі не все однаково пари. Звичайно богатий вибирає богату, а бідний бідну, але буває і навпаки. Так само поганий вибирає гарну, а гарна, але бідна, поганого. Декуди виходять на улицю в тій одежі, в якій робили увесь день, а декуди прибирають ся гарнійше, особливо дівчата, що обтикують ся цвітами, чіпляють ленти в коси, закладають пави та гарні пташачі пера. В пазуху кладуть мяtkу, щоб від них пахло, натирають ся делікатнішим мілом, а підмійські скроплюють ся навіть перфумами. Цибулі або чоснику не зіли би перед виходом на вулицю за жадні гроші, бо боять ся, щоб їх не прозвали вонючкою, за те капають на хліб якіс кроплі, доволі дорогі, що їх роблять буцім то на Афоні, і їдять. Ті кроплі такі запашні, що як зідять їх, то ввесь день пахне з уст. Вони горкі, ті кроплі, і багато не вільно їх їсти, бо можна би від них умерти. Намазують лице оливою з паприкою; воно на холоді

пече і лице румяніє. В чоботи накладають клоча, щоби були висші, а під сорочку намотують шматок, щоби груди видавалися більші.

Дівчата кличуть одна другу: сестричко або голубочко; до батька та матери говорять: ти, а до парубка: ви, душечко. Парубки, примиляючись до дівчат, говорять їм: Моє сердечко, моя душечко! Я не можу жити без вас нії хвилі, коли вас не бачу. Моя голубочко! Мої оченята карі, мої брівочки гарненькі, личко як калинка, а губочки як струночки! Давайте, душечко, поділуємося!

На вулиці говорять, співають, грають на скрипки або балалайки, танцюють, а як піст, бавлють ся ігор, яких знають багато, як ось: Ворона, лунька, хрещика, зайчика, раю і пекла, котика, воробчика, стовпа, редькви, креймашки, орішків, латки, панаса, дрібушечки й інших. Як котрий парубок не танцює, того підіймають за волосє в гору. Так навчать кожного танцювати, хто і з роду не вмів.

Коли наговоряться та набавляться досить на улици, починають розходитися по домах. Кождий парубок відвідує свою дівчину до дому і вже ночує там із нею, звичайно в стодолі або в іншім будинку, але не в хаті, де спить родина. Як полягають, шепчуть іще та любуються ся, поки не позасипляють. Як зазоріє, парубок пробуджується ся, зривається і біжить до дому так, аби його і не взглядів ніхто. Через таке спільне спання, кажуть, нема по села чесних дівчат.

Література про вулицю не велика, бо на неї не звертали до недавна уваги. Сучасні відомості зібрані в посмертних паперах М. Дикарєва: Збірки сільської молодіжі на Україні. Ст. 176—192. (Матеріали до укр. етнографії, т. XVIII). — П. Чубинський. Труды. т. VII. ст. 450.

4. Толока.

Толока — це дуже гарна громадська установа і коли вона в пісні попала поміж ті жерела, з яких шириться розпуста молодіжі, то хиба тому, що на ній мають нагоду стикатися з собою оба полі. Та таких нагод на селі дуже багато і коли вони не доводять до гріху і злочину, то й толока тут як така ні при чім. Тут рішає вже індівідуальність, що знайде всюди нагоду до гріха, коли захоче і сьому трудно запобігти.

Коли має хтось пильну і важну роботу, якої не можна ні відкладати, ні розкладати на довший час, а не має достаточного числа робітників і не може їх дістати за гроші, або як біdnіший,

не має на стілько грошей, щоб усе сплатив від разу, тоді він справляє толоку. На означений день запрошує до себе не тільки рідню й сусідів, але й дальших мешканців села і стає з ними до роботи. Тимчасом жінка варить дома обід, чи вечеру, чи одно й друге, та коли вони готові, виносить або вивозить їх на місце роботи, або коли робота відбувається коло дому, запрошує до хати і угощє всіх робітників, при чим іде в круг і якийсь напиток. Коли робота більша, господар наймає ще музикантів і по скінченю роботи музиканти грають, а молодіж танцює. Гостина і музиканти притягають більше робітників, ніж притягнула б їх заплата, особливо ж радо спішиться на толоку молодіж. Господар задоволений, що велике число робітників зробить йому в короткім часі таку працю, на яку він сам із родиною мусів би виложити дуже багато часу, молодіж задоволена, що за недовгий час роботи забавить ся і потанцює, а старші задоволені, що помогли своєму односельцеви в добром ділі. Забава протягається відповідно до принятого звичаю в селі, довше або коротше, по чим усі розходяться по домах. На самій толоці не відбувається ся отже ніщо таке, що могло би давати привід виступати проти неї. Зазначу однаке, що так відбувається ся толока в Галичині. Можливо, що декуди відбувається інакше, тому бажано було, щоб зібрано описи толоки з різних сторін як найдокладніші, щоб можна було виробити собі повний образ сеї громадської помочі.

Література про толоку досі дуже бідна. Пор. Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 177.

5. Коршма.

Слово коршма подибується у всіх славянських мовах, що вказує на її старинне походження. У старинних Славян називалося так місце, куди збиралася народ для пиття, їди, бесід і забав із піснями й музикою. У західних Славян передавало в коршмах народови постанови властій, суді відбували суди, розбиралися справи приїзжих так, що коршми заступали довго ратуші й заїзди. В Чехах, Польщі, Померанії коршми були зразу вільними заведеннями, потому ставали князівськими, державними, або переходили до духовенства й монастирів, а народ почав заводити тоді свої тайні коршми. До коршем заходили нарівні з простими людьми також висші верстви так само, як до грецьких капілей заходив Сократ, а до римських кавпон Овідій, Гораций, Ціцерон¹).

¹⁾ Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 17.

На Україні заховав ся ще подекуди отсєй первістний характер коршми. Люди сходять ся туди в вільнім часі так, як міщани по містах до каварень або ресторанів, щоби побачити ся з іншими та побалакати. А що Українці з природи дуже гостинні, то не обійтеться без того, щоби одні других не схотіли потрактувати напитком та закускою. Відбувається се так: Коли збереться відповідне товариство, засідають усі поза столи, або коли се літо, на дворі десь у холодку, застелують по середині обрус і розкладають на них закуску, що в ріжних околицях буває ріжна. Хто угощує горівкою, той випиває сам першу чарку, здоровкаючись із найближчим сусідом, а опісля обходить по черзі всіх, що беруть участь у товаристві. Буває й так, що неодин, до котрого звертається хтось із почесним, силує його пити другу й третю чарку, приговорюючи: „Покажіть путь, як горівку пить“ або: „Прошу перше вас, бо я не бачив, чи ви пили. Бог знає, чим ви частуєте!“ — Коли випить один почастунок, хтось другий розпочинає новий, потім третій. Через те ті, що гостили ся, виходять часто з коршми підпиті, хоч не пяні, бо пяними бувають тільки присяжні пяниці, що вже пустили ся на те і пропили би навіть рідного батька й матір, бо для них горівка солодша від життя.

В часі почастунку ведуться ріжні розмови на теми родинного життя, загального побуту, ріжних місцевих подій, про минулій ярмарок, хто що на нім продавав і що купував та по чому, чи не обшахрували того, що купував, Жиди та Цигани, як випав або як виглядає урожай, де є добре зарібки, де дешеві товари і т. д. Часто можна почути тут також ріжні народні оповідання, особливо анекdotи, приповідки і чутки та погляди про найновійші політичні події¹⁾.

З бігом часу характер первістної коршми змінився і вона з одного боку під польсько-німецьким впливом перемінила ся в шинок, з другого під московським впливом у кабак, тобто в таке місце, де тілько пить, при чому в інтересі шинкаря є напоїти як найбільше гостя, аж до утрати пам'яті, та заохочувати його до постійного пиття так, щоби він тратив не тілько гроші, майно, але й розум, що шинкар зараз використає. Тому то в піснях говорить ся:

Ой не пийте горівочки, горівка весела,
Бо вже Жиди зза горівки покупили села.²⁾

¹⁾ П. Чубинський, Труды, т. VII, ст. 449.

²⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5713.

Котре село дуже бідне, то все мож пізнати,
Бо там хати так як кучі, корими як палати.
Бо там хати так як кучі, такі облупані,
Попід корими люди ходять голодні тай пяні.¹⁾

Стойть корими над болотом
Тай пошита околотом.
Ти коримонько, ти богине,
В тобі моя праця гине!
Ти коримонько, мати наша,
Тут пропала праця наша.

Вже б я тебе злотом побиз,
Кілько в тобі праці проїзд.
Пропив вівці в половині,
Тисъменицю в половині.
Ой маю в Богі надію,
Що пропо ще Отиню!²⁾

Не диво, що до такої коршми ходити молодежи, особливо ж дівчатам, уважається соромом:

Ідути кози попід лози, а вівці боками,
Сором дівці на горівці межі парубками.³⁾

Та потяг до другого полу сильніший понад усякі моральні приписи, тому чуємо пісню:

Ой щоби то до вечері, щоби як найборще,
Ой щоби то зібачити любка коло корими.
А я прийшла до коримоньки, любко в коримі спіїв:
Ходи, мила, куплю пива, вжем тя давно видів.⁴⁾

Якіж думки має при тім парубок? Він зовсім не криє їх:

Ой як я си вус підкручу, бороду підголю,
Хоч би яка дівчиночка, я її підною.⁵⁾

Наслідки цього пізнає швидко дівчина:

Не я піна, не я піна, горівочка піна,
Що я собі наробыла, мамуню кохана!⁶⁾

І ось тут дійшли ми до того, чому між жерелами гріха покритки з пісні вказується коршма. У новіших часах по свідомих селах молодіж не заходить до коршми, хиба за покупкою, а сходини і забави уряджує собі по приватних домах порядних господарів та в своїх товариствах, які засновуються чим раз частіше і можуть мати великий вплив на поправу злих навичок і звичаїв.

Література про коршму не велика. Пор. П. Чубинський. Труды, т. VII, ст. 448—449 і Н. Сумповъ. Культурные переживания, ч. 17.

¹⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5663.

²⁾ Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego, т. II, ст. 85.

³⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5681.

⁴⁾ Тамже, ч. 5757. ⁵⁾ Тамже, ч. 5703. ⁶⁾ Тамже, ч. 5771.

6. Музики, гулянє, весілє.

Музики відбувають ся звичайно в святочні дні. На музики йдуть не тілько парубки й дівчата, але й ті молодожони та молодиці, що не давно побрали ся. Подекуди приходять і старі та приглядають ся танцям, але не всюди. Літом вибирають місце під танці на дворі, на майдані, зарінку, леваді, на току або в просторій стодолі, зимою по більших хатах, а що найбільшою хатою буває на селі коршма, то звичайно в коршмі.

Весілля відбувають ся у домах молодят і там танцюють без огляду на простір. Музикантів буває звичайно два, понайбільше скрипки й решето, але також скрипки й цимбали, скрипки й бас. Поважніші музики — троїсті: скрипки, цимбали й решето, або скрипки, цимбали, бас. Деколи появляється і флєт або клярнет, але то звичайно тоді, коли грають захожі музиканти, міські (Жиди або Цигани).

Ні музики самі про себе, ні весілє не можуть мати шкідливого впливу на молодіж, навпаки вони можуть бути дуже користні. Коли ж буває інакше, то сьому винні спеціальні місцеві навички й обставини, на які крім пісні про покритку, вказує й отся:

А музика в коршмі грала, а я не ходила.
Добрий мати розум маєла, що мя не пустила.
Добрий мати розум маєла, що мене замкнула.
Була б я ся молоденька віночка позбула.¹⁾

V. Покритка.

Хто прислухував ся судовим розправам, або прочитував карні процеси, той знає, що багато злочинців не тілько не запирається свого злочину, але нераз навіть не силкується його виправдувати. Вони відчувають грижу сумління і тому чекають спокійно на кару, вважаючи її експіляцією за злочин, по якій надіються ся душевного облекшення. Через те вони й не стараються затирати сліди по злочині, а нераз уже зверхним виглядом зраджують, що щось провинили. Отсей випадок заходить і в нашій пісні.

Коли рибаки зловили в воді мертвє дитя, дали зараз знати до пана (війта, атамана і т. д.). На се:

(Он) казав пан задзвонити я (в) ратуни в дзвін,
Казав дівок назбирати я великий збір.

¹⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. I, ч. 1358.

Всі дівочки, панчоночки, перед пана йдуть
(І) на своїх головочках віночки несуть.
Лиши молода попівна на заді іде
Тай на свої головонці вінка не несе.
Ой чому ж ти, попівна, вінка не брала?
Боліла ти головочка, рубком зівала.¹⁾

Як бачимо, тут виновниця прийшла перед судію, яким був пан, без вінка на голові, хоч усі її товаришки поприходили в вінках. І хоч вона подає мотив, що прийшла без вінка по причині болю голови, то судія, обізнаний із народними звичаями, знов уже, як сю вимівку треба розуміти. Зазначимо, що в найбільшім числі варіантів пісні виступає сей мотив, а в трьох додається ще більше руки:

Боліла мі права рука та не могла пласти,
Болит мене головоньку тай не можу нести. (Руситчи).

У двох варіантах подається за мотив слабість загально, без близшого означення:

Ой лесь (же) ти, міщаючико, слаба лежала,
Що на свою голівоньку вінка не сплела!²⁾

В деяких варіантах провинниця запевняє, що вінок скований:

Під меджум го сковала,
Не радам го повила. (Ропнія Руська).

А в світлониці на стіониці — голова боліла. (Тростянець).

До гаю лем го вруціва. (Жданя).

В однім пускає його з водою:

Бо я собі, мамко моя, віночка не ввила,
Бо я свій вінок зелений на Дунай пустила. (Козьова).

В чотирох варіантах мотивом служить п'янство:

Ой учора із вечора п'яненька була,
Тим на свою головоньку вінка не звила.³⁾

В кількох варіантах говорить ся, що провинниця йде без вінка, але мотиву не подано ніякого:

Одна панна вайтовночка хмуриенко іде,
Да па своїй галовци веночка не несе.⁴⁾

В вісімох варіантах нема ніякої згадки про вінок. Маємо однакож й такі варіанти, де провинниця виступає вже завита. В одному варіанті виступає в чепці:

¹⁾ O. Eolberg, Pokuscie, т. II, ст. 145, ч. 241.

²⁾ Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, ст. 182—183, ч. 35.

³⁾ Б. Гринченко, Этн. Материалы, т. III, ст. 272—279, ч. 533.

⁴⁾ М. В. Довнаръ-Запольский, Пѣсни Пинчуковъ, ст. 106—107, ч. 498.

Вишиті панянки в віночку.
Кася вітова в чепочку. (Воля Мигова).

В однім варіанті завита в хустку:

Парасочтя молодентя перед віта йде
Тай на свої головонці платнітю нісе.
Парасочко молодентя, дес вінок діла?
Головонтя заболіла, я І зізала. (Волчківці).

Розгляньмо ся тепер, чому провинница приходить перед суд без вінка та яке се має значінє.

* * *

Коли дівчина втратить невинність, тоді може заходити дво-який випадок: 1) Або зносини з муциною остають без наслідків. 2) Або дівчина стає вагітною. В обох випадках відповідно до народного погляду вона мусить відпокутувати за се, бо її обовязком є доходити чесною до слюбу, „доносити вінок“. Мало одначе є виновників, що самі з доброї волі признають ся до провини. Та нарід має способи відкривати їх.

Перший випадок може уходити довго незамітний та все таки й він викриється, коли провинниця схоче вийти за муж. Для відкривання провини служить у сім разі давна установа, відома не тілько у нашого народа (прим. знають її Жиди), під назвою комори. Другий випадок нарід звичайно покім'чє швидко, бо фізіольгічні причини не дають укрити відмінного стану і тоді домагається від провинниці покритя (від чого й назва: покритка). Буває одначе нераз так, що й тут зараз провини не завважається ся, як маємо приклад на нашій пісні про покритку та на дальшій про грішну дівчину, яку чорт забирає до пекла. „Трафеєт ци богато, що вна (дівчина) єк зайде, а дурна дівка, але добре умієт ци увихати, то так си вивихлює, що нихто тово ни покміти и вна страти дитину, єк си вчіни. Така дитина звет ци стратче. Або вбє в собі и вно збігне, збігленем стане. А вна, погана віра, далі возит ци дівков з нипокритов головов тай шукає нової біди собі“.¹⁾ — Коли так станеться, а провинниця далі вдає дівчину і виходить за муж, тоді знов зрадить її комора.

Щож се за інституція?

Її метою було піддержувати публичну мораль та впливати на те, щоб дівчата доходили чесними до слюбу. Мету сю осягано

¹⁾ П. Шекерік. Родини і хрестини на Гуцульщині (Матер. до укр. етнографії, т. XVIII, ст. 93).

в значній частині, бож не багато могло бути таких дівчат, що хотіли собі опоганювати весілля. Коли пізніше пізнано, що до тої мети можна дійти іншою дорогою, звичай почав виходити з ужиття та ставати культурним пережитком, хоч цілком не вивівся й до нині.

Комора — це один із весільних епізодів. Коли молодята по слюбі прийдуть від родичів молодої до родичів молодого, їх приймають за столом на посаді, а дружба й свахи йдуть до комори (до другої кімнати, або навіть до сусідної хати) і за той час приготовляють для них постіль, на якій вони мають провести першу ніч. Свахи співають при тім відповідні пісні. На застелену постіль кладуть кожух, котрим молодята мають прикривати ся. В головах постелі кладуть образ та хліб і сіль. Коли все готове, дружба входить у хату і говорить: Старости, пани підстарости! Благословіть молодих на упокай повести!

Бог благословить.

В друге і в третє!

Тричи разом.

Тоді дружба веде молодих до комори, а за ними йде піддружба і свахи та знов співають відповідні пісні.

В коморі роздягають молоду, при чому вона мусить усе скинути, навіть намисто й ковтки. Розчісують її та шукають, аби вона не сковала де протора¹), шпильки або чогось іншого острого. Одягають її у свіжу білу сорочку та кажуть скидати молодому чоботи, в котрих він ховає звичайні кілька монет, які забирає собі молода. По сім молодята лягають на постіль, їх накривають кожухом і всі виходять, приговорюючи: „Не лінуйтесь же тут, людий не воловодьте!“ — Коло дверей полишається тільки дружба або сваха, які пильнують, аби двері зараз отворити, як молодий застукає. Свахи тимчасом співають у хаті, а літом і на дворі, відповідні пісні, досить вільного змісту.

Коли молодий застукає, дружба прикликає сваху і отирає двері. Сваха входить, здоймає з молодої сорочку і оглядає її, шукаючи калини. Вірять, що на молодого можна кинути чари і тоді він не годен молодої лишити невинності. В такім випадку молода мусить помагати собі руками. Нечесні дівчата обманюють нераз своїх недосвідчених женихів, наповнюючи пера з молодих птахів кровлю та витискають їх опісля, вложивши потайки перше

¹ Протір — голка без уха.

в ліжко, під руку або деїнде. Се однаке не багато поможе їм, бо по звичаю молода мусить проспівати пісню: „А в лузії калина“, коли ж би вона як нечесна проспівала її, стягнула би на себе страшну кару від Бога. Тому нечесна не береТЬ ся звичайно співати. — Оглянувши сорочку, сваха дає молодій ту сорочку, в котрій перше вона ходила, закладає її на голову шапку і заставляє співати:

А в лузії калина
Весь луг прикрасила,
Доброго батька дитина,
Весь рід звеселила.

По молодій проспівують сю пісню кілька разів свахи, причісують її волосє, закладають очіпок, а поверх нього завязують серпанок або намітку. Молода сідає коло молодого на постелі, а свахи приносять горівку, хліб і печену курку та гостяТЬ ними молодят. По сім звичайно молодята йдуть спати і їх ніхто не непокоїТЬ.

Тимчасом свахи вишукують кроваву плямку (калину) на сорочці, що молода скинула, і попадають у великий захват. Несуть сорочку до хати, а по дорозі показують плямку всім цікавим. У хаті показують її родичам і старості. Староста і свахи вискають на лавки, заслонюють образи і тоді показують усім присутним сорочку приговорюючи: „ДивіТЬ ся, пани родичі, от на сю кошулю... Дай Боже, щоб усі за своїми дітьми дождали такої!“ — Коли всі присутні переконано ся, що молода доховала своє дівоцтво, скачуть, танцюють, співають, кричать, навіть розбивають горшки і т. і. Крім того окреме посольство, де куди зложене з кількох осіб, а декуди з усіх гостей, вибираєТЬся до родичів молодої, повідомити їх про таку радісну новину. На дорогу беруть зі собою фляшку горівки, обвязану червоною стяжкою, і з заткненою китицею калини, і сорочку молодої. По дорозі співають пісні доволі вільного змісту. Погостишивши там, вертаються назад до дому молодого, вечеряють і розходяться по домах (декуди молодіж лишаєТЬ ся і танцує цілу ніч).¹⁾

¹⁾ У Галичині найбільше вільні полові відносини у Гуцулах, але і в них уважаєТЬ ся на те, чи молода чесна: „Зараз по вінчанню можна вже спізнати, якою дівкою княгиня (= молода) буде. Як котра зараз по слобі дуже червона та заплаче, то ся справедлива дівка, а котра не справедлива, тата стане біла, біла, аж попісїє зі страху, аби молодій не спізняв“. (В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 37).

На другий день рано молоді встають і входять у хату Молода одягається так само святочно, як попередного дня, але на голову надівають їй намітку, яку знов перевязують червоною лентою на знак чесності (у Гуцулів завязують перемітку, а на перемітку вкладають вінок). Старший боярин затикає на верху даха довгу жердку, на кінці якої повіває червоний пояс або червона хустка. На воротах вішають червону запаску молодої. Фляшки, з котрих п'ють горівку, або збанки на пиво, перевязують червоними лентами. Старший боярин дістает від молодої червону ленту, которую перевязує через праве рамя. Дружки підперізають ся червоними поясами, або перевязують ся ними через праве рамя. Свашки перевязують собі також хустки або намітки червоними лентами так, що в тій хвилі весіля кидається ся в очі зі всіх боків червона барва.

Зовсім інакше виглядає отсєй епізод весіля, коли молода не чесна, „загубила свій вінок“. Тоді веселій настрій весільної дружини обертається в незадоволені злобу, а молода й її родичі мусят наслухати ся всяких насмішок та обид, висловлених у цинічних піснях, які співають нераз по кілька разів, щоби більше допекти винуватцям.

Як висше згадано, молодята сидять за столом перед тим, поки мають іти до комори. Коли молода дівуючи „загубила вінок“ і не бажає переносити всі насмішки та дотинки, які її чекають, вона встає за столом, признається публично до гріха і просить у всіх присутніх прощення: „Простіть, люди добре, я грішна перед Богом і перед вами! Простіть, люди добре!“ — По сім вона підходить до всіх старших мужчин і женщин, цілує їх у руки, кланяється і повторяє оту формулу. Їй відповідають: „Нехай тобі Бог прощає, не ти одна в світі і по сьому люди будуть!“

Коли ж молода не признається до гріха і йде до комори, а опісля гріх виявляється і її питают: „Щож се таке?“

Вона відповідає: „Не знаю, не знаю; я не винна“.

Тоді молодий витягає нагайку, яку декуди носить увесь час весіля і бе її приговорюючи: „Ти б зразу признала ся і людий не воловодила. Іди, холявище, і проси людий!“

Тепер вона просить прощення так, як і попередна.

Коли молода покажеться нечесна, тоді не посилають послів до її родичів із повідомленем. Родичі ждуть, а коли не являється ся ніхто, висилають когось до сватів на звідини, найчастіше брата молодої, коли він є. Брат приходить туди,

а дізнавшись про все, бє сестру. Його відтягають від неї і промовляють: „Годі, годі, сього вже не вернеш? Годі тобі бити ся! Що з воза впalo, те пропало. Сього вже не можна завернути“. — Потім ведуть молоду в комору і замикають на цілу ніч, не давши їй вечеряти. В хаті тимчасом співають усякі цинічні пісні.

Потім вибирається весільна дружина до родичів молодої. Коли прийде туди, починають ся насмішки. Батькови закидають на шию хомут і підганяють із заду бичем, коли він не йде туди, куди їм хочеться. Кажуть йому витягти на хату сани та старе розвезене колесо. Витягають ворота із вставів. Накидують у мазницю саджі, вимішують із дегтем і мажуть стіни хати. Матери закладають на голову решето, а скидають очіпок і т. і. Батько терпить, а нарешті просить прощення: „Годі вже, люди добре, глузувати. Простіть мене, коли не вмів дочки научати. Сідайте ліпше за стіл, я вас пошаную!“

Дружина покидає тоді старих, сідає за стіл і гостить ся. Розуміється, що тоді не видно ніде ні червоних поясів, ні лент, ні запаски, ні загалом червоної барви.

Коли молода втратила дівоцтво з тим, із ким вінчається, і молодий потвердить се, їй прощають тоді.

Обряд комори описаний докладно: П. Чубинський. Труды, т. IV, ст. 434—460. — V. Hnatjuk. Die Brautkammer (Anthropophyteia, т. VI, ст. 113—149), з українським і німецьким текстом. Поза тим про комору приходять більші або менші згадки у кождім весільнім описі з придніпрянської України. Пор. хоч отсю книжку „Матеріалів“ на ст. 72—73, 78—79, 96—97 і 150—152.

* * *

Коли зносини з муциною полишають наслідки, тоді дівчину належить покрити.

Якже відбувається покрите?

Маємо один його опис гуцульський, який наводимо тут дословно.

„Єк вже така дівка зведениця уговортає ци из тим и привикне до того, що вна си звела, тогди єї ше перед злогами, а рідко коли по злогах, хіба би ни знали, покривають, завивають голов. Вна приходи до зведениці другої, старшої, и та єї прошее. Уклекают обі, подають собі руки и та дівка, що прийшла, каже: „Прошу тебе, покрий мене!“

Зведениця старша, до котрої вна ся прийшла покривати, каже: „Прости мині, що я твоє дівоцтво покрию и укну твої кіски“.¹⁾

Тоді вна каже: „Я тобі прошою раз и другий раз и третий раз. Будь прошена за то, що ти мої дівоцкі пархи прикриваєш“.

Тоді та зведениця старша устає, берет фуствку у руки, и ниж, видрізує її заплітки вид голови дівочі, виборсує їх, заплітає по чілідинці, в чілідинці (жіночі) заплітки и мечє її фуствку на голов, говорючи: „Ек пречеста діва без чоловіка си завила и ни мала гріха, так я тебе покриваю тов фуствков, єку випросила пречеста діва у Бога на зведеницї, аби і їм покрити голов, шоби вни ни ходили на публіку ни завиті“.

Берет витак дівка зведениця и устає з земні з головов, прикритов фуствков, сідає на столец, а старша зведениця, єка єї покрила, завиває витак єї в ту фуствку по чілідинці. Зведеници ни можна носити перемітку, хіба фуствков пидвєзану попид бороду.

Зведениця, єка си покрила, дуже тоді плаче, що вна покрила свою голов без зеленого вінка^{2).}

¹⁾ Головна вага покрятя лежить не в обтінаню коси, тілько в завитю бувної дівчини по жіночкі. Обтінають косу покритці тілько в тих околицях, де обтінають її також молодій при виході за муж. У Гуцулів, припом'ром, не обтінають коси, бо гуцульські дівчата не мають її наслідком спеціального способу заплітання волося, яке сягає ледви поза карк, а обтінають тілько „кіски“, тоб то заплітки з волічки. В інших околицях покриток тілько завивають. Тому то погляд М. Сумцова, немов би обтінане коси (і загалом волося також у мушчин) се тілько злагіднена форма давнішого відтінання голови за передлюбство — нестійний. (Пор. Культур. переживанія. Ч. 93; Покрытка).

²⁾ Се вільбивається ся дуже виразно в окремій пісні:

Нема краю тихому Дунаю,
Нема вину вдовиному спину.
Що звів з ума чужую літгину.
А ізвівши, на коника євші:
„Прощай, шельмо, вже я не бою ся;
Поклю ся та ще й оженю ся;
Оженю ся, возьму собі дівку.
А на тебе надінуть намітку!“
Лобре тобі, козаченьку, шельмо називати.
Що звів з ума та не хочеш взяти.
В темнім лузій червона калина.
Тепер же я в батька не літгина,
Тепер же я іні дівка, іні жінка.
Якби дівка, з лівками б гуляла,
Якби жінка, мужа б собі мала.

(П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 343, ч. 6-9).

Єк си уже завє, тогди стає, єк кожда інчя молодица. Ни плаче, а продає свої зуби, а люде говорє: „Ади, нова покритка, шо си покрила“. Вид того чесу, єк стане покритков, ни можна їй вже си ніколи носити по дівоцки з розкритов головов“.¹⁾

Розумієть ся, що се покрите має відповідати тому, яке відбувається на весіллю. Та якож се сумне супроти весільного, що відбувається в параді, з церемоніями, музиками, співами й танцями! Ось пригляньмо ся йому у тих самих Гуцулів.

По повороті від слюбу молоді і весільна дружина гостяться, а потім танцюють. У часі танцю викликає тато молодої одного музиканта до комори. Молодий питав його: „Куди йдеш?“

„На двір, мині душно“.

Тоді беруть оба тати й обі мами молоду і ведуть до комори. Коли переступають поріг, музикант грає сумної, від чого молода найбільше плаче, бо їй жаль, що уплітки пускає, а не знає, яку дружину має!

Скорі молодий почує скрипку, біжить у комору. Скрипка перестає грati. Молодого обступають усі, що є в коморі і питаютъ: „Чого тобі треба?“ — Він відповідає щонебудь та зараз пускається до голови молодої. Вона тоді плаче, плаче, що аж паде, а молодий відтинає зубами шварку, ту нитку, що тримає бовтиці в уплітках, і зараз утікає. Одно з присутніх потягне за нитку, з неї розсиплять ся бовтиці та заплітки, по чім зараз матка завязує молоду у перемітку, верх котрої кладе вінець, в якім молода ходить аж до пропою у молодого. Від тоді вона вже молодиця. Скрипка зачинає грati на ново і молоду виводять із комори. Попереду йде її мама, потім тато, дружба, дружки, мама й тато молодого. Скоро увійдуть у хороми, виригається ся наперед дружба і починає з молодою танцювати. За ними йдуть усі в танець²⁾.

Церемонія розплітання коси та покривання голови відбувається в ріжних околицях ріжно³⁾. Всюди одначе молода ставить позірний опір при покриванню, в чім висловляється жаль за дівованем та журата про незнане будуче.

¹⁾ П. Шекерік. Родинні і хрестинні на Гуцульщині (Матер. до укр. етнології, т. XVIII, ст. 93—94).

²⁾ В. Шухевич. Гуцульщина, т. III, ст. 55.

³⁾ Пор. П. Чубинський. Труды, т. IV, ст. 368—375. — O. Kolberg. Рокувані, т. I, ст. 269—270.

Як бачимо, церемонія покривання молодої по слюбі представляє символічно перехід дівчини з попереднього стану в новий, замужній і вона від тої хвилі починає звати ся новою на-звою, молодицею. Те саме значінє має й покриванє зведенії дівчини, але що вона дійшла до нього не тим самим шляхом, що молода, — як пісня говорить:

Ти, дівчина, ніж дівка, ніж жінка,
Бос не мала на голові вінка!

— то й назва її відмінна. Вона зветься не молодиця, не жінка, але покритка, завитка, або зведеніця. І як дівчині, що втратила невинність, не вільно співати пісні „А в лузі калина“, коли вона опісля віддається, так само не вільно покритці ніколи більше мати на голові вінка, інакше може одну і другу стрінути велике нещастя та страшна кара. Тому то коли покритка пізнійше віддається, її справляється не таке весілє, як дівчині, але таке, як удові, коли виходить у друге за муж. Замість вінка вона може пришипилити собі до хустки на голові для відзнаки тілько квітку, а ввесь церемоніял весільний скоро-чується так, що з нього лишається тілько те, без чого не можна ніяк обйтися.

Звичай, що покритці не вільно було носити на голові вінка, ні спущеної коси, як чесній дівчині, розповсюднений широко і відомий не тілько в нас. У німецькій збірці пісень Мітлера подано приміром п. н. „Jägerromanzen“¹⁾ б варіантів пісні, в якій стрілець здирає в лісі дівчину і зводить її. Дівчина питає його по всім:

Ei Jäger, um eins will ich fragen.
Ob ich grün Kränzlein darf tragen
Auf meinen goldgelben Haar?

Grün Kränzelein darfst du nicht tragen,
Ein schneeweiss Häublein sollst tragen.
Wie andere Jägersfrauen thun.

Jetzt lass ich mein Härlein fliegen,
Ein ander schön Schätzlein zu kriegen,
Dem Jäger zum Schimpf und Spott.²⁾

**На цю тему можна знайти пісні у ріжних народів.
Знеславлена дівчина плаче тому:**

Ich weine nicht über Geld und Gut,
Auch nicht um meinen stolzen Muth,
Ich weine um meine Ehre.

¹⁾ F. Mittler. Deutsche Volkslieder, ст. 178—182, ч. 199—204.

²⁾ Там же, ч. 204.

Ich weine um meinen Rosenkranz,
Der liegt zu Strassburg auf der Schantz.
Den darf ich nicht mehr tragen.¹⁾

На тему про те, що покритка, яка породила дитину, не сміє удавати далі дівчину і носити ся по дівоцьки, а не по жіночкі, строїти ся в цвіті та вбирати на голову вінки, маємо в нашім фольклорі окрему пісню. З того, що вона подибується тілько на Лемківщині та в угорській Україні, а дальнє не спопуляризувала ся, можемо вносити, що вона зайдла до нас від Словаків, а не від Поляків, як думає Ю. Яворський²⁾). На се вказує не тілько мова, не тілько такі вислови, як „ріхтарова Гануша, або Катуша“ (ріхтаром у Словаків називається війт) та такі відсылки, як:

Жеби бил кто з Морави.
Отказала бим до мамы:
Має мама дві цури.
Няй ім не дастъ потуги!³⁾

— але й цілий ряд інших пісень, запозичених від Словаків разом із мельодіями. Та хоч пісня вандрівна і в нас не розширила ся, то звичай заборони покритці носити вінок — не прийшов до нас аж із піснею. Він давно у нас знаний і розповсюдений, а вага його зосередковується на відріжнюванню і потребі відріжнювання дівчат від молодиць та парубків від жонатих уже самим одягом, що практикується у всіх народів.

Наводимо текст пісні:

Ішло дівче на воду
Пред попову заграду;
Нашло оно златонец. (= злату ніц)
Почало віц сой вінец.
Прішол ку ией младенец:
Дівче, дівче, дай вінец!
Як ти мам дац свой вінец,
Кед ти з пекла младенец!
Як ей хопил та ей ніс
Понад гори, понад ліс:
Не несте мя понад млин,
Бо ми гризє очи дим!
Як ей принес над пекло:
О Боже мій, як тепло!

Мої старші братове,
Отворяйте ми двері!
Што так тяжко несете,
Же отворяц кажете?
Несу тіло і душу.
Ріхтарову Ганушу.
Што Гануся ділала,
Же ся тут так достала?
Єдно с исома скормила,
Друге в воді втопила,
Третє вергла под меджу,
Што го люде не виджу.
Посадили ей за столи
Та і дали пити смоли.

¹⁾ F. Mittler, Deutsche Volkslieder, ст. 178—182, ч. 234.

²⁾ Ю. А. Яворський, Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ (Изборникъ Киевскій. 1904), ст. 327.

³⁾ Я. Головацкій, Нар. пѣсни, т. II, ст. 728.

Един погар винила,
Аж хусточка зблідула.
Другий погар винила,
Аж стіна сканула.
Третій погар винила,
Аж на землю спаднула.
Винесте мя за двері,
Няй мя вітор пробере!

Вилетіли жураві:
Откажте там матері,
Іще мат дома лівки дві,
Няй їх карат обідві,
Няй до церкви посплат,
А до корчми не пущат;
Бо мене не карала,
До пекла єм ся достала!¹)

У другім варіанті сеї пісні зведениця стратила вже троє дітей:

Едно в пещу спалила,
Друге пеома скормила,
Трете в межу закопала.

Крім того знайшла собі вже й четверте:

Іще мала за пасом,
Хцела го скриц за лясом!

Не вважаючи на все те, вона вила собі аж три вінки. Та видно чортам було сього за богато і один із них пірвав грішницею тай заніс до пекла²).

У третім варіанті так само пориває чорт зведеницю, коли побачив, що вона в вінку йде по воду. В нім нема однаке загадки про страту троїх дітей, тільки чорт говорить загально:

Несу душу і тіло,
Бо тіло зле творило!

По сім дає зведеници пити сірку, а вона знов звертається з моралізаторською апострофою до матери³).

В бачванськім варіанті зведениця питає чорта, що домугається ся вінка:

Які же ті младенець,
Кет ті не машівой венець?

На те чорт відповідає:

Яка же ті дівчині?
Троїо дзеці зродзела,
Троїо дзеці зродзела,
Долу воду пушчела!

По сім пориває її до пекла⁴).

В п'ятім варіанті, що найбільше підходить до першого, чорт приносить до пекла провинницю й говорить:

¹) Я. Головацький. Народ. п'єсни, т. III, 1, ст. 225—226, ч. 95.

²) Тамже, т. I, ст. 211, ч. 37.

³) Тамже, т. I, ст. 210—211, ч. 36.

⁴) Етнограф. Збірник, т. IX, ст. 126—127, ч. 16: Покритка в пеклі.

Несу душу і тіло,
Дві душечки зронило,
Дві душечки спалило,
А і третю мисліло.
Все в віночку ходило!
Дайте же му смолу пити,
Няй привикат з нами бити.
Кажте же му ложе слати,
Няй привикат з нами спати.¹⁾

Інші славянські варіанти цієї пісні знаємо такі: Haupt u. Smoler, Volkslieder der Wenden, т. I, ст. 290, ч. 292. — K. Štrekel, Slovenske narodne pesmi, т. I, ст. 238—247, ч. 171—181. — Fr. Bartoš, Národní písni moravské, 1889, ст. 55, ч. 67. — P. Šafařík, Písně světské lidu slow., w Uhřejch, т. II, ст. 105—107, ч. 69. — K. Wójciecki, Pieśni ludu Bialo-Chrobotów, Mazurów i Rusi z nad Bugiem, т. I, ст. 99—102 i 291—292; т. II, ст. 301—304. — Ź. Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicji, ст. 76—78. — O. Kolberg, Lud. т. IV, ст. 52—53, ч. 220. Про цю пісню говорить Ю. Яворський у статті: Духовний стихъ о грѣшной лѣвѣ (Изборникъ Киевскій, 1904), ст. 316—329.

В наших варіантах пісня не розвинена так повно, як у німецькім, та в лужицькім і словінських, що стоять із ним у близьшій звязі. Тут сама дитина являється на вінчаню матери, що як молода засіла межі гістъми у вінку, немов невинна дівчина, і вичисляє їй усі злочини. Мати випирається дитини і кленеться, щоб чорт узяв її вінок, коли вона говорить неправду. На те являється чорт і уносить її.

Наводимо текст пісні в цілості:

Das falsche Mutterherz.

1. Es trieb ein Schäfer oben rein,
Er hört ein kleines Kindlein schrein.
2. „Mein Kind, ich hör und seh dich nicht“.
Ich bin im hohlen Baum versteckt,
Und mit den Disteln zugedeckt.
3. „Mein Kind, wer hat dich denn ernährt?
Haben dich denn nicht die Würmelein verzehrt?“
4. Mich hat der heilige Geist ernährt,
Er hat mich den Tag dreimal gespeist.
5. Der Schäfer nahm das Kind auf seinen Arm,
Und gieng mit ihm ins Hochzeitshaus.
6. „Gott grüss, Gott grüss, ihr Hochzeitsgäste mein!
Die Braut soll meine Mutter sein!“
7. Wie kann die Braut deine Mutter sein?
Sie frägt ein grünes Kränzelein.
8. „Unter ihrem grünen Kränzelein
Hat sie gezeugt drei Söhnelein;

¹⁾ Я. Головацкій, Народ. пісні, т. II, ст. 727—728, ч. 13.

9. Zwei hat sie im tiefen Meer ersäuft,
Mich hat sie im hohlen Baum versteckt,
Und mit den Disteln zugedeckt“.
10. „Mein Kind, sollt ich gleich deine Mutter sein,
So wollt ich, dass der Satan käm
Und mir das grüne Kränzlein nähm“.
11. Kaum war das Wort aus ihrem Mund,
So kam er schon zum Fenster herein.
12. Er griff sie bei ihrer schneeweissen Hand,
Er tanzt mit ihr einen höllischen Tanz.
13. Er fuhr mit ihr zum Fenster hinaus,
Er fuhr mit ihr über Dornenstrauch.
14. „O weh, o weh meine klare Haut!
Hätt ich meinem Vater und Mutter getraut,
So dürft ich nicht verloren sein“.

*Deutsche Volkslieder. Sammlung von F. L. Mittler. Frankfurt am Main, 1865.
Cт. 381—384, ч. 487—490.*

Мітлєр подає чотири варіанти сеї піснї з ріжних околиць; ми передруковуємо тут перший в цілості, а з 3—4 подаємо деякі відміни; другий — у діялкеті — пропускаємо.

У третім варіанті дитина звернувши на себе увагу пастуха, просить занести себе до дому, бо мати віддається:

Ach Hirtlein, nimm mich mit zu Haus,
Meine Mutter hat Hochzeit zu Haus.

В дома говорить із матірю впрост, а не з гістими, як се бачимо в вар. А. Закидає їй також убийство троїх дітей, при чим:

Das erste hast ins Wasser getragn,
Das ander hast in Mist vergraben.

Чорт являється потім, перетанцював з молодою і забирає її до пекла:

Er schenkt ihr einen Hochzeitswein
Und führt sie in die höllische Pein.

У четвертім варіанті кричать усі троє діти, а пастух забирає їх і заносить на весілля матери, при чим оповідає все гостям. Мати не признається до злочину, тоді являється чорт і забирає її зі словами:

So komm nur her, du schöne Braut,
Du hast deinen Himmel in die Hölle gebaut.
Er führte sie zu dem Fenster hinaus.
Ihr Haar blieb hängen am Birnenbaum.

До сеї піснї додає Мітлєр такі паралелі: Wunderborn, II, ст. 205. — Erlach, IV, ст. 148. — Meinert, ст. 164. — Erk u. Irmer, I, 5, ч. 7. — Simrock, ч. 37 i 37a. — Kretzséhmer, II, ч. 97. — Ditfurth, II, ст. 12. — Pröhle, ч. 9. — Künzel, ст. 578. — Erk, Liederhort, ч. 41—41g. — Пор. також: Fr. James Child, The english and scottish popular ballads, I, ч. 20: The cruel Mother і наведені там паралелі: Wolff, Halle der Völker, I, 11. — Haus-schatz, 283.

Поступованє з дівчиною, що втратила невинність, та з покриткою, яке ми бачили доси, носить тілько моральний характер. Та з народньої традиції і з документів, які дійшли до нас, перевеконаємо ся, що наслідки гріха для тих, що провинилися, були ще далеко діткливіші. Дівчину не тілько покривали і втинали косу, де сього вимагав звичай покривання, але втяту косу привязували до тички і застремлювали для посміховища на дах дому або коршми, водили її разом із провинником по селі чи місті, били (або коло церкви або на роздорожах), обмазували дегтем та обсипували пір'єм, накладали хомут і запрягали до воза. Сього домагалися не тілько острі моральні приписи, але й давніші державні закони. А те, що раз закорінилося серед народу, не легко викорінюється. Се покажеться і з отсих оповідань, які наводимо.

Як карали давнійше зведениць?

1.

Зведениці не карали буками, хиба парубка того, що гіўку звії. Єк уже жінки пізнали, що уна тіжка, єк то у нас кажут — с черевом, то брали перемітку тай ішли з бабо¹⁾ тий завивали totu гіўку, тий наказували, аби ни стратила, ни дай Боже, дітину; а сокотили, аби таку єк найборшє пізнати і завити, бо єк гіўка с черевом ходит розвита, то у тім чисі на село спадають усєкі нишестя — голод, град, повінь, вогні, громи, саранчя; а єк завита, то того ни буди.

Єк завивали, то віпитували си, від кого уна кішкá. А гіўка мусить приповісти, бо єк ни хочіт, то дають знати до віта, а віт віселаї туди присіжних, а присіжні або бют, або беруть до арешту.

Єк гіўка вікаже, котрий парубок, тоді ідуть за тим парубком; іде віт і присіжні до него до хати, звикле то си дієло у нигілю. Брали того парупка і вели єго на три мости і били, кілько віт казаї, найбільше до двадціт букії. На першім мості дали п'ять букії і при тім кричали: Кайте се, люде, абесте так ни робили, бо й вас таке чікає!

Як люде се чюли, збігали се дивити се, кого бют. Але ведут єго на другий міст і дають зної п'ять, а на третьому мості дають десіть; закіля дійдут до третього моста, то ціле село збіжит се дивити се на покаяніє. Єк вібют, то пускають до дому. Єк би

¹⁾ Мопса, акушерка.

се так трафило, шьо і вітіў парубок таке зробиў, то віт віріжеў по него депутататіў.

У першу нигілю по буках на данци здоймаў їму (тому, шьо звіў гіўку) з голови кіплюх тий стїгаў з него бинду і пави тий кидаў парупкам під ноги тий данцуваў на тім кождий, аби їго се таке ни ймило.

Старший парубок кидаючі тото казаў: Оттут твоє парубство, курварю!

Для зведениці найгіршья кара була, єк її завили у перемітку¹⁾). Тогда така гіўка нігде се ни показувала, бо се устидала, лиши хиба дес у ночі вішла на вулицу; навіть у полі до роботи так ішла, аби людий обминати. Чисом трафело се, шьо гіўка зі юстиду умерла, або утопила се, або завісила се. Чисом зноў зганела тіготу — брала у аптиці шпілєр, соли-ледіўки, галуну, перцу крамського і то разом пила; але то робила на двої — або стратит тіготу і трохі послабуй тий віде, або умре.

Потому єк уже се дітина учинит, шьо звикле обходило се без баби, бо так ішла на злоги, єк ни у стодолї, то стайні або у кучі, то під плотом у кропиві, або у курудзах, або у колопнех, аби ніхто ни видіў.

Боло, шьо у зимі вішла на двір родити тай там від студени застила і она, і дітина. Або були віпадки, шьо дитину закопала, а сама увішла до хати і ніхто ни знаў і тиждень за то.

Буў раз віпадок, шьо звидинице вішла у ночі на двір і у кукурудзах учинила дитину тий вікопала ємку тий закопала дитину і завернула гарбузине з гарбузом на то місце і пішла до хати; переспала, а рано пішла с хатними у полі на жнива. Аж потому на третий день сусідский пес приволочиў д свої хаті ту дитину тай зробиў се гамір. Позбігали се люде і віт тий зачили се віпитувати у родичіў зведениці, де уни були і на шьо позволили тово зробити. Потому закликали бабу, баба зревідувала діўку і зараз переконали се, шьо то она. Страчі узели до трупарні.

То місце, де страчі було закопане, то уже до судувіку ничисте; єк би там поклаў хату, то там буде цілу доміўку крутити і то місце с покоління на поколінне переказують родичі дітем. То навіть і туди ничисте місце, куди пес переніс страчі і де їго розіў; але найдуші там, де зведениці задушила дитину.

¹⁾ Таку перемітку давала охочо кожда газдня, бо котра ласть, тó у її родії ї хаті ніколи таке не трафить ся.

Бувало, шьо діўка зимі вібрала у стозі сїна таку дучтью, єк сама і там зали́зла і учинила дитину.

Ксьондз таку дитину ни хокіў хрестити на покаяніє, а то ни дай Боже, аби нихрещена дїтина умерла, бо то на село усєкі нешестя ішли. То навіть і чужі старали се, ходили чужими селами і просили ксьондзіў. Але ксьондзи ни хокіли хрестити, лиш віпитає се, у кількох уже ксьондзіў були; єк він десетий, то охрестиў, а єк нї, то каже: Ігіт далі. Єк уже хрестиў, то даваў ім паскудне: Софрон, Нисип, Самоїло, Гарасим, Мартин, Курило, Фірцьо, Тарас, Уласій, Палій, Амброзій, Наєна, Торонь, Карпін, Левонтий; а діўчетам: Юстина, Харітена, Марта, Марфина, Аксана, Кіцана, Саурона, Кікілина, Христина, Фалина, Іўка, Калина, Марина, Магдиліна.

Єк найшли страчіну, або піткінену дїтину, то ішли ривідувати ціле село. Віт браў бабу і присежних і ішли хата від хати і ривідували — присіжні ставали коло хорімних дверей, а баба уходила у хату і вігонила усіх із хати, а гіўку ривідувала. Єк діўка се бунтувала, то присіжні били. Єк найшли ту гіўку, то брали її до міста до мандаторе, але наперед її завили.

Даўно зведенице була відлюдоў, через ціле жите — єк її ни засватаў той, шьо її звіў. — Копелце і копелицу нинавігіли також люде, бо казали, шьо уни ни добрі на перехід і дуже лехко ўроочут.

Така гіўка (не завита) єк когос перейшла, шьо ішьоў або їхаў, віу ікус худобину на єрмарок, то він уже дуже зле гостиў, тому старали се таку єк найскорше завити. Єк тот парубок, шьо її звіў, хокіў се з нею уженити, то він так маў весілє, єк другі: Ішоў просити у село і на шепці маў вінок. Але зведенице не мала ніякого весілє, лиш обід так, єк удовиці.

Співанка такого парубка, що хотів звести діўку.

Їдет пани ріпу, ріпу, а поши й шалату.
 Єк би, діўче, на череві збудувати хату?
 Та з нас би се, легінку, люди дивували,
 Та єк би ми на череві хати будували.
 Ни будут се, діўчинонько, ни будут сміяти,
 Лишень тобі перемітку, а мене латати.
 Мене будут тай латати шій на третім мості,
 А до тебе с переміткоў прийдуть жінки у госкі.
 Тай бодай ми, лигінку, того ни діждали,
 Шьоби мене завивали, а тебе латали!

Зап. від Василя Павлюка Ф. в Тростяни, Снятинського пов. З. Онищук.

2.

Зопсуті діїчата або молоді жінки карали за розпусту посторонками на лаві, або на драбині, аби жінка з животом не вдшила дитину. Єнакше карали, коли злапали на розпусті. В нашім селі, а може так само і в других селях, були встановлені провізори, кілька чесних людей, і toti мали пильнувати, аби сі жінки не тікали з іншими чоловіками тай аби сі дівки не псуvalи. Як вони самі взріли де пару в купці, або їм дали знати, що виділи, як хлопець і дівчина робили щось паскудного, то они мали обов'язок їх укарати. Тоді збирали провізори обоє до купи, єго вбирали в чепець і спідницю, а єї в єго капелюх, і так вели перед канцелярією. Як назбирало ся багато людей, тоді карали їх перед всіми людьми посторонками на лаві, а жінки також на драбині, як боялися, щоби не вдшила в животі дитини.

Записав Ст. Підгрушний в Славську, Стрийського пов. від Івана Пушкара.

3.

Інакше зовсім карано дівчата тоді, коли котра з них уродила дитину, не вийшовши перед тим замуж. Кари ті, на так званих покритках, удержалися в селі Милятичах, Львівського повіта, аж до 70 років минулого століття. Ів. Урбан, около 70 літній дід, оповідає про се так: Коли дівка погрубіла тай не віддалася, тоді на кілька неділь перед тим часом, як вона мала вродити, втинали її косу, привязували до довгого патика тай серед богато народу запихали тоту жердку в верх коршми. Там вона стояла, аж і вітер розніс, хиба хто тихцем вкрав.

Федъ Думанський оповідає так само, а дальше додає:

Тої коси не вольно було нікому рушити, аж і вітер рознесе. Міг ту косу знести лише той, що хотів з дівчинов жинитися, а особливо, як вона була груба від него. Деколи як дівка нічого тому не винна¹⁾ була, могла сама жидати, щоби її косу віддали.

Записав в Милятичах, Львівського пов. Ст. Підгрушний.

4.

Єк уже піде чотка по селу, шьо ікас „така“, то віт брау з собою мошу і поспакі їде до хати. Єк увідуть до хати, то моша ривідує ту діїку і зізнає, що она „така“.

¹⁾ Се відноситься до знасидування.

Тепер уже каже віт її покрити, бо она ни гідна людий переходити простоволоса.¹⁾ І бере моша насамперед онучю і кидає єї на голову, а потім уже ці неня, ці хто бере фустку тай завилють ту ділку, аби так ні ходила. Таку ділку називають уже „покритка“, а єк має дитине, то то дитине називає сі „копиле“. Люди дужи сі сокоте, аби така ділка не переходила ні кому дорогу, бо чіреки будут сі чинити по кілі, а зноў у торзі зле поведе сі тому, кого она перейшла.

Зап. від Івана Санчуката, поста з Карлова, Снятин. поб. А. Омішук.

5.

Як дівчина стала матірю або були вже видні сліди недалекого материнства, люди сходили ся до церкви, а по богослуженню старшина церковна затримувала ся на порозі і жінки ножом відтинали їй косу.

Війт розказував паламареви здоймити шнури з дзвонів, а жінці казав розібрati ся до половини, привезати єї шнурами, і тягати наоколо церкви. Коли прийшли на ріг церкви, ставали всі, дєк тримав за голову, а інші за ноги, палямар бив кільканайцять разів тими шнурами („на голу“). Коли так повторили на чотирох вуглах, пускали винну, а жінки називали єї ріжними словами. Косу, которую обтяли, привезували на високу тичку і вишивали на коршму.

Зап. від Юліана Гриневича, що служив у селі Бонишанах, Золочів. поб. і під час там же оповідання С. Бурко зі Станіславова, 1908.

6.

Стара жінка — она панчіну робила — та росказувала, що як таке трафило сі, що дівка звела сі, то ідут ватамани і віт іде, тай оден ватаман бере за праву руку, а другий за ліву, тай ведут до тої пані, що у неї робили панчіну, а ціле село мітлами вімітают за неї, гонють вініками, аби того не було більше, бо то сором.

¹⁾ Те саме подає О. Кольберг із того ж Покуття:

Коли притраffить ся, що дівка завагітніє, тоді запрошує вона собі молодицю сусідку, аби завила її голову так, як замужні жінки завивають молодицю при почіпчуванні. Якби котра дівка занехала сей обовязок, війт прислає її акушерку, щоби немов з уряду сповнила сю церемонію. Давніше обтинали дівці перед завитком косу публично перед коршмою на смію. (Чортовець).²⁾ Те саме діяло ся також у Жукові коло Хотиміра.³⁾

²⁾ O. Kolberg, Pokucie, I, ст. 210. ³⁾ Там же, ст. 248.

Та паня, що у неї робили панчіну, то рубала ті діїці кіску і голову тогди намашували ї дехтем. Потому копали яму на черево і ї клали на землю тай били по 25 різок ватамани.

Єк уже утєті кіски, берут ту ділку тай ведут у місто — усе село віріжей і за село мітлами, — а потому провадили ї ватамани таку обмащену дехтем через місто на покаянє. Се оповідала Гандзя Фодчукова.

Запис. від Параски Кузикової в Тулобі, Снятинського пов. 1913 р. Ант. Онищук.

7.

Котра скопиличила сї, то карали давно буками, доки ще букі були. Кажут — я того дес чула — кажут, що клали на тоту драбину, що під церков. И кладут на тоту драбину, аби къильюх пішов межи щеблі, аби дитина, що у нї, ни удушила сї, тай били буком. А потому як усталла, то мусіла гекувати, каже: „Гекую вам за науку“. — А як би ни гекувала, то ше раз гістане, так до тої міри, що мусить гекувати за науку.

Але то давно ни трафело сї, такої пустоти ни бувало дуже; то тими нидавними чесами таке завело сї.

Зап. в Зеленици коло Зеленої, Надвірнянського повіту від Юліани Онуфріак в 1908 р. А. Онищук.

8.

Питав ся я 75-літного чоловіка, котрий був начальником в сїм селі, тож думаю, що памятає добре. Казав, що в них покриток не карали, лише панотці накладали кару за такий проступок і то при хрещеню мусіла така мати заплатити пятку кари, і священник не питав о ім'я, яке дати народженій дитині, але сам давав і то звичайно не такі, яких найбільше в селі дають люди, звичайно такі, які видавали ся троха смішні, от пр. Харлампій. Поза сим не поносила жадних наслідків нї покритка, нї дитина, хиба се, що люди об єї проступку говорили селом. Покритка по народженю дитини не сміє, як іде до слюбу, золотити собі на голову цвіти.

Зап. у Руськім Бангалові на Буковині, 1913 р. О. Бомарницький.

9.

Давно карали, як котра сї спокритчила; і то не то, що карали тогди гійку, але навіть і удовицю.

Як побачили люди, що уже „з черевом“ котра, то клали на драбину (коло церкви), аби черево пішло між ціпки, аби собі не змੇцкала, і карали рісками.

Або, котра сі гіўка спокритчила, то карали ї рісками і та-
кий чепец мусіла носити на голові; мусіла носити, бо зноў
карали: Якыс собі постелила, так спи.

То жони старі кажут: Було біле таке, як би криси обрі-
заў з капелюха, тото таке було, і називало сі „чепец“.

То приказують у нас таке: Лишила сі удовиці по мелнику,
тай провадила той млин далі. Але прибуў сі ід ні оден чоловік,
шо провадиў, помагаў ї, розумієте, бо розуміў тому лад, і по-
воленьки-поволеньки підійшов, шо баба єму позволила сі...

Як уздріли люди, шо она „при надїї“ і зараз мали росказ-
ї заскаржити.

І віїхай якис пан, ци то комісар, ци як уже, аби ї засудити
на кару.

Але зачеу він людий просити: „Подаруйте ї, каже, тим чес-
ом, нім она буде мати дитину“. „Як буде мати хлопці, то
абисти ї подарували цалком; як буде дівчина, она свою кару
мусить відібрати“. „Не маєте, виджу, ковале, ні мельника, може
як буде хлопец, то буде ковалем, або мелником, все здасть сі
у селі“. — Люди пристали.

І так трафило сі, шо буў хлопец, і буў ковалем.

Мала щістє!

*Запис. 1908 р. в Пасічні. Надзвірнянського повіту Петра Федоринина А.
Січинськ.*

10.

То як газда извиде гіўку, такі такий, шо має жінку — ну,
то як запізве у суд, то є кара; берут и присугі на ту дитину
„кавалічок“ — и уже. Цирез тото зле, бо така, за припрошінєм,
курва сама дивіт ці, аби котрого доброго газду закігнула, тай
потому у суд. А ти берут та відбирают від газди ґрунт и дають
на дитину ї, на того, ни дивуйте, „копила“, як у нас кажут,
и кривгє їго гіти.

Але як лигінь скопиличит яку, то кари за то нима жадної.
Онди у Пасічнім гіўка запізвала була лигінє до суду — такі цирез
отике, тай присудиу сендзє два грейцирі на позлітку. Тике, ни
дивуйте, на съміх.

Питає сі сендзя: „А на шо ти, каже, дала сі намовити до-
того?“

„А, бо він, каже, мене силуваў, намоўеў до того“.

А сендзя узєў тогди иглу и каже: „Тримай“. И узєў нитку
и каже: „Ану мигай типер иглоў, а я буду силети, але мигай,
аби я ни знати шо тобі казаў“.

Тота мигає, а сендух хоче усилити, и усе каже: „Та чикай, бо я ни можу нитку усилити“. — А тота мигає: „Та чикай, ні-бого“... Але де...

Тай так каже: „А видиш, так і з тим: Як би ти ни хокіла, то він би сам ни узєў“.

— „Прауда?“

„Прауда“.

„Ну, то дістаниш від него два грейцирі на позлітку до вінка“.

И присудили два грейцирі дати єму для тої.

То для газди є кара, але для лігінє нима жадної. Тай жадна такі ни позиваї, бо знаї, що гістани на позлітку, а більше ніц.

То тими роками — такі жадної кари ни було — хіба типер; буде так 7—8 років, як ніби ксьондз ни хочи ірстити, виводити, а як уже уерстит, то заужди даськъ таке име, що стидно: Адам, Єва, Мойсей, Давид, Ізак — от тике — на съміх.

Запис. 1908 р. в Черніку п. Зеленої. Національного поз. від Василя Чиріюка Ант. Онищук.

11.

Оден туй чоловік як зловиў лігінє коло жінки, то узєў і обстрєг оттак піў голови, оден бік, а з другого боку лишиў. Той відтак обстрєг і решту, али доўго ни показував сї між людьми.

А даўно то за усьо буками карали коло церкви і за то певно такоже так карали.

Запис. 1908 р. в Зеленої. Національного поз. від Андрія Борисенка Ант. Онищук.

12.

Раз ми зговорилися у Волчківцях, відки взялися у нас ті „лацінії“, а оден газда так оповідав:

Як котра діўка служила у дворі і там з тим паном дійшло до того, що була кешка і їх ся зараз цурала рідня. І як она мала дитину, то їх ся цурали і ніхто не хотіў піти їх у куми, аби ту дитину увести у хрест, бо наші ксьондзи не приймали до хресту. Она радила ся тої сторони, з ким собі зайшла; радила ся, що має робити. А они радили їх іти до польського ксьондза, а польські ксьондзи приймали дуже радо і з тої причини маємо богато тих т. зв. лацініїв. Потому і назвиско так ішло: Она була Чорней, а дитину записали Чернявський. А котра не хотіла іти на польски, аби дитина їх була Поляком, то ішла такі до нашого ксьондза, а за кару давали дитинії нефайнє імя, а їх рубали кіски

і прибивали на брамі коло церкви і то так під съято, під нелю, аби усі люди, а найбільше дівчата, аби ся на то дивили і того ся страхали.

Запис, від д. Николая Бузника в Тулові, Снягинського пов. Ант. Онишук.

13.

На конець подаємо ще запис нашого пок. етнографа В. Милорадовича про публичне покаране перелюбців на селі.

В селі Хитцях, Лубен. пов. був не так давно ось який випадок покарання сельської кокетки:

Знюхав ся чоловік із чужою молодицею та став до неї так, як до вінчаної ходити. Схопили його мужики нічної доби, пірвали на нім штани, а на ній запаски, і повязали їх обоїх мотузками. Одні знайшли коробку, другі ушкоджене відро, бують у них і співають погані пісні так, як тоді, коли буває негарне весілля. Їх вели на поліщю. По дорозі повернули до Жида. Той звязаний чоловік купив людям пів відра, а потому ще з четвертину. Дали тій молодиці п'ять різок і простили. Вона побігла зараз до дому лаючись, а він пив далі з чоловіками. Та баба не покаяла ся, приманила до себе другого. Тоді знов їх водили. Її привязали до нього і сорочку її підняли та закрутили висше пояса, висікли, всипали їй зо три десятки, — а він купив мужикам четвертину¹⁾.

* * *

В старині перелюбців прилюдно водили по селі, били різками, обмазували дегтем або медом та посыпали потім пухом і пірем. В Англії та Німеччині водило ся се загально в середновіччі. Отвіновський оповідає навіть про І. Мазепу, що його за перелюбство вибили різками, вимазали голову дегтем та обсипали пухом. Дешо з того перейшло до найновіших часів. У лубенськім окружнім суді розбирали справу ще в 1899 р. про те, що одній жінчині вимазали голову дегтем за перелюбство²⁾). В цікавій книжці Ор. Левицького, що представляє збірку судових присудів³⁾, наведений цілий ряд справ за перелюбство в сімнайцятім століттю (подібних старших документів у нас доси не знайдено). Деякі з них підходять і до нашої теми.

¹⁾ В. Милорадовичъ. Лѣсная Лубеничина (Кiev. Старина. 1900. кн. IX, ст. 262).

²⁾ Тамже.

³⁾ Ор. Левицкій. Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половіи XVII ст. Кіевъ, 1902.

Найострійше очевидно карало ся насильство. В 1687 р. розбирав полтавський полковий суд справу дівчини Пазьки, що служила у „славетного“ міщанина в Новім Санжарові Сенька Шапочника, та яку він знасиливав. Пазька ставила ся в суді разом зі своїм дідом і тіткою, яких оповістила того самого дня про „гвалт“, що їй наніс Сенько, та які принесли з собою на доказ „лице“, т. є. сорочку своєї своячки зі знаками „позбулого панянства“. Суд переслухав Пазьку і свідків та заяву „зачних“ жінок, що оглянули „лице“ та признали, що на сорочці дійсно „знаки позбиття панянства“. Обвинений не хотів зізнавати. Тоді суді заглянули до Статута Литовського і до Права магдебурського та „прихиляючись до ради товариської і до суду принадлежних персон“ видали присуд, що Сенько Шапочник за свій „небожний“ проступок має бути „скаран на горлі“. Та скоро проголошено присуд, почув ся з усіх боків плач, стогін та просьби. Насамперед розплакав ся сам засуджений і почав горячо просити „над собою змилованя, чи не мог би он бути волним от смертелної карности“. Почали за ним просити також „многіе зацніе персони, мещане и купці полтавскіе“, а далі й його жінка. На стілько просьб не міг суд остати глухим, тому змінив свій присуд, дарував обвиненому жите, але приказав відшодувати Пазьку, та заплатити „навязку ведле єї стану“¹⁾.

Таку саму справу розбирав той же полковий суд 1684 р. Жалувала ся „служебница“ Марія Луциківна на новосанжарівського козака Івана Божка, що її „панянства позбавив“. Обвинений признав ся і просив помилування: „Панове, змилуйте ся надо мною! Я уже і сповіди святої вислушалем. Гріх то мене споткав, що я міючи жону, тогом ся гріху смертелного допустив“.

Судії вглянувши до Права магдебурського, признали, що „той збродень Іван Божко по сповіди мієт на горлі скаран бити зятем шиї. А поневаж усиловне просил нас Божко над собою змилованя, даровавши єго смертелною карностю приказуєм, аби Марії нагородил слушне за збавенє панянства єї, з нагороженем вини панскої і нам, врядови, належної“.

До присуду доданий також реєстр заплати, що мала дістати „дівчина Марія“ від Івана Божка: „Корова єдна, якую сама сподобаєт; овець пятеро; курта шиптуховая, баражками подшитая; ложник (перина) і подушка; плахта єдна, сорочок жоночих три, наміток дві; чоботи чирвоній; пояс штучковий; хліба на Бож-

¹⁾ Оп. Левицкій, Очерки, ст. 113—118.

кових нивах сама собі нажнет; а що рок служила, за тоє особливо платити повинен^{“1”}).

Так недорого викупив І. Божко свій „смертельний“ гріх, завдяки милосердному українському судови.

Тому що за насильство грозила кара смерти, треба було судови дати певні докази, а не сумнівні, що се було насильство. В 1698 р. розбирав суд справу Олекси Яковенка, що мав знасилувати молоду жінку козака Павла Набоченка в Кереберді, Любку, як той виїхав на довший час із дому. Суд переслухав Любку, сестру її мужа, а далі Яковенка. Сей почав розповідати: „Щож, панове уряде, як перше духовному отцеви розказав, так і вам мовлю. Рано в неділю прийшов я з Клименком до Павлової хати тютюну тягти і потягнувши, Клименко вийшов з хати і стояв на воротах, а я Любку до того приводив і вона мені повинилася, вчинив їй на постели гріх тілесний, тілько ж не гвалтом; сама вона пішла до хижі. А Клименко того не відає. По істинній самій правді мовлю. А що в день і вночі приходив і тому єсть правда, бо сама мені приходить казала“.

Суді здивовані переглянули ся і запитали Любку: „Чому ж ти по тім гвалті людям не оповідала?“

„Щож, панове — відповіла Любка — по істинній самій правді в той час не стямила ся, єдно із страху, в друге — що беремінна, а в третє за встид; аж за приїздом мужови своєму сказала“.

Суді не рішали справи, але відіслали її до полкового суду (з сотенного). Полковий суд розібравши справу, не узняв признак насильства, бо Любка „гвалтом не волала і стало ся єй тоє в день, а не вночі, межи людьми“, що могли чути її „воглане“, а признав тілько „самое їх обох порубство (перелюбство) і самоволное призволене ся“, тому постановив, „аби оне вшетечники Яковенко і Павлиха були виною пінняжно скарані і вязеням долгим принужені, що ся і стало“. Так легко покарав суд Любку мабуть тому, що вона була ще дуже молода²).

Гірше вийшла „служебка“ Оришка, що в 1700 р. обжалувала в суді полтавського горожанина Кузьму за насильство. Суд переслухав сторони, а для експертизи „кошуї“ завізвав „старій невісти, добре на том знаючі ся“. Ті розглянувшись заявили: „Не єсть то, панове, слушній знаки гвалту, бо і не на тім містци, де б належало, і крові немає“.

^{“1”}) Тамже, ст. 118—119. ^{“2”}) Тамже, ст. 124—129.

Після того суд видав присуд: „Поневаж Оришку гвалту не волала, і жадних знаков певних не показала, і свідків не поставила, і перед людьми тайлась, і вже по трьох днях, коли їй нагороди не дано, тогді до суду з злости обявила за побудкою тітки своєї“, тому за неправдиве обжалуване повелів „тую дівку Оришку скарати канчуками“. „А помовленний Кузьма от гвалту любо і волен зостав, однак не згола, але маєт за тоє, як сам признав ся, що тую дівку за живот пощупав, виною звиклою скаран бути“, то значить заплатити звичайні судові кошти¹).

Звичай карання смертю за знасиливане дівчини, був загальний в давній Європі. Ф. Мітлер наводить у своїй збірці пісню п. н. „Schuld“²), в якій хлопець вийшовши до ліса, здибає вісімнадцятьлітну дівчину і знеславлює її:

Er nahm das Mädel gefangen:
Gefangen musst du sein!
Er zog ihr aus ihre Kleider,
Und schlug sie also sehr,
Hat ihr genommen die Ehr.

За те швидко прийшла кара:

In Augsburg in dem Wirthshaus
Sass er bei Speis und Trank,
Da kam dasselbige Mägdlein,
Griff ihm an seine Hand.
Schloss ihn in Ketten und Band.

Провинник пішов до вязниці, а швидко впав засуд:

Der Kopf gehört an Galgen,
Der Körper auf das Rad,
Weil du's verschuldet hast.

Та не тільки знасиливане, але й звичайне перелюбство підпадало в давніх часах під кару смерти. Слід сього остав ся також у наших народніх піснях. Ось одна з них:

Пішов Джумило лугами, лугами!
Серденько мое! лугами! лугами!
За ним громада с панами.
Ой як Джумило злацали:
— Тепер, Джумило, признай сьи,
Кількос дівочок я зрадив?
„Ой зрадив я їх дванаціть,
А тринаціту Марію,
А штирнаціту Ганусю,
А п'ятнаціту Горшину.

¹) Там же, ст. 123—124.

²) F. Mittler, Deutsche Volkslieder, ст. 173, ч. 192.

Тим дванацтвом дам гроші,
 А за Марію — зімлію,
 А за Ганусю — дам душу,
 А за Горпину — загину.
 Не везіт мене попри млин,
 Щоб миши не зайшов гиркий дим.
 Но везіт мене попри гай,
 Щоб моя душенька пішла в рай!

Записав у Вербівці, пов. Теребовля, від Марії Деркач Василь Деркач.

Особливо перелюбство між кумами карало остро, та все таки не бракувало ніколи охочих коштувати заборонені овочі. Ось які думки прошибають голову одного такого джигуна:

В славнім місті Гусятині на високім замку
 Ой лежит кум окований за куму коханку.
 Ой за що він окований? За біленькі ноги,
 А щоби він тай не ходив до куми небоги.
 В славнім місті Гусятині на тім самім замку
 Ой лежит кум закований за куму коханку.
 А за що він закований? За біленькі руки!
 Ще тра куму раз любити, хоть прітерию муку.
 В славнім місті Гусятині на високім замку,
 Там лежит кум закований за куму коханку.
 А за що він закований? За біленьку шию.
 Ще тра куму раз любити, хоть марне загину!

Зап. у Гринівцях, Станіславівського пов. 1869 р. М. Бучинський.

Полові зносини між кумами уважають ся також великим церковним гріхом, тому то простий народ вірить, що наслідком цього гріха куми можуть поперемінювати ся в камінє. Такий камінь (Баба) стояв приміром у Камінці Великій (в Коломийщині) і народ називав його кумами та вірив, що в нього обернувся кум із кумою, що вертаючи від хресту згрішили¹⁾.

Про гріх між кумами маємо й документ. У маю 1688 р. вініс до полтавського суду атаман із села Івашок із товаришами таку жалобу:

Милостивий добродію наш, пане полковнику полтавському! Под сумленем душ наших повідаємо, що Петро, зять Дмитров, содомський і Богу мерзкий учинок через многі часи з Тетяною Павловною, кумою єго, пополняючи, строїли, о чім давно відомо нам було. А тепер Бог обявив його, Петра, з кумою його Тетяною гріх, яких піймано на горищу і взяли ми признақ —

¹⁾ O. Kolberg, Рокицє, т. I, ст. 7.

з Петра кожух, а з Тетяни плахту, обох давши до вязеня сільського. А тепер того вшетечника і вшетечницю перед вами становимо.

Обвинені не заперечували вини, наслідком того судії оголосили присуд: „Чужоложник мечем аби бил каран, а чужоложница у пронга аби бита була і од права малженского одсужена“. Та тут счинили численні діти Петрові голосний плач. Почувши гіркий плач, судії призадумалися: З ким же остануться ті бідні сироти, в котрих не було матери, а тепер хотять забрати їм і батька? Зглянувшись на діти, вони винайшли інший параграф: „Убогшіє вигнанем з поспольства, а богатшіє виною піняжною карані бити міют“ і приложили його до „Петра вшетечника з кумою його вшетечницею“¹⁾.

Числячи на таку лагідність українського суду грішив певно з кумою і той кум, про якого співається в іншій пісні:

Ой піду я та у город фасулії садити.
 Й-а мій мілій чернобривий йде до коршми шити.
 Я фасулії посадила, наї фасулє сходит.
 Сама піду, подивю сї, що мій мілій робит.
 Ой прийшла я до коршмоньки, на порозі стою,
 Житівочка медок носит, мілій мій с кумою.
 Я поріг переступила та стала в куточку.
 А мій мілій правов ручков кумі під сорочку.
 Кумко ж моя, любко ж моя, що ти віробяеш?
 Шо ти з моїм чоловіком медок попиваєш?
 Кумко ж моя, любко ж моя, скажу тобі в очи:
 Ни псуй мені мешканечко, с ким я жити хочу!
 Лиши, жінко малоумна, пусте говорити.
 Руш до дому, пильнуй борзо вечерю зварити!
 Ой пішла я та до дому, двері отворила,
 Сирі дрова порубала, вечерю зварила.
 Ой вечерюм ізварила тай скіл застелила.
 А мій мілій прийшов с кумов, дверім й-утворила.
 Ой якже він с кумов прийшов тай приніс горівки.
 Й-а сів собі коло куми, якби коло жінки.
 Як горівку та розпили, стали вечерати:
 Постелиж ми білу поскіль, іду с кумов спати.
 А я поскіль застелила, двері утворила.
 Ой побіглам та до віта тай заголосила:
 Пане війте, начальнику, дай же міні раду.
 Бо я з своїм чоловіком на віки пропаду.
 Ой прийшов війт із присіжним, стали на порозі.
 Закували кума с кумов та за обі нозі.

¹⁾ О. Левицький, Очерки, ст. 153—155.

Та якож їх закували, в фурдигу замкнули
 Та щоби еп кума с кумом в купі єї набули.
 А мій милій чорнобривий плаче та голосит,
 Щире він єї із арешту до домочку просит.
 Пане війте, начальнику, візволиж мні с того,
 Поки в свікі жити буду, вже ни буде того!¹⁾

Сей варіант записаний в Іспасії, коло Коломиї. Є ще другий (під ч. 430) з Гарасимова, але той не повний, має лише 5 строф. Ц. Найман надрукував також один варіант цієї пісні, з якого наводжу тут конець:

Ой дала я вечерати, положила спати,
 Сама пішла та до двора, дала панам знати:
 Паник мої, сенатори, дайтеж мені раду.
 Бо я з своїм милесенським на віки пронаду.
 Прийшов соцький з атаманом, стали на порозі.
 Тай забили куму з кумом по єдиній нозі.
 Жінкою мою, любкою мою, візволь мене з цього,
 Доки буду жити в сьвіті, вже не буде цього!²⁾

Хоч українські суди судили лагіднійше, як вимагали приписи незвичайно острого середновічного права, то все таки вони не гладили по голові, особливо коли за судженим не було кому промовити. Супроти цього стане нам зрозуміла пісня, в якій парубок жертвує ріжне добро зведеній дівчині, просячи тільки, аби не признавала його батьком дитини:

В зеленому гаю Василь єйно косить,
 До цього Марія дитину приносить:
 Василю, Василю, на цюю дитину,
 Як її не возьмеш, на покіс покину.
 В зеленому гаю Василь єйно косить,
 Васильова мати обідати приносить:
 Марійо, Марійо, чого тутай блудни,
 Ой десь ти, Марійо, сина моого любини?
 Якби не любила, тоб тут не ходила.
 За твоїм Васильком бистру річку брила.
 А в неділю рано ще сонце не сходить.
 Васильова мати до корицми приходить:
 Василю, Василю, об іди до дому,
 Забрала Марія всю твою худобу.
 Не повинна она всій худоби брати,
 Що люде осудять, то то треба дати.
 Ой взила Марія штири воли сиві,
 Зостав ся Василько по вік нещасливий.

¹⁾ O. Kolberg. Pokucie, т. II, ст. 232—233, ч. 431.

²⁾ Materyaly etnograf. z okolic Pliskowa w pow. Lipowieckim, zebrane przez p. Z. D. (Zbiór wiadom. do antr. kr., т. VIII), ст. 201—2, ч. 205.

Штири воли сиві, а пяту корову,
 За біленьке личко, за чорні брови.
 Ой люлю, люлю, ти маленький враже,
 Тепер Васильова вся худоба ляже.
 Ой люлю, люлю, маленький чорточку.
 Здеремо з Василя остатню сорочку.¹⁾

Наводжу варіант З. Рокосовської, хоч він і неповний, задля дуже плястичного зображення клопоту Василевого, що через любов зістав майже щілковито зруйнований матеріально. В збірці пісень Я. Головацького є два повні варіанти²⁾, з чого другий записав О. Павлович в угорській Україні тай по тодішнім звичаям „прикрасив“ його, додавши до нього своє закінчення. Воно однаке таке характеристичне і так віддає народні погляди, що я вважаю не зайвим навести його тут. Зведеніця докоряє невірному любкові і він зрезигновано годиться на вінчане, а автор висловлює при тім свої уваги:

Штоє посіяв, што посіяв, то будеш збирати.
 Ти дітині грішний отець, а я грізна мати.
 Ти обіцяєш, ти сплюбуваєш за жену мяня взяти.
 Вера Боже, присям Богу, то ся мусите стати.
 Уж ся стало і не даст ся стати премінити.
 Не голен я уж інакше собі порадити.
 Нестаточні, ах нечесно ми враз учинили,
 Краси, вінка зеленого ми ся позбавили.
 Кед ми сміли перед Богом злі скутки зробити.
 А мусиме перед світом стид, ганьбу терпіти.
 Поберме ся, а будеме богобояжно жити,
 Бог нам рачит наші гріхи тяжкі отпустити.
 Ах жалосне, прежалосне стояло весіля,
 Ніт барвінку, розмарії, ні жадного зіля.
 Плачут, руки заламують бідний отець, мати.
 Било, било їм діточки ліпше дозирати.
 Било, било дозирати, як цвіток дівицу.
 Жеби мотиль не засіяв до ней гусеницу.
 Во хоц мотиль позлатистий, красні крилця має,
 Але з его серця червак квітки пожирає.
 Треба, треба мотиликів бити, отганятити,
 Та дівочки, як цвіточки, будуть проквітати.

Повний варіант сеї пісні має такий вигляд:
Дівчина заблудила в лісі, здибала гільтаю і просить показа-

¹⁾ Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiahelskim na Wołyniu (Zbiór wiad., t. VII, 3, ст. 193, ч. 21).

²⁾ Я. Головацький, Народ. п'єсни, т. I, ст. 106—108, ч. 19 і т. II, ст. 707—708, ч. 11.

зати їй дорогу. Гільтай буцім то шукає за дорогою і задержує дівчину до ночі, а тоді заявляє:

Куплю тобі коровочку сиву,
А нароблю всьому гаю ливу.
Куплю тобі коровочку руду,
Такиж тебе із розуму зведу.
Куплю тобі кватирку горілки,
Випробую, який розум в дівки.

Дівчина опирається:

Шоб я мала ще пічку блудити,
А не дам ся з розуму зводити.

Опір видно не поміг, бо колись пізнійше:

В темнім гаю козак єши косить,
Аж дівчина дитину приносить:
Ой не коси, козаченьку, сіна,
Возьми собі та своєго сина.
Ой на ж тобі коника в наряді,
Но не кажи іванови, громаді.
Возьми собі ще й семеро овець,
Но не кажи, що я йому отець.
Ой на ж тобі ще й семеро хліба,
Та ти скажи на старого ліда.
Ой дівчина все тее забрала,
На козака всю правду сказала.¹⁾

В іншім варіанті бачимо, як козак колише покинену дитину та приспівує їй:

Люлі, люлі, мій маленький синку,
Дадуть мені сто палок на спинку.
Люлі, люлі, дитино малая,
А деж твоя мати молодая?²⁾

Переходячи до дальших документів, бачимо справу межі нежонатим „винником“ (горальником) Григором та замужною полтавською міщанкою Настею Цимбалістою, жінкою Мартина. Настя привела на світ дитину від Григора і за те мусіли обое відповідати перед полковим судом 1691 р. Обоє винні призналися до гріха. Суд справився з „правом посполитим“ і видав декрет: „Чужоложник на горлі маєт бути каран, а чужоложниця аби била у пренгера бита і од права малженского oddalena“. — Та тут почали вставляти ся за Григором „люди зацинї“ і судії змякшили присуд ось як: „Чужоложника Григора любо за

¹⁾ B. Popowski. Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańsceyczyny (Zbiór wiad. t. VIII), ст. 12—13, ч. 19.

²⁾ И. Чубинский, Труды, т. V, ст. 346, ч. 673.

прозъбою людей зцних каранем на горлї даровалисъмо, однак приказуєм урядовне, аби він од цього часу куда хотя з міста пішов і не тілько в самім городі Полтаві, але і в селах полтавских не мів свого житла. А Настю Мартиниху, чужоложничу, не в пренгера, тілько на ринку, пред народом посполитим, публице кіями пробивши добре, даємо на волю Мартинови: Коли не хоче, респектуючи на діти з нею спложениї, приняти оної Насті за жону, тоді, як доложено у „Порядку“ на листі вишай написаном, од права малженского і ми oddаляем. А коли в наступуючі часи він могл бы приняти оную Настю за жону, то о тім вперед в суду духовного, потім нам, врядови, повинен оповістити ся“.¹⁾)

Як при попередних присудах бачили ми, що український суд змякшував приписи Магдебурського Права або Литовського Статута, так і тут се бачимо. Магдебурське Право вимагало безумовного розводу при перелюбстві одної подружної сторони, тимчасом український суд полишає до волі невинної сторони, чи вона хоче розводу, чи ні.

В 1688 р. розбирало в полтавськім полковім суді справу Педора Панченка, жонатого, і Гапки Панасихи, замужної, за перелюбство. Обвинені признали ся і суд видав такий присуд, як повисше, „аби чужоложник Педор Панченко мечем був каран, а чужоложниця Гапка Панасиха у пронга аби бита була і од права малженского oddalena“. Та тут стало ся щось незвичайне. Перед судів виступив Пана, муж Гапки, і Зінька, жінка Педора, і почали просити, щоби виновникам пробачили „той злий учинок вшетеченства“. Судіям не лишало ся ніщо інше, як прихилити ся до просьби і змінити присуд: „І ми на жаданя їх ізволивши, карностю ганебною оних проступців даруєм, єднак вину панскую і врядовую за проступство їх мают платити“.²⁾)

В 1694 р. розбирало в полтавськім суді справу нежонатого козака Василя Кибаленка і вдови Педори Пилипихи. Їх приловлено на вчинку і на доказ обрізано полі. В Магдебурськім Праві нема згадки про такий доказ, але в звичаєвім українськім праві він мав велику вагу і коли обвинувач предложив його, мусів усе виграти справу. Обвинені признали ся до гріха, тілько вдова оправдувала ся тим, що хотіла за козака вийти за муж. Суд видав дуже лагідний присуд: „Запобігаючи, аби вперед Кибаленко і Пилипиха були од злого повстягнені і до спросно-

¹⁾ О. Левицкій. Очерки, ст. 73—80. ²⁾ Тамже, ст. 80—82.

стей злих не удавались, наказуєм оних значною публікою, то єсть столповим вязеням обох скарати, при заплаченю вини належитої панской і врядової¹⁾“.

В 1691 р. внесла полтавська шинкарка Хвенна до суду жалобу на якогось пройдисвіта Грицька Бондаренка: „Панове! Любо той Грицько мені гвалту жадного до чужолозтва не чинив, однак уже зайшов третій місяць, як зійшлисмо ся на той гріх, бо він підняв ся був взяти мене за жону. Которими словами єго я упевнивши ся, була йому поволна і через немалий час мешкав він, Грицько, зо мною не без того, щоб і дитини мені не приплодив. А тёнер, як бачу, сміх той з мене учинивши, ні на що мене зводить. Прошу з оного Грицька, як милость ваша уважите, святої справедливости“. Грицько не запирав ся, тому суд видав присуд: „Повскромляючи тоє, аби ся люди спросними і так нестатечними поступками обходити не сміли, приказуєм декретом нашим, аби оний Грицько Бондаренко посеред міста смертне кіями бувбитий за такеє свое значное пропступство“. — Та коли і за Грицьком стали просити „засні персони“, суд дарував йому жите з тим, що „панская (полковникою) і наша вина врядовая плачена маєт бити конечне“. Хвенна на диво лишила ся чомусь зовсім непокарана.²⁾

Не будемо наводити подібних присудів більше, що були все острі, а потім звичайно злагіднювані на просьбу рідні або знакомих, зазначимо ще тільки присуд молодиці Педори Іванихи, яку суд приказав вибити добре на мості³⁾ за перелюбство та присуд священником пономарки Явдохи за теж саме на посаджене в куну⁴⁾. Через те маємо зібрани майже всі відміни кар, на які присуджували українські суди перелюбців. З них бачимо, під як сильним впливом народніх звичаїв стояв український суд у XVII ст. та як ті звичаї тривалі, коли багато з них переховалося до XX ст., не вважаючи на величезну еволюцію, яку за той час перебув народ.

З літератури про утрату дівочої невинності, перелюбство та їх наслідки у різних народів пор. Dr. H. Ploss, *Das Weib* (особливо перший розділ). У нас: Н. Сумцовъ. Культурный переживанія. З того розділу: Ч. 93. Понкрытика. — Ч. 94. Остриженіе волосъ, какъ наказаніе. — Ч. 95. Обмазываніе дегтемъ головы и воротъ. — Ч. 96. Обычай запрягать въ телѣгу или надѣвать хомутъ. — Ч. 97. Свободный разводъ.

¹⁾ Тамже, ст. 135—137. ²⁾ Тамже, ст. 146—150. ³⁾ Тамже, ст. 182.

⁴⁾ Тамже, ст. 184.

VI. Ревізія жінщин.

Коли в якісь місцевості знайдено мертву дитину, а не відомо було, хто її стратив, тоді на приказ начальника села, чи якоїсь іншої урядової особи скликувано в означене місце або всі жінчини за покотом, або тільки підозрілі, і заряджувано їх ревізію. В нашій пісні маємо в п'ятьох варіяントах згадку про ревізію, з того чотири варіянти гуцульські. Наведемо тут дотичні місця.

Коли рибаки зловили дитину:

. . . . . Дали в село знати,
Де би ту дитиночку малу поховати?
Покладіт ко під каплицу, трохи поваруйте,
Беріт десет десятників, ідіть, ревідуйте.
Ревідуйте старі дівки, тай і молодиці.
Ревідуйте малі дівки тай і зведенниці.¹⁾

Оба варіанти з Зелениці мають се місце ідентичне:

Ой ішли рибачки та рибу ловили,
Варварчину дитиночку у сачок імили.
Ой як они та імили, дали віту знати:
Як би ту дитиночку, віте, поховати?
Ой нн треба, лигіники, ховати, ховати,
Принесети до каплиці, мети вартувати.
Ой ви, хлопці-лігіники, вартуйте, вартуйте.
А ви, баби, з десятками гівки ривідуйте.
Ой у перид гівки, гівки, відтак молодиці.
Вітак уже старі баби, а вітак вдовиці.

В Криворівськім варіанті се місце сходить ся дуже близько з варіантом у В. Шухевича.

Коли в обох наведених відривках бачимо, хто йде переводити ревізію (вартівники разом із десятниками; у другім баби з десятниками), а не знаємо способу переводження, то в Тростянецькім варіанті бачимо спосіб переводження ревізії, а не знаємо, хто її переводить:

Подивились Марисуни на білі цицоньки
Тай пізнали, що вна кормить малу дітеноньку!

Що такі ревізії не перевели ся до наших часів, на се вказує отся часописна новинка:

Щось неймовірне. В одному селі Бузулукского пов., Самарской губ., найдено мертвую дитину. Заявлено старості. Чие воно? — Никто не міг відповісти на це старості. — Ну, то ми

¹⁾ В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 192—193, ч. 7.

оглянемо всіх чисто дівчат, салдаток та молодиць. — Так і зроблено. Покликав староста в розправу баби повитухи, сільського писаря, б соцьких та десяцьких: Ідіть по хатах, обдивляйтесь! — І от ця „комісія“ почавши з одного краю села оглянула всі дівчата та молодиці, не минаючи й одної хати, пробуючи кожну „на молоці“. Було й так, що „комісія“ оглядала не самі тілько груди жінок. В одній хаті селянин не дозволяв соромити свої дочки, тоді староста сам оглянув їх. Так обійшла „комісія“ усе село.¹⁾

Мені вдало ся зібрати ще пять оповідань із недавної мінувшини про ревізію жінок і я наводжу їх тут, а може сільські інтелігенти звернуть на них увагу, та запишуть їх більше. У всякім разі вони стверджують істнованє такого звичаю між нашим народом та вказують на ще один культурний пережиток, що переховав ся в пісні.

1.

Ту в Золотім Потоці є Стефан Головецький і він мав дівку, що зайшла в ценжи з одним хлопцем. Аби ни набрати собі стиду, пішла до ріки і там мала дитину в воді тай скovala її під камінь. Люди знали, що вона була груба, а тепер не вилко по ній того, дали шандарам знати і тії завели її до касарні і там комісія ревідувала її і пізнала, що вона мала дитину. „А де тая дитина?“ — питаютъ пани. — Вона видить, що не скріє се і не викрутит се і признала се, що скovala дитину під камінь. — Дохтори потіли дитину і казали, що то було нездале і ту дівку увільнили, а тепер вже вона віддала се за того самого хлопця, з котрим зайдла в ценжи. Се правдива пригода з перед двох чи трох літ.

Зап. від Гриця Гука в Золотім Потоці, Бучацького пов. М. Бочар.

2.

То було у Красноставцех під Заболотовом. Дівка стратила дитину і вітак єї ревідували, віт, шандер, тай баба (повитуха) і найшли, що то вна дитину мала. Теперечки вна сиділа інквізитом до признанні три місці в Коломії, а потому пішли акта до Станіслава, тай вна тайлі сі, що ні, тай ні. Тай прийшло і брак довіду. Теперечки сказав сендинк, що брак довіду і ти вже собі підеш до дому, але скажи ми ще, ци то був хлопець,

¹⁾ Рада, 1908, ч. 273, ст. 2.

ци дівчина? — А вна сказала, що то був хлопець. — Як сказала, що хлопець, так і засудили на два літа декрету в Станіславі.

Зап. від Василя Гонюка в Іонасії, пов. Коломия, М. Приймак.

3.

То було у Воскресінцех. Ми їхали з міста, а її зревідували тай вже вели. Тай привели ї там, де сії жовнери зицирували, а вна там дитину запрєтала, тай ї взєли до криміналу до Коломиї. Вже був суд, а не мандатор, сендин Сярпінський. А з дитинов не знати, що зробили, бо ми поїхали до дому. А в криміналі держєли ї три роки і віпустили.

Зап. від Юрихи Чубанючки в Кропивницькому, пов. Коломия, М. Приймак.

4.

Може з 50 років тому, в тот час я був ще хлопцем, відбувалася сії ревізія в нашім селі. Як знайшли де підкинену живу або вбиту дитину, то скликали і дівок і жінок перед урєд громацкий і тогди ревідувала баба, така Kreis-баба, що то ходила на породини до кількох селів. Як знайшли, котра то вродила, а не мала дитини дома, а до того як ще і не кликала баби, то зараз пізнали і тогди карали буками, а найбільше посторонками. Били на лаві. У нас трафляло ся то рідко.

Записав Ст. Підручний у Славську, Стрий. пов. від Дуки Губілітша Гришкового, літ оконо 74.

5.

Іван Урбан, дід близько літ 70, оповідає, що в їх селі відбувалися ревізії досить часто. Послідна така ревізія відбула ся літ тому трицять кілька. „Тогди, оповідає Урбан, знайшли дитину в горшку під мостом, що сії через него іде коло кузні. Тогди віт і присяжний скликали на другий день всі молоді жінки, вдовиці і старші дівки до коршми тай там прийшла комісія з радних і при них ревідувала баба така, що її кличут до породу. Переревідували всі жінки і дівки, але не знайшли“. — На питанє, чому не знайшли, відповів мені Урбан, що він не знає, чому тогди не знайшли, але він думає, що або перекуплена баба затаїла, або дитину підкинув хтось з іншого села, бо і таке трафляло ся. „От, говорить оповідач, буде тому літ до 20, єдна жінка з нашого села пішла до ліса аж коло Жиравки тай там вродила дитину і лишила. Тай було би про-

вало, якби не органістий з Вовкова (сусідне село). Він щось робив в полі коло ліса, тай лежачи чекав до пізна ввечер на фуру і тото всю видів тай дав знати до села. Але тогди вже так не били, лише жандарі забрали до Львова. — Урбан каже, що розпустні дівчата карали буками коло коршми на лаві.

Знисав Ст. Підручний у Милитичах, Львів, пов. від Ів. Хрбана. Те саме оповідання Фед. Думанський та інш.

VII. Суди.

Коли рибаки зловили утоплену дитину, мусіли звернути ся до власті і повідомити її про знахідку, щоб вона могла віднайти провинницю та укарати її. Приглянемося, до кого вони звертають ся.

В однім варіанті звертають ся до ради:

Еден каже рибаченько: Ходім до двора!

Другий каже рибаченько: Буде нам біда!

Третій каже рибаченько: Ходімо до ради!

Сликаї, пане, скликай, пане, всіх дівок громади. (Русичи).

В однім варіанті звертають ся видно до громади, бо туди збирають ся дівчата на переслуханє, зглядно на ревізію:

Л в неділю дужки рано у всій дзвони бют,

Всі дівочинки-паниночки до громади йдуть. (Городсплавичі).

У п'ятьох варіятах звертають ся до пана:

Як вони го¹⁾ уміли, на ручки знєли,

Понесли го перед пана, на стіл²⁾ положили.

Ой казав пан задзвониця я в ратуші в дівін.

Казав дівок назбирати я великий збрі.³⁾

В деяких варіятах компетенції властій помішані (війт і пан). Се походить звідти, що пісня наверстковується ся елементами з ріжних часів та відмінних країв:

Витягли ту дитиночку та на беріжочок.

Пішла слава на все село, ой на всіх дівочок.

Ой ви, пани, ой ви, віти, скликайте громаду.

Щоби сесій дитиночці найти рідну маму.

Л вдарили ранесенько у голосний звін:

Ой сходіть ся та до двора паняночки всі!⁴⁾

¹⁾ Спна.

²⁾ В оригіналі стоїть у сім місци: тай.

³⁾ O. Kolberg, Pokusie, т. II, ст. 145, ч. 241.

⁴⁾ Я. Головацький, Народ. пісні, т. I, ст. 54, ч. 13.

В найбільшім числі варіантів звертають ся рибаки до війта (в Угорщині бірова):

Ішли, ішли рибачки риби ловити.
Не зловили іцуку рибку, ано то дитя.
Стали собі, стали собі в велику раду:
Пане війте, пане війте, зганий громаду!
Назганяли, назганяли сімдесят дівок.¹⁾

В однім варіанті війт називається ся навіть судією:

Та якже вни її ймili, дали віту знати
Тай шьоби си признавала, котра їго мати.
У неділю пораненьто ударили в дзвін,
Тай сході си жинтии, дівки до сенду у двір.
Всі дівчечка молоденті перед віта йдуть
Тай на своїх головонях віночті нисут. (Волчківці).

В шістьох варіяントах йдуть рибаки до отамана:

Взели тое дитянько до пана на раду:
Збирай, пане атамане, всіх дівок громаду.²⁾

В однім варіанті сей отаман дістає ще титул старшини:

Ісповили те мале дитя в тонку крамницу
Тай понесли те мале дитя перед старшину.
Положили те мале дитя на тисовий стіл.
Тай вдарили у Єрківціх у великий дзвін:
Збирай, збирай, пан отаман, всю челядь на двір.³⁾

У двох варіяントах звертають ся рибаки до сотника:

Ой дзвони, дзвони та сотничку у великий дзвін.
Ta збрай молоду челядь до себе у двір.⁴⁾

В однім варіанті (волинськім) приносять дитину до попа:

Взяли його тай занесли до попа на двір.
Задзвонили ой всі дзвони на дівоцький збрі.⁵⁾

В п'ятьох варіяントах приносять дитину на „казъонний двір, або дім“ (на Угорщині до табли), під чим треба розуміти судовий будинок:

Взяли дитя, взяли мале на казъонний двір.
Положили дитя мале на тисовий стіл
Тай ударили рибалочки в величний колокол:
Собірайтесь, красні дівки, всі на перебор!⁶⁾

¹⁾ K. J. Turowski, Dodatek, ст. 18, ч. 18.

²⁾ Ź. Pauli, Pieśni ludu ruskiego, т. II, ст. 8—9.

³⁾ В. Милорадович, Народ. обряды, ст. 120, ч. 24.

⁴⁾ Б. Гричченко, Этногр. Матеріалы, т. III, ст. 272—274, ч. 533.

⁵⁾ Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, ст. 182—183, ч. 35.

⁶⁾ С. Чернявска. Обряды и пѣсни с. Бѣлоозерки, ст. 156—157, ч. 67.

В шістьох варіятах не несуть рибаки дитини ні перед кого, у двох дівчата збирають ся невідомо перед ким, у двох самі рибаки скликають дівчат. Тут очевидно пісня вже не повна.

З перебігу пісні, хоч не зі всіх варіантів, видно, що той, хто каже скликати дівчат на ревізію, видає опісля присуд на віднайдену провинницю. Значить, усі названі повисше особи мають судейську владу. Щоби сконстатувати, на скілько в смі правди, мусимо приглянути ся, які були суди на українській етнографічній території в XVI—XVII ст. та який був їх склад.

Перед повстанем Б. Хмельницького найбільша частина українських земель належала до Польщі, тому й організація судівництва була польська, що розтягала ся й на лівобережну Україну. В Польщі ж було середновічне, станове судівництво і воно протрівало аж до розбору Польщі. окремі суди мали шляхтичі, окремі міщани, окремі селяни, а по часті й духовні мали окремий суд.

Шляхтоцькі суди були так уладжені: Карні справи шляхтичів судили городські (*grodzkie*) суди, де урядниками були шляхтичі з судового округа, а предсідателем воєвода, або його заступник. Цивільні справи шляхтичів судили ся в земських повітових судах, де урядниками й возними були також шляхтичі, вибрані шляхтою повіта. Спори за межі і граници судилися в підкоморських судах, де урядниками були підкоморій, вибраний шляхтою повіта і коморник, вибраний підкоморієм із місцевої шляхти. Апеляція від усіх цих судів ішла в Люблінський трибунал, де судіями були також шляхтичі, вибрані поодинокими воєводствами.

Міщани судилися судіями, вибіраними з міщан, але тут становий прінцип не був уже проведений так строго, як при шляхтоцьких судах і на них видний був нераз вплив старостинської влади. При апеляції прінцип становий зовсім не йшов під увагу. Міщанські суди ділилися на магістратські і ратушеві.

В деяких випадках підлягали і козаки вже в XVI ст. своїм становим судам, як про се свідчить признане сього права в королівській грамоті з 1582 р. Докладніших відомостей однаке про них не маємо¹⁾.

Духовенство користувалося також подекуди правом станового суда. До половини XVI ст. розтягало в Польщі духов-

¹⁾ Д. Міллеръ. Очерки изъ петоріп и юридического быта старой Малороссії. ст. 63—64 (Сборники Харьков. Истор. Филол. Общества, т. VIII).

венство своє судівництво і на світські справи, але сойми з 1562 і 1565 р. відобрали їм се право¹⁾ і полишили тілько юрисдикцію в чисто церковних справах²⁾.

Селяни підлягали двояким судам: 1) Ті, що жили в королівських маєтках, підлягали судам старостів, або їх заступників, підстаростів та намісників. 2) Ті, що жили в панських маєтках, підлягали панському, так званому патріоніальному судови. Пан судив не тілько своїх підданих, але й чужих, на скілько вони жалувалися на панських підданих. Юрісдикція пана розтягалася аж до права смертної кари, а від 1518 р., в якім Жигмонт I зрікся права розглядати жалоби селян проти їх панів, від слова пана не було ніякого відклику до вищої влади³⁾. Коли пан сам не судив із якої причини (виїзду, заняття в службі і ін.), полішив також свого заступника⁴⁾.

¹⁾ Dr. St. Kutrzeba, Historya ustroju Polski w zarysie, ст. 73.

²⁾ Що духовенство не вирікало ся однаке ще довго юрисдикції у світських справах, і хоч незаконно, сповнювало їй, на се дає доказ Ор. Левицький («Черки», ст. 49), добрий знавець історії XVII—XVIII ст. В 1692 р. убив священик Іван Терпила чоловіка. Се викликало в Полтаві сенсацію. Коли перше суддество виншло на некористь І. Терпилі, духовенство зажадало нового суддества. Тому, що убийник був духовною особою, його повинен був судити духовний суд і справу належало передати київському митрополитові. Тимчасом її полагоджено таки в Полтаві на спільнім засіданні „суда духовного і священного“. Суд світський — се полковий, але без звичайної участі в нім війта і бурмістрів; суд духовний — се ігумен місцевого монастиря і всій міські священики. Такого суду не знали ні церковні, ні літовсько-українські закони і він був виключним винаходом української юстії. Крім того духовні могли тілько тоді вважати ся законним церковним судом, коли мали би для того спеціальне уповноважене митрополита. Та в сім являла ся давна традиція українського духовенства узурпувати собі право духовного суду, що належало єпархіальній владі. «... в попереднім польсько-литовськім періоді — пише О. Левицький — в XVI—XVII ст. стрічаємо часто на Волині і загалом у правобережній Україні випадки, що протопопи, а часто й прості приходські священики, самовільно дають розводи, уділяють дозволів на заборонені канонами вінчання, судять перелюбців і т. п., а епископи протестують безуспішно проти такої узурпації. Те саме діяло ся і в гетьманщині, поки нова спінодальна управа не завела в Україні загальноросійських церковних порядків». — Розуміється ся, що сей складаний полтавський суд увільнив Ів. Терпилу.

³⁾ Dr. S. Kutrzeba, op. cit., ст. 81.

⁴⁾ Про се судівництво висловлюється ось як польський історик та добрий знавець XVII—XVIII ст.:

Do ważnej a mało znanej kwestii sądownictwa chłopskiego, do wyjaśnienia, jakiej procedury trzymał się starosta, dzierżawca, ekonom lub dziedzic, kiedy chodziło o kryminal popelnięty przez chłopa, i czy w ogóle była przytem jakaś procedura choćby tylko zwyczajowa, akta województwa ruskiego bardzo

В дрібних справах судилися селяни своїм власним, народним, громадським судом, що відповідав давному „копному“ судови, який існував іще тоді на Волині і в Київщині, але державна влада ігнорувала сей громадський суд, хоч „копний“ по частині признавала¹⁾.

Коли Україна визволилася і почала витворювати собі нові форми життя, мусіла зорганізувати також відповідно суд, бо давній не відповідав уже новим умовам. Тоді то зникли городські і земські суди, старостинські і панські, а замість них були заведені козацькі: по селах — сільські, по сутнях — сотенні, по полках — полкові, а при гетьманській управі — найвищий суд генеральний.

Магістратські і ратушні суди, що існували до того часу в Україні, не тільки не зникли, але осягнули ще більше розширення. Тепер позасновувано їх по всіх містах і місточках, де тілько людність займалася торговлею і ремеслами. Та що становив міщанський характер магістратських і ратушних судів не міг

скіпого достарчують матеріалу. Z нелічних і пригодничих тільки wzмianek виплива, що одгrywali w tem roli w ziemi halickiej atamanowie, w przemyskiej tywunowie, w lwowskiej wójtowie, w ekonomii samborskiej kniaziowie, we wsiach t. zw. wołoskich nad Strwiązem krajnicy, że w starostwach odbywały się peryodyczne zbyty, na których odbywały się sądy, że szlachta odsyłała swoich chłopów-zbrodniarzy często przed sąd lawniczy najbliższego miasta, częściej do grodu, jeśli był także w pobliżu — spotykamy jednak także przykłady, że dziedzic sam z własnej mocy jest i stroną i sądem i wykonawcą wyroku, że sam prowadzi inkwizycję, sam woła kata, sam skazuje na śmierć winowajcę w pierwszej i ostatniej instancji. Gdzie głowę niewinnie zabitego chłopa opłacano 30 grzywnami, tam oczywiście nie wiele sobie robiono ceremonią z osądzeniem i straceniem takiego, który się dopuścił ciężkiego występu. Oczywiście nie mamy tu na myśli pospolitych wykroczeń przeciw posłuszeństwu dziedzicowi, zwykłych przewinień przeciw jego powadze lub jego interesom materialnym: z tego, co już przytoczyliśmy sposobność pod tym względem, łatwy wniosek, że sąd bywał dobraźny, kara bezzwłoczna, a wymiar jej często surowy, zawsze dowolny (Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVIII. wieku przez Wł. Lozińskiego, t. I, st. 395, Lwów, 1904).

Z zapisków, rzucających nieco światła na tę czarną stronę ówczesnego wymiaru sprawiedliwości wypływa przecież, że sądy na chłopów-winowajcę nie odbywały się bez pewnej prawnej procedury, że bywała w nich zachowywana t. zw. figura iuris. Najzwyklejszą formą był rodzaj ławy sądowej, złożonej z przysiężnych, wziętych z gromad sąsiednich, pod przewodnictwem „sędziego“, a w asystencji kilku szlachty. W Dwerniku n. p. sądzi chłopa „zasadzone prawo zupełne, w którym siedzi przysiężnych dwanaście, a trzynasty sędzia, które prawo zgodnie zasiadzły zagajono“. Liczba przysiężnych bywa rozmaita (Tamże, st. 396).

¹⁾ О. Левицкій. Очерки, ст. 5.

удержати ся в безстановій Україні, тому сї суди злучилися з козацькими¹⁾, в сотнях із сотенними, в полкових містах — із полковими, хоча в старих магістратах у менше важких справах судили також без участі козацької старшини.

Очевидно, що для нових судів не можна було зараз виробити юридичного кодексу; звід „Малоросійскихъ правъ“ почали складати аж у XVIII ст., тому при розправах треба було послухувати ся давнішими кодексами. В першій мірі стояв тут Литовський Статут і Магдебурське Право. Крім того покликають ся ще українські суди на Порядок, Саксон, права Цесарські, а в XVIII ст. починають відкликати ся подекуди і до російських законів. Та як видно з судових розправ усі ті кодекси служили тільки нормою для орієнтації судів, але не були невідкладно обовязкові і підлягали частим і значним змінам, головно впливови місцевого звичаєвого права та місцевому розумінню справедливості.

Судові засідання були все публичні, як і в давніших судах, а публіка радо відвідувала їх. Але та публіка не йшла туди тільки з цікавості, як нинішня; вона йшла до суду, бо вважала судівництво загальнонароднім актом, якому старала ся також прийти в поміч по мірі своїх сил. Поважніші особи („зацныя персоны“) зпоміж присутніх козаків та міщан були запрошувані до складу судів і разом із „урядовими персонами“, себто присяжними судіями брали участь у складанню присудів. Крім того кождий з присутніх міг без окремого взивання сказати судові все, що йому відоме в розбираній справі. Коли ж присутні почули присуд і вважали його занадто острим, могли просити зараз про його змякшене, що суд звичайно сповняв. Порядок і форми судівництва визначалися великою простотою і патріярхальністю. Всякий формалізм і казуїстика Литовського Статута та Магдебурського Права не мали в українських судах місця, за те багато практикувалося таких звичаїв, яких ті кодекси не знають і які не були ніде записані²⁾.

Приглянемо ся тепер складови нових судів.

Сільський суд у козацьких селях складався з отамана і 2—3 козаків. Він розбирав дрібні справи, головно обиди і спори. В разі якогось непорозуміння або поважнішої справи повинен

¹⁾ Значить, між місцевих членів суду увійшли члени козацької старшини.

²⁾ Ор. Левицкій, *Очерки*, ст. 6—7,

був звертати ся за поясненнями до сотенного суду і на його бажанє, або коли сього вимагала справа, віддавати їйому цілу справу. В сільськім суді великий вплив на справу мала сама громада. Вона робила перше слідство, переводила „опыть“ і „пільное ошуканье“, допитувала разом із отаманом і членами сільського суду обвиненого, рішала разом із ними про кару і сповнювала присуд. В XVIII ст. виповнене присуду належало до обов'язків отамана, що бував також предсідателем суду¹⁾.

Для мужиків був по селях окремий суд, зложений із війта і 2–3 „мужей“. Коли справа дотикала не тільки мужиків („посполитыхъ“), але й козаків, тоді збиралося складаний суд, так званий „зуполный урядъ“, тобто отаман із козаками і війт із посполитими. Під сільський суд належали тільки прості козаки; козацькі урядники належали під суд вищих інстанцій. Сільським судам належало право актовання всяких договорів та умов і записування в свої книги протестів, контрактів та тестаментів, при чому мали підписувати ся: священник, дяки, війт, отаман і інші віродостойні особи. Постійних місць для урядовання сільських судів не було, але вже гетьман Данило Апостол видавав інструкцію, щоби вони не відбувалися в шинках.

Найближчою судовою інстанцією був сотенний суд. У XVII ст. складався він звичайно з сотника, городового отамана, війта і бурмістрів²⁾. Були однакож і відміни у сім складі, бо судівництво в тодішній Україні вироблялося не на казаною регламентацією, але під впливом ріжних місцевих умов. До компетенції сотенного суду належали не тільки карні й цивільні справи, але й межеві процеси. В сотеннім суді можна було обжаловувати сотенних урядників і козаків, що належали до сотні.

В XVII ст. міг сотенний суд засуджувати в певних випадках на смерть. Так Гоголівський сотенний суд „всказаль на горло“ якогось Грицька, спійманого третій раз на крадіжки. Бориспольський уряд (городовий отаман із кількома

¹⁾ Д. Миллер, Очерки, ст. 69–70.

²⁾ В 1689 р. в часі кримського походу застрілила козачка Палажка Плющенко з піна в Борзні свою наймичку. Тому, що сотник пішов у похід, зібралося зараз „козацький сполне и мѣйский судъ“ під проводом городового отамана; засідали в нім іще: війтъ, значне товариство (козаки), бурмістр і деякі поважні міщани. Суд переслухав обвинену і свідків, але призвав себе некомпетентним судити справу і відіслав її до полкового суду. (Ор. Левицький, Очерки, ст. 59–60).

козаками та з війтом і бурмістрами) по триразових допитах при- судив Юська Баюрченка та його зятя Яроша, обжалованих за крадіж коний, „ведлугъ права посполитаго, въ статуте земскомъ и порядке права майдебурска описаннаго, на муки и на смерть, абы ведлугъ роботы плату въяли и с тимъ на Божій судъ стали“.

І в сотеннім суді, як у сільськім, мала в XVII ст. велике значене громада. Сотенний суд актє ріжні справи та розбирає в присутності „зацинхъ и вѣры годныхъ людей“ із козаків та міщан. Громада бере участь і тут в „опытѣ“ та „пилномъ ошуканьї“, а навіть у рішаню вини та кари провинника.

Побіч чисто судових функцій мали сотенні суди також справи, що нині належать до нотаріятів. Всякі договори, купна, тестаменти і т. і. довершувано по містах у магістратах і то не тілько між міщанами й духовенством, але й між козаками та шляхтою. Однаке в таких місгах, де не було магістратів, актувалося все те в сотенних судах.

Довгий час сотенний суд не відріжняв ся від мійського, урядував звичайно в ратуши, а його діловодство вів навіть мійський писар, поки не установлено окремих сотенних писарів¹⁾.

Дальшою високою інстанцією був полковий суд. В XVII ст. він не був постійною інституцією. Він збиралося тоді, коли являлася потреба. Як що в одній-другій сотні призбиралося більше справ, що вимагали порішення, тоді „по виразной волѣ пана полковника“ виїздив до тої сотні полковий судія, судовий писар і ще хтось із полкової старшини та „засѣвши на мѣстѣ судовою звякломъ“, звичайно в ратуши, разом із місцевим сотенным урядом, розпочинали розправи. Деколи замість судії „по росказанью пана полковника“ вибиралося хтонебудь інший із полкового товариства, звичайно дві особи; часом вибиралося знов полковник сам, або в товаристві.

В XVII ст. полковий суд, так само як сотенний, не відокремлювався строго від мійського суду. В 1657 р. приміром розбиралася в Ніжині жалоба селянки Шовкоплясихи проти козака Нечипора Яцковича за убийство її мужа. Хоч ся справа належала виключно до полкового суду, то при її розборі бачимо не тілько козацьких урядників — наказного полковника й інших козаків, але й представників міщан (лендвійт, старший бурмістр, райци, лавники). Те саме бачимо в справі Фенки Си-

¹⁾ Д. Міллеръ. Очерки. ст. 70—73.

дорихи та Гаврила Тарасенка „о сколоте мужа Сидоришиного“. Хоч тут сторони належали до козаків, у суді засідають крім козацьких представників (судія, обозний, городовий отаман й інші козаки), ще представителі магістрата (війт, бурмістр, райщі, лавники). Також у справі знатного військового товариша Ів. Сулими з козаком Романенком засідає „урядъ обополній“, полковий і магістратський (обозний, сотник, городовий отаман, війт, бурмістр, старший райця й інші райці та лавники).

В XVII ст., поки полкові суди не були постійні, не було визначеного постійного місця та часу для їх засідань. Вони збираліся в міру потреби та засідали, де попало, в ратуши, „на мѣстѣ судовомъ звыкломъ“, або „въ дому судѣномъ“. В XVIII ст. засідає полковий суд у полковім городі, в полковій канцелярії, і має визначений постійний час засідань.

До полкового суду належали всі карні і цивільні справи та граничні козаків, сотенної старшини, сотників, полкової старшини і значкових товаришів. Для простих козаків був полковий суд третьою інстанцією, для сотенної старшини другою, а для сотників і полкових урядників першою. Крім козацьких справ належали до полкового суду у другій інстанції справи міщан та селян, що перейшли вже через ратуші й магістрати тих міст, що не були виняті з під юрисдикції полкових судів. В XVII ст. компетенція полкового суду була дуже широка. Він міг „сказывать на горло“ підсудні особи і виконувати присуд, не повідомляючи про те висшої влади. З початком XVIII ст. відобрano се право сотенным судам цілковито, а полковим на стілько, що вони не могли виконувати смертних присудів, доки не надійшла конфірмація від генерального суду, до якого вони мусіли відсылати зі справою своє „мнѣніе“.¹⁾

Найвищою інстанцією для всіх справ і для всіх жителів держави був генеральний суд²⁾. В XVII ст. та з початком XVIII ст. він був іще менше постійною інституцією, як полковий суд. Збирався звичайно там, де був у данім часі гетьман, котрий передавав на розгляд військових судів жалоби, що вплинули до нього, а в разі потреби виїздив на поручене гетьмана в сей або той полк для полагоджування справ. Звичайно вибиралося туди

¹⁾ Там же, ст. 74—78.

²⁾ Генеральний суд був те саме, що в Польщі „sąd królewski“ і навіть подібно був уладжений. Пор. Dr. St. Kutrzeba, Historya ustroju Polski w zarysie, ст. 132—133.

один генеральний судія з кимось зі знатних військових товаришів, та писар генеральних судів. Засівши „на публъчномъ мѣсту городовомъ, т. е. въ ратушу“ і зміцнивши свій склад представниками місцевої полкової старшини, суд приступав до розбору справ. Від часів гетьмана Ів. Скоропадського генеральний суд осідає постійно в Глухові, а за гетьмановання Данила Апостола починається в ньому вже російський вплив, коли назначено членами суда трьох Москалів і трьох Українців. В 1760 р. (зглядно 1763 р.) почала ся реформа судівництва, якій підпали всі інстанції, та ми вже тут нею не будемо займати ся¹).

Коли порівнаємо тепер цитати пісні, наведені на початку цього розділу, з відомостями, до яких ми дійшли на підставі розбору складу судів, що функціонували на українських землях²), то можемо поробити ось які висновки:

Всі уряди й урядники, до яких звертаються у пісні рибаки з домаганем слідства в справі знайденої мертвої дитини, не видумані, але зовсім реальні та дійсно сповняли судові функції.

Під радою і громадою належить розуміти не що інше, як громадський суд, так званий копний. Сліди його істновання на Україні подибується вже в XV ст., перший відомий акт відноситься до 1553 р., а остатній до 1773 р. і містить у собі осуд на смерть за крадіжіч пчіл³). Се тим замітніше, що як ми бачили вище, козацькому сотенному судови від经贸然 вже при кінці XVII ст. право судити на смерть, а навіть польський закон із 1768 р. відбирав се право шляхті, хоч у дійсності воно протяглося дальше. Копний суд задержався найдовше на Волині та в Київщині. Склікав його війт.

¹⁾ Д. Міллеръ, Очерки, ст. 79—81.

²⁾ Подібне судівництво, як у Польщі, було й на Буковині: „На почи судівництва передержав ся в Молдавії середновічний лад аж до прилучення Буковини до Австрії. Кождий стан мав окремих судіїв і окремі суди. Для підданых мужиків був першим судією двірник, для шляхти, боярів і резешів староста або ісправник, для духовенства епископ. Від рішення тих судів можна було вносити відклик до воєводи, що рішав справу при співучасти бояр; але такий відклик був дуже небезпечний, бо програючий не лише мусив платити подвійні кошти, але й поносив тілесну кару. По судах діялися великі надужиття, підкупства, навіть у воєводськім суді, були річию зовсім звичайною. До того самі воєводи не дуже то берегли справедливости і часто кривдили своїх підданих“. (Ілюстрована історія Буковини. Написав др. М. Кордуба, ст. 54. Чернівці, 1906).

³⁾ Іван Новицький, Начерк історії селянської верстви в правобічній Україні XV—XVIII вв., ст. 62 (Руська Історична Бібліотека, т. XXI. Львів, 1901).

У патріоніяльних або домініяльних судах головним судією, що видавав смертні засуди, був дідич (пан) або його заступник, якого він установив і то без огляду, чи оселя, яка належала до дідича, була селом, чи містом, і то навіть зі статутом Магдебурського Права, яке однаке називалося тоді неповним Магдебурським Правом. В панських оселях були також війти, які виступали однаке як панські функціонари. Можливе, що в пісні, де мішається ся разом пана й війта, належить розуміти власне такого панського війта, хоч се не конечне. Що пан не тілько міг свого підданого засудити на смерть, але й убити без суду на смерть, не поносячи за те або ніякої кари¹⁾, або тілько малу грошеву, се загально відома річ.

Відклики до війта у пісні, як до судії, що має робити справу, можна відносити також до мійських війтів, які належали до магістратських судів, що мали право судити на смерть, та які не раз проводили розправам. Вони засідали також у спільніх карних судах козацько-магістратських, як ми бачили вище, а як обізнані з правом не тілько теоретично, але й практично, мали там певно важке слово. До них може також відноситися у пісні титул „сендзї“.

Відклики до сотника й отамана відносяться до козацьких сотенних судів, що до кінця XVII ст. мали право судити на смерть, хоч не все мабуть користувалися тим правом і часом відсилали справи до полкових судів. На таких судах проводив

¹⁾ Що пани не поносили ніякої кари за вбийство хлопа, на се багато доказів у народніх піснях. У пісні про Боднарівну і Каньовського бачимо, що Каньовський убиває дівчину і справлює її похорон, але до відповідальності не потягає його ніхто (пор. Голов, I, ст. 65—68, ч. 21—23). У пісні про Петруся (з Джулина) пан каже утопити його, дізнавшись, що він коханок його жінки, але про інший суд над паном нема згадки (пор. Гол. I, ст. 62—64, ч. 20). У пісні про Настю, що служила чотири роки невіддана у пана і полюбила його, пан дізнавшись про небезпечну конкурентку, зробила собі зараз справу без усякого намислу:

Дала пані вечеряти,
По вечери лягти спати.
Паві ветала тай ся вбрала,
Вірні слуги побудила,
В праву ручку зажгла свічку,
В ліву ручку мечик взяла,
Вивела ю на улоньку,
Стяла єї головоньку (пор. Голов, I, ст. 70—72, ч. 26).

І знов ніякого сліду про потягнене пані до відповідальності; видно, що се в народі вважало ся за щось зовсім звичайне.

сотник, а коли він був перешкоджений, городовий отаман. Вони проводили також звичайно на спільних комбінованих козацько-магістратських судах та засідали в полкових судах, коли ті зїздили до сотні.

Відклик до попа має також свою основу в тім, що до половини XVI ст. існували духовні суди в Польщі, а пізніше протягли ся як культурний пережиток у далеких від центрів місцях. Вправді Ор. Левицький говорячи, що попи „судять перелюбців“ у тих часах, не наводить на се факт, але можемо бути певні, що він не видумав сього, тілько бачив якийсь документ, перестудіючи богаті київські архіви. Та коли б навіть не найдено такого документу, то суд попа над провинницею у пісні, котра стілько заховала нам пережитків, не може тілько з сеї причини підлягати запереченню.

В кінці звернемо увагу ще на один цікавий пережиток. В богатьох варіятах пісні рибаки, зловивши мертву дитину, не суть її перед пана, чи іншу урядову особу, та кладуть на „тисовий“ стіл. Се має також своє узасаднене в тодішніх звичаях. У березні 1689 р. прийшов до полтавського суду бідний міщанин Панас Тесля з жалобою на свого свата Леська Матієнка, по прозгищу Виноградного (бо він у своїм хуторі розводив виноград) і в доказ правдивості жалоби привіз мертвє тіло свого сина Федора. Суді оглянули труп убитого, переслухали обжалуваного і засудили його на смерть. Але що за обжалуванням „настутили прозьбы людскії“, судії змінили попередний присуд: „Даровавши їго смертельною карністю, наказуємъ, аби Лесько той трупъ зятный ведле звычаивъ християнскихъ поховавъ, зъ нанятыми сорокоустами, во всемъ слушне, якъ того звычай вказуетъ, при заплаченю поголовщины, тутже и вины панской и врядовой“.¹⁾)

Се ще один доказ більше великої реальності та правдивості пісні.

VIII. Кара.

Страчене дитини²⁾ уходило в очах українського народу все за великий злочин, тому і найтяжша кара за нього не вважала ся

¹⁾ О. Левицький. Очерки. ст. 96—97.

²⁾ В V розділі подали ми огляд кар, на які була наражена дівчина, що үтратила невинність або прижила незаконно дитину. В отсім розділі розглянемо кари, на які засуджувано покритки, коли вони стратили неправесну дитину. Одні і другі кари мають багато подібного, бо і перелюбство і трачене

несправедливою. Очевидно, що в пісні, присвяченій сїй темі, мусів сей погляд знайти свїй вислів. І ми бачимо, що дїйсно в усїх повних варіяентах піснї провинниця поносить заслужену кару, що однакові не однакова і в ріжних варіяентах представляється ся ріжно. Се відповідає вповні дїйсності. Мусимо взяти на увагу, що пісня істнує пару століть, подібні випадки трачення дитини трафляли ся за той час нераз у ріжних місцевостях, судили ся в ріжних судах, на основі ріжних законів, і в ріжних епохах. По випадку знана пісня відживала в даній місцевості і висувала ся на перед інших, при чм роблено в нїй дрібні зміни, що відповідали місцевим подїям. Так витворив ся ряд варіантів піснї. Розходить ся тепер про те, на скілько пісня віддає такі подробиці вірно та на скілько вони годять ся з історією. На основі цінної працї проф. М. Слабченка: „Оп�ты по исторіи Малороссіи XVII и XVIII вв.“, що подає історію судових кар в Україні, констатуємо понизше, що українські суди видавали дїйсно всї згадані кари в піснї, та що побіч кари смерти, присуджуваної за страчене дитини, були інші, на які присуджувано провинницю беручи увагу на всї обставини, що товаришили страченю.

Зробимо огляд усїх сих кар.

1. Утоплене.

У найбільшім числі варіантів піснї западає присуд утопити провинницю, себ то зробити їй таку саму смерть, яку вона зробила своїй дитині. Читаємо в них:

Всі дівочки паняночки ой іют, гуляют,
Молодую Марисеньку в Дунай пускают. (Городнєславичі).

Ой дівочки, як панянки, из правочки йдуть,
А Марисю молодейку під боки берут.
Тай узяли Марисечку пошід білі боки,
Тай пустили Марисуню на Дунай глубокий. (Козьова).

Всі дівойки панянойки від пана йдуть,
Марисейку (красну) панну паходили ведут.
Привели ї, кинули ї в Дунай глибокий:
Плянь же, (плянь же), Марисейко, як твоє дитя.¹⁾

дітій підтягнуто в давнім іраві під одинакові або дуже близькі до себе карні параграфи. Від вразу залежало змякшене незвичайно острих кар і треба за-значити, що українські суди користувалися сю обставиною широко та заміняли острі кари лекшими, хоч неоднаковими. Звідси така ріжнородність у присудах.

¹⁾ K. J. Tirowski. Dodatek. 1846, ст. 18, ч. 18.

Ой узяли Терезочку іонуд білі боки,
Розгойдали, розмахали у Дунай глибокий.¹⁾

Документи XVII—XVIII ст. не потверджують, щоби українські суди видавали часто присуди на утопленє. М. Слабченко наводить тільки один приклад, але й той не був сповнений. В 1696 р. розбирав прилуцький полковий суд справу „д'євки Вувдя Таценкової“. Вувдя мала дитину від Юхима, що стояв постоею в її хаті. На суді запевняла, що дитина родила ся нежива. Але суд не повірив і казав „мистрови, взявші живу, у воду втопити“. І кат певно був би виконав присуд, але тут зараз вставили ся за провинницею перед судом міщани, а судії „на прошешне мещан, душою даровавши, казали іти в монастир“.²⁾

М. Слабченко підтягає ще під сю кару топленє відьм, яке практикувало ся нерідко, отже збільшувало би значно випадки сеї кари. На наш погляд купанє або плавленє відьм має зовсім інший характер, тому сюди не належить, а то ось чому: 1) Купанє відьм носило форму самосуду. Коли довго тягнула ся посуха, збігали ся селяни, зганяли над ріку баби й молодиці і купали їх, аби пізнати, котра затримала дощ. Як дощ пустився припадково, пускали всіх до дому. Ніякого формального суду над ними не відбувано. 2) Способ купання був також такий, якого певно не уживано при судовім присуді. Звичайно виставлювано на березі ріки бльок, молодиці звязувано навхрест великі пальці рук із великими пальцями ніг, привязувано до шнура на бльоку, підтягано в гору, а потому спускано на воду і пробовано, чи молодиця не потапає. Коли потапала, призначаво її невинною, підтягано в гору і відпускано свободно. Коли держала ся на верху, вважано її винною і коли не признавала ся, що задержала дощ, але його пустить, нерідко топлено її силою. Де не роблено бльока, там спускано в воду молодиць на звичайних шнурах.

Як топлено засуджених судом, невідомо напевно. М. Слабченко припускає, що засудженому насипувано за пазуху піску, або вкладано камінь, як на Доні, і тоді викидано в воду³⁾. В пісні говорить ся тільки, що „розгойдали, розмахали“ тай вкинули у Дунай глибокий, під чим розуміється ся кожду глибоку

¹⁾ М. Врабель. Угро-руssки нар. співанки, ст. 139—140, ч. 447.

²⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 104.

³⁾ Тамже.

воду. Не виключено однаке, що могли робити й так, як на Доні, коли не було доволі глибокої води, з якої засуджений не міг би власними силами виратувати ся.

2. Стінанє голови.

Про стінанє голови маємо згадку у двох варіантах, обох із Горлицького повіту (Ропиця Руська і Ждиня). Подаю відриковок ждинського:

Взяли они ей за ручки.
Вивели ей там на вучки:
Ей стинай, кате, кель маш стять.
А най не плаче отец, мац.
Ей отец плаче слезами.
Ей а Янічек філлями.
Ей мати плаче сердечне.
Ей а Янічек фалечне.

Українське право приписувало кару смерти через стінанє голови за дуже багато злочинів, особливо політичних, далі за перелюбство подругів „доподлинна изобличенныхъ“; вона спадала також на тих жінок, що мали неправесне дитя і „оное стыда ради либо боясь наказанія“ стратили; тоді також „тотъ чрезъ кого тое здѣжалось, имѣеть бить казненій отсѣченіемъ голови“¹⁾, і т. д. Та се було тілько на папері і в теорії, а в практиці прикладало ся — коли поминемо політичні справи — дуже рідко. М. Слабченко наводить тілько три випадки зітнення голови за нарушеніє семої заповіди²⁾). В 1693 р. відрубано голову великому розпустникові Москалеві; в 1698 р. Клітенкові, що був обвинений за кровосумішку зі своєю невісткою, удовицею Параскою; в 1706 р. Павлові Нікітенкові, що знасиливав удову Галку Каленичку.

В 1657 р. був присуджений на відрубанє голови козак Ничипір Яцкович за те, що убив обухом винника Мартина. Однаке на просьбу змінили судії свій присуд на наличкованє (відрізанє) уха і вигнанє³⁾). Хочби проте віднайдено більше присудів зітнення голови, то все процентово до інших кар вони будуть нечисленні.

Як відбувало ся відтінанє голови, видно з опису смерти Кочубея й Іскри. Для них збудовано поміст і поставлено на нім ковбок. Засуджені повклякали перед ковбком із завязаними за плечима руками і позгиали на нього голови. Тоді ший відслонено

¹⁾ Тамже, ст. 108.

²⁾ У православних сема заповідь: Не чужолож.

³⁾ М. Слабченко, Оп�ты, ст. 111.

їм і кат стинав голови¹). Чим стинано голови, про се нема вказівки. Говорить ся про меч, але се не був меч, тілько шабля або сокира. Не кожде відтинане голови відбувало ся так, як при смерти Іскри й Кочубея. Один народній переказ, що записав у Суботові Марко Грушевський²), подає, що там відтинано голови на камінній бабі, якій виновник клав на плече свою голову так, що вона виставала поза плече. Тоді її відрубувано.

3. Повіщене.

Про повіщене говорить ся тілько в однім варіанті з Угорської України:

Взяли Касю за ручку
Та «й» вивели на лічку;
Не вішайте мя на дубі,
Бо мя розібда голубі;
Лем ме завесце над водов,
Там ме гавранн не найду.
Там буде мілій воду бран
Та он ме будзе жаловац.³)

Вішане приписувало ся за ріжні злочини, але ніяка система не практикувала ся при тім. Вішано і за релігійні проступки і за перелюбство і за бунт і за підпал і за крадіж. Найчастійше вішано злодіїв, в інших випадках вішане практикувало ся дуже рідко⁴).

Про вішане за перелюбство знаємо отсі випадки: Величко оповідає, що „Тимошъ Чаплинскую, мачеху свою, на воротахъ обвѣсиль“, коли довідав ся, що вона зраджує Б. Хмельницького з якимось вандрівним годинникарем. У 1683 р. повіщено А. Колмика „за строкий грѣхъ кгвалтовання“, знасилювання девятирічної дівчинки, а 1691 р. „по вказу его милости пана полковника... за свои злие дѣла повис на щибеницѣ“ лукомський житель Іван Безсмертенко⁵).

Засуджених на щибеницю вішано публично, а місця для того вибирають ріжні. Дуже часто уставлювано щибениці на торгових площах, на роздорожах, то знов за містом. Ті засуджені, що боялися смерті, пробували ще чарувати під щибеницею, хрестячись вузликами, в яких була завязана земля і мак, та інше. Щибениця виглядала як друкована буква П, або як її половина,

¹) Там же, ст. 113.

²) Записки Н. Т. ім. Ш., т. 91, ст. 17.

³) Я. Головацький, Народ. п'єсн. т. III, ст. 245—246, ч. 122.

⁴) М. Слабченко, Опітти, ст. 117. ⁵) Там же, ст. 118.

тоб то як друкована буква Г. Деколи висаджували засудженого на коня, підвозили під шибеницю, і коли заложено йому на шию петлю, підганяно коня далі, а засуджений зависав у повітрю. Другий спосіб вішання був той, що прикладано до шибениці драбину, на яку виходив засуджений. Коли йому заложено петлю на шию, тоді відіймано драбину, а засуджений зависав у повітрю. На се вказує також термін стояти „на остатнемъ стопню“, на якім ще раз засудженого допитували¹⁾). Вішано та-кож просто на найближшім дереві. Сей випадок маємо і в нашій пісні, де засуджена просить, аби не вішати її на дубі, де її роздрапають птиці (тут голубам приписано таку ролю, хоч відомо, що голуби живляться тільки ростинним покормом; видно поєтоги треба було сього слова тілько для риму).

Вішали звичайно за голову, але є сліди, що деколи вішано за ноги. Се видно й на образку, що представляє козака Мамая. За ним на дереві висить повішений за ноги Жид. Кому завдавано таку смерть, за які злочини та як часто її практиковано, се незвісне. Зазначимо ще, що деколи вішано на шибеници й мертвих, а навіть портрети (портрет І. Мазепи). Знаний також спосіб вішання провинників за ребро на гаку, де такий повішений мучився коло трьох днів. Такою смертю мав згинути відомий з пісні Байда-Вишневецький. В 1679 р. Запорожці осліпили Юрія Хмельницького, залишили розтопленим оловом та повісили за ребро на гаку²⁾.

В одній варіанті пісні не подається ся рід смерти, тілько за-значається ся, що засуджену ведуть до ката:

Ю Харкові на риночку всі дзвони ревуть,
Молодую Марисину к налачу ведуть.³⁾

Можна припускати, що пісня мала тут на думці або пові-шене, або зітнене голови, бо в обох випадках тілько кат міг виконувати присуд.

Український суд замінював часто кару смерті лекшою. В 1696 р. приміром судив прилуцький суд покритку, що вбила свою дитину. На підставі закона чекала її смерть. Провинниця признала ся і заливаючись слезами, просила судів дарувати їй жите. Судії прихилили ся до просьби: „Але запобѣгаючи того, аби нецнота не важилас такого окрутенства надъ дѣтками своими допускати, на пострахъ казали мистромъ обрѣзати тамтую

¹⁾ Тамже, ст. 120—123. ²⁾ Тамже, ст. 125.

³⁾ Д. Эварницкий. Малор. нар. п'єсни, ст. 250, ч. 267.

нечноту¹⁾). Обрізувано звичайно руку, ногу, ніс або ухо. Що тут обрізано провинниці, невідомо.

4. Буки (кії).

У двох варіятах пісні, однім полтавськім і однім галицькім, уся кара осаджується на битю, при чому близше не означується ся, ні чим саме бути, ні кілько. Зазначимо однаке, що в українськім праві знана кара убityя буками. На основі того, що в обох варіятах провинниця виголошує прощальну промову до матери і остерігає її, щоби інші доньки ліпше пильнували, як її, можна догадувати ся, що її мали бити буками доти, доки не убить.

В полтавськім варіанті говориться:

Всі лівочки коханочки до церковий йдуть,
Молоду Стеху Штерівну посеред села бути.²⁾

В галицькім:

Всі дівочки паніонькі мід-горівку плют,
Мулудую Ганусеньку на пумості бют! (Розділовичі).

Буками послугувалися як самостійною карою, а також лучили їх із іншими карами, переважно з вигнанем та з плаченем „вини“. Карали буками переважно за крадіжку, коли вона була невелика, за незаконне побите та за ріжні проступки проти семої заповіди. З ріжних присудів можна тут навести отсі. В 1717 р. розбирало справу Василя Долонка, що позбавив невинності дівчину в Монастирищах. По розгляді справи, що пішла від полковника аж до гетьмана, ясновельможний приказав Долонка „вибить кіями“³⁾. В 1688 р. був засуджений козак Яким Третяк у Пирятині на буки за засиловання Химки Жилихи. Компанієць Лебедь жив незаконно з жінкою Дмитра Малого, а їм обоїм помагав отець Ганни Дмитрихи. Пирятинський суд увільнив усі троє від „горлового караня“, але „декретовалъ, aby на тѣлѣ своемъ киевимъ биттямъ всѣ срокъ были скарани“. В 1701 р. була засуджена на буки молодиця Єлісавета, що жила незаконно з Дмитром Чайченком; так само Ганна Василиха з Ємченком; у 1716 р. Тетяна Цибівна зі Ст. Ільцем. У 1714 р. була покарана „кіевымъ боемъ нецнота Татьяна Самуйленкова, которая роспутне

¹⁾ М. Слабченко. Опыты, ст. 138.

²⁾ В. Милорадовичъ, Народ. обряды и пѣсни, ст. 120, ч. 24.

³⁾ М. Слабченко. Опыты, ст. 145.

и вшетечне жиоючи, байстра добула и оное зстратила; укинула дитину у воду, а сама пошла до господи и нѣкому того не освѣдчила^{“1”}.

Буки (киї) се були палиці з твердого дерева, подібні до біяків при щіпах, якими молотять. З ними носилися все пани, коли робили справи своїм підданим. У гетьманщині уживали їх до тілесних кар, а на запорожу до смертної кари.

В першім разі екзекуція відбувалася так: Засудженого клали на землю, на руках і ногах сідали козаки, а сторожі починали бити. Коли судія закричав: „Годі!“, сторожі підіймали палищі і держали їх на плечах так, як рушниці. Козаки ж тілько тоді пускали засудженого, коли кара відбулася щілковито.

Смертна екзекуція відбувалася інакше. Засудженого привязували на площи до стовпа. Довкола стовпа стояли напитки, закуски і вязки буків. Кождий прохожий підходив до напітків, випивав чарку, закусував, брав бук у руки і бив ним засудженого. Так били засудженого доти, доки не умер.

Числа буків не означувано докладно у присудах, тільки загально: „Добре киями выбити“, „скарати киями“, „срокго скарати кіями“, „мало не до смерти“, „нешадно киями бити“. У практиці виносило число буків 50—100. Кара відбувалася все публично, а місцем кари бував звичайно ринок, але карано і в інших місцях. Зі слів прилуцького сотника Гуленка з 1708 р. видно, що били буками на мості — що маємо і в нашій пісні та в однім оповіданю, наведенім вище — і серед улиці, а на запорожу навіть під шибиницею, при чим бував присутній і священник^{“2”}).

5. Канчуки.

В однім варіанті пісні бути провинницею канчуками, а потім топлять. Значить, тут кара смерті зміцнена битем:

Всі дівочки паніночки ой мід, вино плют.
А молоду Ганусечку канчуками бют.
Всі дівочки паніночки ой мід, вино плют.
А молоду Ганусечку в Дунай пускают. (Далешів).

В писанім українськім праві нема згадки про канчукі, а тимчасом каранє канчуками було дуже популярне, особливо за переступлене семої заповіди. В 1700 р. розбиралася в Прилуці справа „неценоты молодицы Пазьки Березовской з жидом Оврасем“. Пазька заявила судові, що вона від Оврася Іцкова „до-

^{“1”} Тамже, ст. 146—147. ^{“2”} Тамже, ст. 148—150.

була дитину“. Оврась оженив ся потім і порадив молодиці зіпхати гріх на якогось харківського челядника. В суді Оврась випер ся всього, а Пазька настоювала на своїм. Не знаючи, кому вірити, суд приказав обоїм відприсягнути ся. Вони відприсягнули ся. Тоді признали, що Пазька збрехала і Оврася увільнили, а Пазьку „за беззакону дитину“ казали вибити канчуками¹⁾.

В падолисті 1701 р. стали перед судом молодиця Пазька і бражник Федір, що зійшли ся „до вшетечного грѣха прелюбодѣянія“. Наслідком того була у Газьки дитина, що по її словам у тиждень умерла. Суд присудив Пазьку на канчуки. — Того самого дня розбирала ся справа Гапки Іванихи, „бабы, о вчиненю дитини, грѣхолюбне зийшедшоїся з нѣякимъ чловѣкомъ варвинскимъ, въ сусѣдствѣ в еи будучимъ“. За таке „богобридкое дѣло“ Гапку засудили на канчуки. — В 1707 р. судили Веклу Борисиху Трембачиху „о прижитю беззаконно дитини“. Батьком дитини був по запевненю Векли компанійський товариш Михайло Чоп, що обіцяв оженити ся з Борисихою. На суді Чоп випирав ся, але Векла „тое в очи ему твердила“. Суд предложив компанійцеви відприсягнути ся. Чоп присягнув, а Борисиху приказано „скарати добре канчукиами“.²⁾

В 1714 р. явила ся в полковий суд Хвеська Петриха і оповіла „о нажитю беззаконно дитини отъ старости Левка“, що „схилияючи еи до грѣха“ обіцяв висватати її за доброго чоловіка. Хвеська згодила ся і дійсно віддала ся за Петра Передеря. Передерій очевидно знов се, але мовчав. Тимчасом до села Расок приїхав полковник, а люди почали звертати ся до нього з жалобами. Пішла і Хвеська та на суді мусіла призвати ся, що її дитина не від Левка, але молодого Юска. Тоді „за сполкованье“ з одного боку, а за „потвару“ на старосту з другого полковник приказав Хвеську відчесати канчукиами³⁾.

Канчуками били отже за незаконне пожите, за незаконне плоджене дітий, а далі за неправдиве обжалуванє, за многоженство і многомужество та за дрібну крадіж.

Канчуком називав ся бич із ременем. Ручку до канчука роблено з калини, черемхи, або куросліпа. Вона була, здається ся, доволі довга. Канчуків уживали також дідичі для домашньої карі.

При караню канчуками засудженого роздягали до гола і били „у два канчуки ременнихъ по голому телу безмилосердно“.⁴⁾

¹⁾ Тамже, ст. 152—153. ²⁾ Тамже, ст. 153—154.

³⁾ Тамже, ст. 154—155. ⁴⁾ Тамже, ст. 155—156.

6. Нагайки, нагай.

У двох варіятах пісні бути провинницю нагайками, а потім топлять:

Веї дівочки панночки мід-горівку ют,
А молоду попівну нагайками бот.
Веї дівочки панночки я ют, гуляют.
А молоду попівну в Дунай пускают.¹⁾

У неділю пораненку в усій дзвони гудуть,
Молодую Буймистрівку в три нагайки дмуть. (Васильків).

Так само у двох варіятах пісні бути провинницю нагаями і топлять:

Веї дівочки як панночки перед пана йдуть,
Веї дівочки як панночки мед і вино ють,
Молодую вйтівничку нагаями тиуть. (Збірка М. Вовчка).

Я в неділю пораненку во всій дзвони бути,
Молодую вйтівничку нагаями тиуть,
Ой узили вйтівничку під білі боки,
Й а вкинули вйтівничку в Дунай глібоний. (Збірка В. Степаненка).

Розходило б ся тепер про означене, чи нагайка і нагай се один інструмент, чи два. Наші словарі не вдають ся в такі по-дробиці і Б. Грінченко перекладає слово „нагай“ = нагайка, плеть, а при слові „нагайка“ відкликається на попереднє (= нагай). Докладніше вже означає М. Комар. Під словом „плеть“ подає такі значення: 1) З прядива — плеть, батіг, батіжок, пуга, пужка; з реміння — карбач, малахай, канчук; товста і коротка — нагай, нагайка; з трьома кінцями — тройчатка. Але зараз із наведеного цитату бачимо недокладність у перекладі:

Та взяв мілій дротяну плеть.
Тай став мілу у плеченьки гріть.

В перекладі отже плеть із прядива, а в цитаті з дроту! А тимчасом про дріт М. Комар навіть не згадує.

З іншої пісні знаємо, що й нагайка буває з дроту:

Ой там за горою, там за кремяною,
Не по правді живе чоловік з женою.
Вона йому стелить білу постілку,
А він їй готує дротяну нагайку.
Біла постілонька порохом присипала.
Дротяна нагайка біле тіло рвали.
Біла постілонька порохом присіла.
Дротяна нагайка кровю обкипала.

¹⁾ O. Kolberg, Pohucie, т. II, ст. 145, ч. 241.

Йдучи за М. Слабченком приймаємо, що нагай = бич (і рос. бичъ), а нагайка = пліть (рос. плеть), що се отже два окремі інструменти¹⁾.

Нагайка, як дротяний сплетений канчук, перейшла до нас від Татар і була доволі розповсюднена на Україні. Нею послугували ся при лекших карах, при переслуханях та допитах. Били публично на базарі, а деколи перед церквою по Службі Божій. Били так: Засудженого привязували до драбини городські слуги або осаулці, і вони також виконували кару. Довкола них стояла варта. Побитого треба було здоймати з драбини, бо били все „нешадно и безмилосердно“. Ударів було більше як 25, бо не раз биті мліли і треба їх було відливати водою. Одягав ся і роздягав ся караний сам. Деколи били до смерти, тому на бажанє провинника допускано до нього священника для сповіди. Били нагайками все тіло від ніг до голови. Деколи били по підошвах, але се була дуже варварська кара і мало хто міг її витримати²⁾.

Нагаями послугували ся при легких проступках, але припису не було ніякого, коли їх належить уживати і в якім числі ударів. Доходило воно до сотки або й висше. Ми знаємо два присуди на бите нагаями. В 1697 р. розбирали в Прилуці справу злодіїв і двох присудили на шибеницю, трьом повтинати нося, а три їх помічниці вибити нагаями. — В 1713 р. розбирали знов справу 15-літньої дівчини Федорки, що йшла зі своїм сліпим братом на службу. Її перейшов на дорозі Лукіян Діденко і позбавив невинності. Діденка арештували і засудили на смерть, але на просьбу громади помилувано його і покарано тілько нагаями³⁾.

7. Різки.

В однім варіанті пісні бують дівчину різками:

Ой всі дівки, як паненки, мід-горівку плют,
Вітівную Ганусеньку різочками бют. (Вербовець).

Різки не мали широкого ужиття в гетьманщині. „Права“ приписували їх за багато проступків меншої ваги, як за дрібну крадіжку, особливо коли хто на крадіжки попав ся перший раз;

¹⁾ Варто було би, щоби хтось описав докладно отсії всі інструменти та подав їх рисунки, тоді ми знали би, котрі саме з них ріжуться від себе й чим, а котрі тілько відповідно до околиц мають відмінну назу.

²⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 158—159.

³⁾ Там же, ст. 160—161.

за звідництво; за проступки неповнолітніх (хлопці до 16, дівчата до 13 літ) і ін. На практиці визначувано їх знов за що інше. В 1712 р. вибили різками Марію Гуленкову з Ічні, що мала дитину від жонатого Івана Лихвяра. В 1708 р. знов Яцько Коваль із Прилуки, жонатий, зйшов ся з Мариною Литовкою і обе „абы впредъ того поперестали“ були покарані, він „швурками“, а вона різками. У злущі з нагаями різки замінювали наличковане. Се видно зі справи Михайла Сахненка, що розбирала ся 1707 р. у прилуцькім полковім суді. За крадіжку присудили йому і нагаї і різки¹⁾.

Вигляд різки неописаний. Се був або прут, або жмут тонких прутів, сплетених до купи, переважно з берези. Звідти назва „березова каша“, якою в давніх школах карали учеників у кожду суботу.

8. Вигнанє.

В однім варіанті пісні читаємо про вигнанє провиннищі з родинного місця:

У неділю та раненько всі дзвони ревуть,
Уже ж тую королівну на Сібір ведуть.²⁾

Вигнанє практикувалося на Україні дуже широко. В „Правах“ воно приписане тільки для перелюбців, особливо таких, що грішили будучи спорідненими з собою, та для звідників. Але в практиці розтягалося вигнанє і на убийників і на злодіїв, при чим вигонюваним утинало ще часто ніс або уха та бито публично при стовпі.

В 1699 р. розбирала ся в прилуцькім полковім суді справа „неценоти д'євки Гапки Минувни Д'євицкой“, що породила дитину і стратила. Гапку взяли „до вязеня“ і почали бити канчуками. Вона запевнювала, що дитина родила ся мертвa. Та суд не повірив тому і постановив, „абы оную мистръ вибиль з мѣста, а вививши нос врѣзаль“³⁾. — В 1714 р. розбирano подібну справу. Обжаловувано молодицю „Ганну з Монастирищ въ беззаконномъ нажитю дитини и страченю оной“. Ганна запевнювала, що її дитину загризла собака, а вона не убивала. Відповідно до „Порядку“ Ганну належало „скарать на горло“, але суд змякшив кару, змінивши її на вигнанє з міста і утненє носа. — В 1716 р. розбирала ся знов подібна справа. Була обжалувана.

¹⁾ Там же, ст. 162—164.

²⁾ Б. Гринченко, Этногр. Матеріалы, т. III, ст. 272—274, ч. 533.

³⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 197.

молодиця „нечнота, родимка прилуцкая“, що також придбала байст्रя і стратила. Вона покинула чомусь свого мужа і пішла на службу до лубенського осаула. На Різдво „кгди панъ поехали колядовать, пасинокъ учинилъ (із молодицею) насильно грѣхъ вшетечный“. Коли осаулиха дізнала ся про те, прогнала молодицю. Та вибрала ся на прощу до Київа, а по дорозі в Прилухах у Горленкової родила дитину і кинула „въ федронъ“. Горленкова почала на другий день допитувати ся, де поділа ся дитина. Молодиця признала ся і попала в тюрму, „толко же оная нечнота в килка недел не вѣдати якимъ способомъ утекла з вязеня“.¹⁾

Крім страти дітий вигнане розтягало ся на всі ті проступки, з яких можна було висновувати „беззаконное житте“. В 1699 р. конотопський музикант Хвесько і шинкарка „мѣшкорѣзка всего-свѣтня“ Гапка були обжалувані, що жили невінчані. Суд прика-
зував вигнати обоїх із города, а „мѣшкорѣзцѣ“ і ніс урізати, втя-
гаючи єю мабуть і якусь її злодійську провину. — В 1703 р. молода Гапка „нечнота журавская, за смертельный грѣхъ тѣ-
лесный“ була вигнана з города і наличкована на носії. Співви-
новник, компанієць Товпига, що „сполковалъ“ з нею був би та-
кож дістав таку кару, якби не те, що його як військового пере-
дано „п. полковникові комоному“. — Того самого року вигнано з Сокиринець нечноту Уляну, котру також наличкували на носії,
а співвинний парубок Шульженко виратував ся тілько відпри-
сяганем²⁾.

При вигнаню розріжнювано три його роди: Вигнане з села, з міста і з полку. Відбувало ся воно дуже поважно. Вперед судії видавали приказ, „бы ни еден не только неприятеловъ и кревънихъ ихъ не держали и приймовали въ доми, але и кождому приказали, бы сусѣдъ сусѣда престерегаль такихъ злomyслъныхъ надъзвычай преступцовъ и злодѣевъ не держати, але цѣле и в уизду нашомъ и по селахъ не мѣти и не приймовати“. Сей приказ оголошував по місті мійський слуга, який також до-
вершував вигнаня ще з іншими особами. Деколи сповняв сю
функцію кат, але не завсігди. При вигонюваню засуджених об-
нажувано і так гонено на більший сором³⁾.

Провинника вигонювано тілько з околиці. По злуці геть-
манщини з Росією почали ся вигонювання на Сибір, головно за
політичні справи. Звичайно політичні противники віддавали одні

¹⁾ Тамже, ст. 198. ²⁾ Тамже, ст. 198—199. ³⁾ Тамже, ст. 202—203.

других московським властям, а ті вивозили арештованих на Сибір, позбуваючись тим способом впливового елементу на Україні та рівночасно заселяючи незалюднені простори. По знесенню гетьманщини почала ся загальна висилка на Сибір також звичайних злочинців, перед тим непрактикована.

9. Тюрма.

Про тюрму маємо згадку у чотирох варіятах. У волинськім читаємо:

Всі дівочки паняночкі до церкви йдуть.
Молодую Оленочку до тюрми ведуть.
Всі дівочки паняночкі таночок ведуть,
Молодую Оленочку перед двором бютъ.¹⁾

В гуцульських варіятах читаємо:

Ой воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти.
Як я мала арештами темними сидіти.²⁾

У другім:

Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти.
Ек я мала в студененькім катушу сидіти. (Криворівня).

Тюрма, як самостійна кара, не часто визначувала ся. За те сиділи в ній усе інквізити, а що справи не судили ся швидко, то тюрми все були переповнені, бо арештовано за найріжнороднійші справи.

Тюремний режим був дуже тяжкий. Увязненими ніхто не журив ся. Кайдани відали ся в тіло і заражували кров. У ранах плодилися черваки. Поживу діставали уязнені звичайно дорогою жертв від добрих і милосердних людей, але бували випадки, що начальство заборонювало приносити милостиню і то не тільки старшим, але й дітям. Дуже часто тюремні начальники саджали уязнених на хліб і воду і не дозволяли нікому відвідувати їх. Через те вязні сильно вимириали. Бували однаке й такі начальники, що на чиюсь просьбу або і з власного милосердя випускали вязнів „в господу к лучшему присмотру“.

На запорожжю були тюрми зовсім страшні. Се були викопані в землі доволі глибокі ями, нічим ненакриті. Туди спускали провинників линвами і вони сиділи там без огляду чи дощ, чи погода. Поживу спускали їм також на посторонку. Очевидно,

¹⁾ И. Чубинский. Труды, V, ст. 890—891, ч. 4¹; там же, ст. 1191, ч. 9 згадується в харківськім варіанті також про тюрму.

²⁾ В. Шухевич. Гуцульщина, т. III, ст. 192—193, ч. 7.

що така тюрма мусіла сильно відбивати ся на здоровлю, хоч були такі, що видержували по кілька літ. Між останніми був і Ів. Мазепа, якого зловили були Запорожці й увязнили, коли він їхав до Турків із порученнями від гетьмана П. Дорошенка.

Крім тюрми був знаний також арешт, якого було кілька родів: Звичайний арешт, тюремний арешт і арешт на гарматі, що був також дуже тяжкий. Був знаний ще домашній арешт, яким послугували ся рідко. Вязнів приковувано за шию (прим. до гармати), накладано на них кайдани, іншим накладано колодки та скрипиці. Колодки були дуже прикрі, бо вони складалися з дошок із отворами, в які всувано руки й ноги увязнених так, що вони паралельно лежали, а тіло було скорчене під острим кутом. Увязнений не міг у такім положенні рушити ні одним членом.

В тюрях гетьманщини, що лишилися по Польщі, були звичайно два відділи, верхній і спідний. У верхнім приміщувалися інквізити, у спіднім засуджені. На свічки, дрова, замки, за якими їх стерегли, мусіли давати вязні окрім оплати, що звалися „потюремним“. Приковані ланцом мусіли платити „ланцове“, а ті, що мали кайдани на руках і ногах, платили „колодноє“. Коли засуджений утік, сторожі і дозорці мусіли зараз повідомити суд, який висилав за втікачами гончі листи. Сторожі мусіли доказати і заприсягнути, що вони не завинили втечі, тоді були вільні, коли ж показалося, що вони помогали при втечі, тоді мусіли відпокутовувати ту кару, яка була наложена на втікача. Вязнів під стороною воджено на публичні роботи, що й до нині практикується¹⁾.

В деяких варіяентах пісні не вказано виразно роду кари, визначенеї провинниці. Говорить ся загально, що її ведуть під „наказ“, „надзор“ або просто, що її „повели“. Треба догадувати ся, що ведуть до тюрми. У Катеринославськім варіанті читаємо:

Та в неділеньку та пораненько всі дзвони гудуть,
Та ужеж тую та красавицю під наказ ведуть.²⁾

Се місце повторяється ще в кількох варіяентах.

У полтавськім варіанті:

У городі у Київі усі дзвони бують,
Уже тую красавицю под надзор ведуть.³⁾

¹⁾ Докладний опис тюрми й її режиму у М. Слабченка, Опти, ст. 170—176, звідки й беру найважливіші відомості.

²⁾ Я. П. Новицький, Малор. п'єсни, ст. 153.

³⁾ В. Даниловъ, П'єсни с. Андреевки, ст. 66, ч. 189.

У гуцульськім варіанті:

Ой повели Варварочку в гору, то в долину,
Аби знала, паметала, що згубила дитину. (Зелениця).

В однім варіанті ведуть провинницю в кайданах:

Кожда дівочка у вінках,
Вітова Кася в гайданках.¹⁾

У другому ведуть її в ланцюшках:

Всі дівочки Верміночки перед пава йдуть,
А молоду попівну в ланцушках ведут.²⁾

Публичне ведене закованих осіб улицями села або міста уходило за велику ганьбу, тому вони силкувалися всякими способами вивинути ся від того, звертаючись нераз навіть до підкупу.

Зазначимо ще в кінці, що в деяких варіяентах (двох галицьких і сімох із наддніпрянської України) не згадується нічого про кару, яка стрінула провинницю. Та се переважно нерозвинені варіанти, тому не тільки сей один дефект спостерігається в них. В галицьких об'єх варіяентах є однаке бодай натяки на те, що провинницю таки не обмине якась кара.

IX. Викуп від кари смерти.

У двох гуцульських варіяентах пісні про покритку, обох записаних у Косяцькому повіті, стрічаємося з дуже цікавим культурним пережитком, викупом провинниці від кари. Яка саме була та кара, з пісні не видно ясно. Бачимо тільки, що провинниця сидить у криміналі, де відвідує її Дмитрик, правдоподібно брат. Вона жалується перед Дмитриком на свою недолю, а се має такий вислід, що він рішається її викупити (мабуть тільки з криміналу, а не від смерті). В криворівськім варіанті звучить се місце так:

Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Єк я мала в студененькім катушу сидіти.
Продав Дмитро сірі воли тай вороні коні,
Тай вікупив Варварочку с тешкої ниволі.³⁾

У головськім варіанті:

Ой воліла я. Дмитрику, горіти, боліти,
Єк я мала арештами темними сидіти.
Продав Дмитрик білі воли, голубі теляці,
А сам пішов вікупати Варвару з темниці.

¹⁾ Я. Головацький. Народ. пісні, т. III, 1, ст. 245—246, ч. 122.

²⁾ Записки ЮЗО. т. II, ст. 428, ч. 102.

³⁾ Пор. вище між варіантами ч. 13.

Продав Дмитрик сірі воли тай вороні коні,
Та аж тогди він вікупив Варвару з неволій.¹⁾

Звичай викупу практикував ся доволі широко, коли його сліди подибуємо також в інших народніх піснях. Ось приміром:

Ой у місті в Будзанові
Сидит легінь у неволі
Гей у синім зелізячку
Тай у білім ремінічку.
Сидит тай до батька листе нине,
Так до батька промовляє:
Чи мені, батьку, за мнов дбати,
Чи мя будеш викупяти,
Чи в неволі поминати?
Ішож би, синку, за тя дати?
Штири коні воронії
Тай сідла їм золотій.
Волю тя, синку, в неволенці поминати.
Ніж так дорого за тя дати!

Легінь пише далі листи до матери і жадає в неї: „Штири коровки риженікії із теляти маленькії“, до брата, в якого жадає: „Штири воли сивенькії тай яремця новенькії“, до сестри, в якої жадає: „Штири стрижки (вівці) чорненькії із ягняти маленькії“, але ніхто з родини не годить ся дати такого окупу і легінь мусить гріх уповні відпокутувати²⁾.

У другій пісні сидить так само гільтай у неволі і пише даремно листи до батька й матери, в кінці до милої. Мила запитує:

Шо би, мілай, за тя дати?
Не мож, міла, тілько ізложити,
Мене відел викупiti!
Буду, мілай, зарабляла,
Чужу кужіль запрядала.
Буду усе продавала...
Волю все пострадати,
Тебе звідти викупяти.
Ніж маю тя в неволенці поминати.
Від тепер я буду знати.
Як миленьку шанувати.³⁾

Тут отже викупляє мила гільтая з неволі.

Так само в іншій пісні проба викупу від смерті вдається. Два парубки, попович і вдовин син, кохають ся в одній дівчині; поєдинок має порішити, котрого вона буде. Попович

¹⁾ Матеріали до укр. етн., т. V, ст. 193, ч. 7.

²⁾ Я. Головацький. Народ. п'єсни. т. I, ст. 46—48, ч. 7.

³⁾ Там же, ст. 48—49, ч. 8.

стріляє і схибляє, вдовин син стріляє і поцілює поповича в саме серце. Тоді:

Ой за поповичом дзвони ся розцибають,
А вдовин синонъка тратити гадають.

Але вдовин син не тратить духа. Він звертається до панів із прошкою:

Стійте, панове, стійте, ще мене не губіте,
Та пишіте листонъки, до матінки пішіте.
Матінка читає, ще борше відсилає:
Най ми панове хоті годинку замекаю!
Матінка йде, хусточков махає.
Свого сина миленького червінцями обепшає.

І се не полишило ся без наслідків, бо далі читаємо, що:

В вдовиного сина на весіллю скачут.
А поповичеви у головках плачут.
Вдовиного сина та до шлюбу ведут.
А поповича під мураву везут.
Вдовин син буде тай на світі жити.
А попович під муравовою гнити¹⁾.....

З іншої пісні бачимо, що хоч окуп предложено, суд не приняв його і провинників страчено.

Молода поповичова жінка Текля убиває свого чоловіка при помочи любка Яненъка і втікає з ним. Убийство викривається одначе завчасу, піп наробив крику, а бурмістр міста висилає за убийниками погоню; їх ловлять і приводять перед пана Замійського на суд:

Ой привели Теклю перед Замійського пана,
Аж тоді вже Текля та уся зівала.
Ой на молодій Текли та високій брижі.
Та що на ню погляне Замійський пан, аж му серце дриже.
Ой на молодій Текли черчатая плахта.
Ей сподобала Теклю вся Замійського шляхта.
Ой у четвер рано та почали судити.
Та якби мали Теклю з Яненъком губити.
А Теклин батенько кошиком гроші носит.
Пана Замійського низьким уклоном просит:
Ой раб же, панонъку, тій таляри взяти.
А мою дочку Теклю від смерти ратувати!
От ужеж бо осуджено, щоби Теклю нї січеню, нї рубаню.
Але щоби Теклю горлом дарованю.

¹⁾ Тамже, ст. 60—62, ч. 19.

Поповичів батько кошиком червоні носит,
Пана Замійського йще пилийше просит:
Ой побері, пане, та червоні золотій.
Ох тілько ти не губи тії люди недобрі!

Ой у четвер вже к вечеру та почали судити,
Ой як мають Теклю з Яненськом згубити.
Та хочай на Текли та черчатая плахта.
Ой не помогла Текли та прешишная шляхта.
Та хочай на Текли та брижі хоробші.
Не помогли єї ані батеньковій гроші.
От ужеж бо осуджено, щоби Теклю не пущено,
Та щоб ей головку під меч положено.
Ой в пятницю вивели вже Теклю губити¹⁾)

В пісні не вияснено, чому пропонований викуп не мав наслідків, можна лише здогадувати ся, що справа була занадто голосна, бож тут ходило про убийство визначнішої особи, поповича, та що в разі увільнення убийців піп був би не засипляв справи і вів її дальше аж до осянення корисного для себе результату. Тому суд мусів тримати ся строго приписів закона і не признавати ніяких облекшуючих обставин, яких зрештою могло й не бути. Другий можливий здогад був би такий, що старий піп предложив більшу суму судіям, як його противники, аби лише стало на його та щоби убийники його сина понесли заслужену кару без ніяких полекш. У тім разі текст: „Поповичів батько кошиком червоні носит“ — мав би рацію, але тоді просьба його не звучала би: „Ой тілько ти не губи“, а хиба: „Ой тілько ти погуби тії люди недобрі“, бож він не мав причини вставляти ся за убийниками свого сина і ще гроші доплачувати до убийства. Котрий з тих здогадів правдоподібніший, не беру ся рішати і се зрештою не має значіння, бо нам залежить лише на зазначеню факту можливості викупу від смерті, що й зроблено. Коли однаке другий здогад не має підстави, тоді в текст треба вставити замість „Поповичів батько“ — „А Яненськів батько кошиком червоні носит“, бо лиш йому могло залежати на увільненню сина, як Теклиному батькові на увільненню доньки. На кожний випадок текст пісні у сім місці попсований і його треба в однім або другім напрямі справити.

Викуп від смерті практикував ся давно і в західній Європі, хоч так само не завсіди з добрим результатом; сліди того полишалися також у тамошній народній поезії.

¹⁾ Там же, ст. 51—54, ч. 12.

В одній бретонській пісні читаємо приміром, що коли ведено на шибеницю дівчину, посуженню невинно за вбийство дитини і засудженню на смерть, тоді її нанашка:

Die Edelfrau kam her und bat
Für ihre Pathin noch um Gnad'.
„Die Pathin ihr mir geben sollt.
Ich wiege sie euch mit Gold:
Und ist genug euch dieses nicht,
So zahl' ich meines Pferd's Gewicht;
Ich zahl' so schwer der Zelter mein.
Das Mädchen und ich selbst mag sein!“

Та суд не пристав:

Die Pathin rettet kein Gebot,
Wie sie getötet, sei sie todt!¹⁾

Коли той, хто потерпів шкоду, вставлявся за провинником, йому суд зменшав кару або й дарував зовсім, як се ми бачили вже з ріжних присудів висше. Сліди цього звичаю маємо також у народніх піснях. Як відомо, чари належали до тих карних справ, за які накладано найвисіші кари. Але на се не зважала Парасочка і очарувала свого любка Івана. Лежачи на смертній постелі, Іван запитує її, чи се правда і дістає піверджуючу відповідь:

Парасочко солоденька, кобись ми сказала,
Ци ти зілtem, ци корінем мене счирували? —
Ой ні зілtem, ні корінем тебе счирувала,
Лип'ям тобі коло корінми дві яблучці дала...

Вина дівчини була тут очевидна і про присуд, який випаде, не міг ніхто сумнівати ся:

Присудили Парасочку на штуки рубати,
Але впросив Іваночко тое дарувати.²⁾

І присуду очевидно не виконано.

Розгляньмо ж ся тепер, чи мав і на скілько сей звичай викупу від кари, наведений у народніх піснях, правну основу в писаним, державнім праві. Послужать нам до цього отсії дві праці:

1) Przemysław Dąbkowski, *Zemsta, okup i pokora na Rusi halickiej*³⁾ w wieku XV i pierwszej połowie wieku XVI. (Львів, 1898).

¹⁾ Volkslieder aus der Bretagne. Ins deutsche übertragen von A. Keller und E. v. Seckendorff. Tübingen, 1841. Ст. 94—99; Unsere Frau von Folgoat.

²⁾ Я. Головацький, Народ. п'есни, I, ст. 68—69, ч. 24.

³⁾ Звертаємо увагу, що до Rusi halickiej належали за Польщі землі: Галицька, львівська, перемиська і сяніцька (отже північна Лемківщина) та що їх українського характеру самі Поляки аж до останніх часів не заперечували.

2) М. Е. Слабченко, Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. Розділ VII: Имущественные взысканія. (Одеса, 1911).

В середновічнім праві убийство вважало ся приватною справою, якої могли доходити близше або дальше пошкодовані і довільно з нею поступати: наставати на покаранє злочинця смертю і на умови з ним у справі матеріального відшкодування, отже брати окуп і дарувати йому жите. Можна се було робити через посередників обох сторін, що звали ся по польськи *yednacze*, а по латинськи *boni homines, domini, amici, arbitri* і т. д., які звичайно мали над собою суперарбітра, званого *barmen* або *borman* (з німецького *Bermann*). Ініціатива до переговорів могла виходити або від обох заінтересованих сторін, або й від зовсім посторонніх осіб. Нераз робив злагоду якийсь висший урядник королівський, прим. староста, або інші достойники, або міські урядники німецького права. Полагоджене ними справи мало таку саму силу, як судовий присуд. Суд опісля сповняв ролю нинішнього нотаріяту і вписував довершену угоду в судові книги. Можна було одначе віддавати справу судові і тоді суд не годив сторони, тілько судив. Звичайно засуджував провинника на зложене викупу¹⁾.

Як бачимо отже, пошкодованій стороні прислугувало першенство при доходженню справи убийства. Коли одначе ніхто з родини не виступав із обжалуванем, тоді робив се староста і забирає викуп на річ короля. В сім випадку брав суд сам у свої руки ініціативу і не чекав на візване пошкодованого або третіх осіб²⁾.

Висота викупу в Польщі була означена законом. За голову хлопа викуп виносив 10 гривен, за голову шляхтича або Жида 60 гривен, але можливі були модифікації і відповідно до засобів та обставин часом сі числа були висші, а часом низші. Коли пошкодований натискав сильно, викуп підвищувано, а коли провинник опирав ся, викуп обнижувано. Коли провинник був можнаю особою, викуп усе знижувано до половини, або й ще низше³⁾.

В гетьманщині означувано звичайно розмір викупу відповідно до вказівок пошкодованої сторони, яка домагала ся по-головщини „для д'ятей и найма попа для отбутия за душу“. Суд

¹⁾ P. Dąbrowski, Zemsta, окуп і покора, ст. 12 - 14.

²⁾ Там же, ст. 16. ³⁾ Там же, ст. 21 - 22.

наказував усе затягнути в книги і тим закінчував свою діяльність, не заявляючи своїх прав до покарання злочинця. Тільки коли провинник не міг заплатити, тоді карано його по постанові закону.

Від властивого викупу належить відріжнити кару за убийство, що звала ся *roena regalis* і виносила постійно без огляду на висоту викупу 14 гривен, могла отже раз бути висша, другий раз нижча від властивого викупу. Викуп був заспокоєнem приватно-правної претенсії, а кара за убийство була винагородою за шкоду, що повстала через нарушенe публичного ладу, відповідала отже вимогам державної ідеї. Її оплачувано не тілько тоді, коли справу полагоджено судово, але й тоді, коли полагоджувано приватно через посередників. Королівську кару належало складати окремо від викупу¹⁾.

Щоби зрозуміти, чи грошева оплата приносила дозволі значне уменшеннe майна убийника та давала якусь гарантію здержання злочинця перед сповнюванем злочину, треба знати вартість гроша в данім часі. З одної записки перемиської довідуємо ся, що в 1460 р. кінь представляв вартість одної гривни, віл пів гривни, корова 16 шагів, вівця і ягня 3 шаги (*grosze*). Нормальна плата за голову убитого шляхтича (60 гривен) представляла отже вартість 60 коний, або 120 волів, або 180 коров, або 950 штук овець і ягнят. Нормальна плата за голову убитого хлопа (10 гривен) представляла в грошах вартість 10 коний, або 20 волів, або 30 коров, або 160 овець і ягнят²⁾.

Правда, вартість гроша не все була однакова, та хоч вона і знижувала ся, то всеж оплата поголовщини (викуп за голову) і оплата королівської кари були такі високі, що зложене їх мусіло відбити ся дуже сильно на майні убийника, осягали отже вповні свою задачу здержування від сповнювання злочинів. Оплата приносила також значну матеріальну користь родині убитого, що впливало додатно на помирене сторін та занехане вороговання. З огляду на значну високість викупу, не сплачувано його майже ніколи від разу в цілості, тілько ратами. Умови сплати укладали обі сторони разом за спільним порозумінem. Коли хтось не дотримав умовленого речинця, можна було брати в нього застав і доти держати, доки оплата не була зложена в цілості³⁾.

Звідки ж пішов звичай кару смерти, або яку іншу замінити

¹⁾ Там же, ст. 26. ²⁾ Там же, ст. 26—27. ³⁾ Там же, ст. 25.

викупом? Головну ролю відгравали тут економічні відносини. Коли провинника скарали „на горлї“, то пошкодовані мали задоволене почутє пімсти, але поза тим не було їм ні красше, ні лішче. Коли приміром убитий був батьком родини і полишив її незабезпечену матеріально, родина могла з його смертю зійти цілковито на жебраків. На те звертано увагу і вже вчасно „горлове каранє“ заміняно викупом, до якого додавано ще звичайно для більшої памяти тілесну кару. Ілюстрацією цього можуть послужити ріжні присуди. Ось приміром 1698 р. розглядала ся в прилуцькім суді „справа прелюбодіяння“ Тимка Яблоновицького. Як багато інших, так і Тимко, маючи жінку, зійшов ся з „дівкою Шираю“ і став батьком її дитини. Обое в суді призначали ся до гріха і суд укарав Тимка за той гріх „виною піняжною“¹⁾. За ушкоджене чужого майна наказувано повернути причинену шкоду²⁾. За убийство бачимо ось які присуди того самого суду: В 1701 р. Кіндрат Пасенко убив Білана, бувшого десятника прилуцького. Кіндрата присудили на „горлове каранє“. „Лечъ жона Бѣланова и брат и иные кревние, не институющи на него, жебы быль горломъ караный, просили, жебы (за) душу небожниковскую обряди христіанскіе з убозства своего поотправляль и дѣтей уконтентовалъ за поголовщину даткомъ, который ихъ упросиль на 8 копахъ и поминки звичайніе и сорокоустъ позволился отправити“³⁾). — В січні 1703 р. ставав перед судом різник Антон, що убив коваля Василя. Суд присудив його „скарати на горло“, але вдова „даровала єго горлом“ і просила тільки заплатити головщину тай довги покійного. Суд згодив ся на се, а Антін затягнув зараз позичку в Івана Зеленого і пішов разом із жінкою до Зеленого на відробок. Сей відробок міг тягнути ся нераз цілі літа. Так приміром якась Прокопиха, що вкрала була у Максима Швеця гроші, на присуд пирятинського суду була віддана йому на вислугу на цілих сім літ⁴⁾). — Того самого року в лютім судили убийника Феська Пинчуненка, що під час піятики так ударив Каленика Полещенка, що той на четвертий день віddав Богові душу. Феська засудили на смерть, але він утік. Тоді присудив суд, щоби Феськів батько заплатив жінці убитого 66 золотих, „чимъ жона и уконтентована была, а справа конецъ приняла“. — В 1710 р. мамаївський житель Мартин Логвиненко, дуфаючи в свою силу, визвав на ку-

¹⁾ М. Слабченко. Опыты. ст. 211.

²⁾ Тамже. ст. 212. ³⁾ Тамже. ст. 213. ⁴⁾ Тамже. ст. 217.

лачний бій братів Щербаненків, що його убили. Мартинісі не стало би легше від смерти убийників. Вона хотіла мати щонебудь для свого прожитку й дітей. Суд розумів се, тому присудив братам заплатити порівно вдові „якъ реестръ, з ратуша нашого Лонгвинцѣ виданій, показуетъ“. — В лютому 1715 р. розбирали в прилуцькім суді справу Кирика Ющенка. Йому доїдав Грицько Руденко, приговорюючи, що Кирикові „не слѣдъ козаувать“. Розсерджений Кирик так побив Грицька, що той на другий день помер. „Забойцу по правнымъ артикуламъ“ присудили „мечемъ стяти, а поневажъ жона на него не инстиговала, ижби горломъ каранъ (быль), только требовала, жеби поголовщину той заплатиль, теди судъ наказаль поголовщину з навязкою 67 золотих и 5 шаговъ лати юй“¹⁾.

Бувало й так, що оплату лучено з засланем до монастиря. В грудні, 1717 р., розбирano в прилуцькім суді справу Василя Рогуженка, що вбив свого брата Омелька, який заступався за братову, коли її брат Василь лаяв. Такий злочин вимагав кари смерті, але суд замінив її оплатою поголовщини, а що поголовщини не було кому платити (бо Омелько видно був парубком), то суд присудив, щоби Василь наймив сорокоусті за брата і „всяки церемонїи церковние“ та три роки робив у Густинськім монастири²⁾.

Отсей випадок замітний для нас тим, що в нім маємо деяку аналогію що до оплати з оплатою в пісни. В нїй покритка топить дитину, тому нема пошкодованого, який домагав би ся викупу. Навпаки брат Дмитрик платить іще сам, аби тільки видобути провинницю з неволі. Сей викуп належить отже вважати за роена *regalis*, котра в гетьманщині йшла в користь судїв. А що полкові судії утратили, як знаємо, з кінцем XVII ст. право видавати смертні присуди і через те маса справ повинна була перейти до генерального суду, до генеральної канцелярї і до гетьмана, то полковники, щоби удержані при собі право судити всякі справи, почали накладати грошеві кари й там, де властиво не належало їх накладати³⁾.

Викуп усе мусів припасти пошкодованій родині і пан не мав ніколи права брати його за свого підданого, навіть тоді, коли виступав як заступник підданого в суді.

¹⁾ Всі присуди там же, ст. 214—215.

²⁾ Там же, ст. 215. ³⁾ Там же, ст. 222—224.

Х. Увільнюване від кари смерти.

Як ми бачили повисше, в неукраїнських варіяントах пісні приходить одна звичаєва подробиця, якої нема в українських варіяントах та яка відома добре в українськім звичаєвім праві. Про неї маємо згадки і в документах і в устних переказах, а навіть в одній пісні заховався її відгомін, хоч правда — слабий. Маю на думці увільнюване злочинця або злочинниці від кари смерти, коли вони були вільного стану, а хтось із публики зробив їм на місці трачення пропозицію — піти зараз до церкви і повінчати ся. Мали право чи привілей дівчата (і очевидно удовиці) випрошувати від смерті хлопців (і вдівців) і навпаки хлопці (вдіві) дівчат (удовиць). Крім того міг визволити від смерті дівчину та кож кат і повінчати ся з нею. Та права ката не можна мішати з правом парібка, бо кати у всіх краях із німецьким правом мали окремий привілей увільнювати часом засуджених, отже могли з нього користати не титулом свого парубоцтва.

Звичай випрошування від смерті був доволі популярний не тілько в нас, але і в цілій Європі. Звідки однаке він узявся та як повстал, сього не можна виказати на певно задля браку відповідних жерел. Про сей звичай на українській і польській території маємо отсі окремі розвідки й матеріали:

1) St. Estreicher, Wypraszanie od kary śmierci w obyczaju naszego ludu (Lud, 1904, кн. 3, ст. 241—258).

2) Орестъ Левицкій, Обычай помилованія преступника, избранного дѣвшкой въ мужья. Страницка изъ исторіи обычнаго права въ Малороссіи (Кievская Старина, 1905, кн. 1, ст. 89—97).¹⁾

3) Др. Вас. Щурат, Увільненне злочинця дівчиною в Бродах 1727 р. (Записки Н. Т. і. Ш., 1907, т. LXXV, ст. 96—103).

4) Fr. Giedroyć, Casus notabilis (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1905, т. I, ст. 143—144).

5) М. Е. Слабченко, Casus notabilis (Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв., ст. 239—256. Одесса, 1911).

6) Н. Łopaciński, Zwyczaj ocalania skazanego na śmierć przez dziewczę (Wisła, 1904, ст. 274—290 і додаток ст. 441—443).

Перший автор наводить у своїй розвідці вісім документів про звичай випрошування від смерті, другий один (але він є також між документами першого автора), третій також один,

¹⁾ Пор. мою рецензію: Записки, т. LXXIII, ст. 214—217.

четвертий три, а я подаю ще один за А. Бельовським понизше так, що разом маємо вже три наїцять документів.

Перший документ дотикає села Загорян (Zagórzany: чи не лемківське?), Горлицького повіта і походить із 1604 р. Валенти Дигоньчик засуджений за злодійство, був помилуваний і оженився з Катериною Родзичкою з Войнарової, Грибівського повіта, що за ним просила.

Другий документ з Олики, із 1606 р., се той сам, про який говорить також Ор. Левицький. Тут засуджений на смерть за убийство товариша Михайла Венгрина Януш Кобринець приняв пропозицію дівчини і повінчався з нею в Олицькім костелі у присутності „людей вѣры годныхъ“ та судового возного, який на другий день зложив Луцькому городському судові реляцію про се.

Третій документ із городської книги з Бечи походить із 1622 р. Мацей Подкуфка, засуджений на смерть за злодійство, був помилуваний, бо його випросила якась Ягнешка. Він оженився вправді з нею, але швидко убив її і його віддали на ново під суд.

Четвертий документ із 1634 р. (у Гедройця) трохи непевний. Автор говорить: „В церковній метриці Радома записано маєтъ (рено) під днем 31 грудня 1634 р. потверджене подружжа без заповідій Осипа Конинського, засудженого на смерть, із уовою Катериною Козловською, що визволила його з рук ката, закинувши йому на шию хустку у хвили, коли мало настути сповнене засуду“. Я подаю його тут, бо для нас і сама традиція про визволювання від смерті має вартість, а тим більше, що тут визволює засудженого вдовиця.

П'ятий документ із 1660 р. (у Гедройця). Подія мала місце в Варшаві і записана в книгах Старого Міста. Якийсь Дубович забив Мойшевича, за що засуджено його повісити. Засудженого виведено на місце страчення і кат почав приготовляти ся до екзекуції, коли нараз виступила зпоміж юрби Агнешка Маковщанка з Гарволина, стягнула швидко з себе хустку і закинула на шию засудженого. Юрба піднесла зараз крик, а вояки не сміли її противити ся, і не перешкодили, аби Агнешка з засудженим пішла зараз до костела Домініканів та повінчала ся.

Шостий документ відноситься до 1669 р. С. Естрайхер цитує його за кс. Сиганським, але не подає змісту.

Семий документ походить із 1670 р. (у Гедройця), з Вар-

шави, і має для нас особливу вагу, бо в нім парубок увільняє дівчину, що стратила була свою дитину, тому наводжу його у перекладі в цілості: Дорота Колодзейвна мала на засуд мійського суду віддати шию під меч ката за вбийство новонародженої дитини. Коли прийшов день і година, визначена для сповнення засуду і коли засуджену, передану катові, ведено на місце страчення серед великої юрби людей, якийсь вояк пішого полку викликав у юрбі замішане. Користаючи з нього, вояк висмикнувся з засудженою, щоби з нею повінчати ся. Вбігли зараз до варшавської катедри, де присягли собі досмертну вірність. Тим способом засуджена з вини виповнювачів присуду, а радше з волі всесильного Бога, заміняла смерть на жите і замість похорону, дрожачи ще від передсмертного ляку, весіле відбула“.

Осьмий документ походить із 1684 р. з Живця і замітний тим, що був безрезультатний, бо хоч дівчина закинула засудженному хустку на шию, кат не випустив його з рук, а гайдуки відорвали від нього дівчину, по чим кат відтяв йому голову. Видно судії не хотіли призвати тут місцевого звичаю.

Дев'ятий документ із 1689 р., записаний у вінницькій книзі злочинців, знов цікавий тому, що обжалувано виступає дівчина Тереса Концка, суджена за підпал. За нею „zaszły wielkie instancye tak duchownych, jako u mieyskich osób tudzieś za całego miasta“, тому подаровано їй жите, „z tą jednak condycyą, iżebry poszła zaraz do kościoła z tym młodziencem, który ją odprosił y o iey dozywotnią przyjazn concurował, azeby z sobą w kościele świętym szlub wzięli“.

Хронольогічно йде тепер десятий документ А. Бельовського, що звучить так:

„Martyn ze wsi Radczy (Станіслав. пов.), Hrehora Jewkowego syn, wdawał się z ludźmi swywolnymi. Należał do rabunku żydów Buczackich pod Zawałowem, i schwytany razem z sześcią żydami, którzy do tejże zbrodni należeli, skazany został na gardło. Prowadzono go na śmierć. Z pomiędzy tłumów przeciska się ku skazanemu dziewczyna, rzuca nań chustkę, oznajmując, że gotowa jest pójść za niego. I darowano mu życie. Ożenił się z nią, osiadł w Radczy, i gospodarował. Po niejakim czasie znalazły się u niego byki kradzione; wzięty więc znowu do staniawowskiego sekwestru, gdzie z nim surowe śledztwo przedsiębrano. Wina jego okazała się nie wielka, a gdy gromada wsi Radczy dała porękę za

jego dalsze sprawowanie się, skazano go, aby przez rok jeden czyścił rynek Stanisławowski w kajdanach, i pogrożono ucięciem ucha prawego, skoroby dalszem postępowaniem swojem ściągnąć na siebie najmniejsze podejrzenie".¹⁾

Дальше йде справа Мартинового батька, Григорія Євкового, обжалуваного о ворожене, але увільненого. Переслухувано його в станіславівськім суді 19 лютого, 1723 р., значить, перша справа Мартина була значно вчаснійше. А. Бельовський не подає її дати, бо можливо, що вона в протоколах при справі за бики навіть не приходить.

Однайштатий документ буде той, який надрукував др. В. Шурат і який відносить ся до 1727 р., а якого місцем події були Броди. Суд засудив за крадіжку на шибеницю Антона Завадського та Костя Гоповича. Коли їх виведено на місце страчення, счинилося між юрбою замішане, яке викликав Возницький, що їздив підпітий на коні і викрикував: „Reus nemine instigante absolutitur“. Бийте Ляхів, не дайте губити кров християнську! — З замішання скористала якась дівчина, закинула А. Завадському рушник на шию і з усею юрбою пішла до церкви вінчати ся з ним. К. Попович утік тимчасом у ліс і його спіймали аж по трьох роках та таки повісили, щож стало ся з А. Завадським — незвісно.

Дванайштатий документ із 1747 р. говорить, що в костелі в Сідлисках повінчалися Войцех Кучка з Каменіці, якому присуджено втяти голову, а потому спалити його, з Ельжбітою Кущоскою звідтиж, що випросила собі його „secundum consuetudinem regni“, закинувши йому на шию хустку зі своєї голови.

Тринайштатий і останній документ походить із 1769 р. В ньому жалується пошкодований, що доходив справи в краснотавськім суді за убийство на Бартошу Хвалі, видав коло 1000 золотих і довів до того, що виновника засуджено на смерть. Та коли засуд мали виконати, якась дівка кинула на нього хустку, по чим їх обоїх, дівку й засудженого, заведено до костела і повінчано, а пошкодований полишився з видатками безніякої сatisфакції.

Поза сими документами є ще й перекази, що потверджують істноване звичаю увільнювання від смерті. Не багато їх вправді, бо видно нема аматорів, що пошукали би за ними в народній традиції, але й сї, що є, свідчать про се наглядно. Ось вони:

¹⁾ Aug. Bielowski, Pokucie (Czas, 1857), ст. 701—702.

1. Тадей Чацький подає в 1834 р. звістку, що перед сімома роками, значить у 1827 р., трачено на угорській граници кількох опришків. Нараз вибігла з юрби дівчина і вкрила рантухом одного гарного опришка, якого мали зараз стинати, бажаючи його тим способом уратувати від смерти. Але її інтервенція не мала сим разом успіху¹⁾.

Сю звістку зачерпнув Т. Чацький мабуть у К. Вуйціцького²⁾, який говорить, що 1828 р. трачено „в коломийськім циркулі” трьох опришків; двом із них закинули Гуцулки рантухи на голови, але не виratували їх від смерти. Я подаю сю звістку між переказами, а не документами тому, що на слова К. Вуйціцького не можна на певно покладати ся. Се зазначає навіть Є. Лопашінський: „Pisze Wójcicki, którego podaniem jednak wierzyć trudno, bo okazało się już nieraz, jak niewiarogodnymi były jego świadectwa”.³⁾

2. Через те подаю тут і другу звістку К. Вуйціцького: „В 1832 р. я сам був свідком, як трачено спійманих опришків. Один молодий, двайсятлітній Гуцул ішов із такою байдужністю на місце кари, що навіть не випустив люльки з зубів. Заки підійшов під шибеницю, вибігла з юрби гарна Верховинка, закинула йому на голову рантух та обіймила його руками. То була його любка. Думала, що тим способом виratує свого судженого, але дарма, бо в короткім часі побачила його на шибеници.⁴⁾

3. А. Бельовський пише: „Огляд на подруже був де-коли дуже важною причиною до злагіднення або повного даровання кари. Злочинця, веденого на смерть, милувано, коли дівчина заявила прилюдно, що піде за нього за муж. Так само злагіднювано кару злочинниці, коли подиував ся такий, що готов був оженити ся з нею”.⁵⁾

Дальші два перекази подає О. Левицький у цитованій уже статті. Перший записаний у першій четвертині XIX ст. від відомого запорожця Коржа. Оповідаючи про запорожський побут, Корж говорить:

¹⁾ Tadeusz Czacki, O Litewskich i Polskich Prawach, Kraków, 1861, ст. 8, потка 3.

²⁾ K. W. Wójcicki, Szczególny starożytny zwyczaj w Polsce (Tygodnik Ilustrowany, 1860, II, ч. 55, ст. 519).

³⁾ Wisła, 1904, ст. 283.

⁴⁾ Тамже.

⁵⁾ August Bielowski, Pokucie (Czas, 1857), ст. 690.

4. Раз вели в місті Самарі (тепер Новомосковську) на місце страчення засудженого на смерть козака. Юрба народу йшла за ним мовчки. Нараз показала ся на дорозі дівчина під білим покривалом. Вона підійшла до засудженого і прилюдно заявила, що хотіла би вийти за нього за муж. Юрба пристає і чекає на відповідь засудженого. Козак зажадав, аби дівчина піднесла покривало. Коли вона піднесла, козак подивився і сказав: Як мати таку дзюбу (і) вести до шлюбу, ліпше нашибе-ниці дать дубу! — і зажадав, щоби його швидше вішали¹⁾.

Другий переказ подає О. Левицький за „Волын. Епарх. Вѣдомостями“ (з 1872 р., ст. 561). Його записав о. Ф. Думицький в Крупци, Дубен. пов., на Волині. Він звучить:

5. Молодого гарного козака засудили за щось на смерть. Коли його вели на місце страчення, вибігла з юрби дівчина і накрила йому хусткою голову, зазначаючи, що хоче взяти його за мужа і тим способом визволити від смерті. Судії пристанули, чекаючи, що скаже засуджений. Та коли той зісунув із голови хустку і подивився на свою ізбавительку, усміхнувся гірко, плюнув і сказав до ката: Е, рубай краше, а жити з такою порганою не хочу! — Присуд виповнено, козака поховали на цвинтарі і висипали над ним високу могилу²⁾.

6. Відомий етнограф Я. Новицький надрукував 1894 р. в одній збірці народних пісень пісню про „Янчура“, яка також указує на сей звичай, а ще більше пояснює співака, додане до пісні. Зазначу, що пісня відноситься до словацького опришка Яношіка, на що вказує не тільки ім'я Янчур, але й деякі місця з пісні про Яношіка³⁾. Наводжу її в цілості:

Янчур.

Ой сніг іде і зима буде,
А на тобі, левенеці⁴⁾, та біда буде.
Ой в Київі та всі дзвони дзвонять,
Вже Янчура Німці ловлять.
Ой в Київі вже й передзвонили,
Вже Янчура Німці уловили
Та ведуть його вулицею,
Ізвязали руки сиряцею.

¹⁾ О. Левицький, оп. сіт., ст. 89—90.

²⁾ Там же, ст. 90.

³⁾ Пор. В. Гнатюк. Словацький опришок Яношік, ст. 50.

⁴⁾ Гультай, поясн. співака.

Та вивели в чисте поле,
 Та поставили на могилі:
 Та дивись, Янчуре, в чисте поле,
 Що заглянеш¹⁾, то все твое!
 Ой бачу ж я шибеницю
 Іще ї мальовану кобилицю²⁾.
 Та коли б я зінав, що смерть моя,
 Велів би талірами обсипати
 І шовкові стяжки³⁾ почепляти.
 Ой хто б ішов, таліар найшов
 І левенця спомянув⁴⁾,
 І що хороши парень левенець був.
 Хорош парень, уродливий,
 Уродливий і справедливий.
 Пришло к йому дві дівчини.
 Одна каже: Я буду сестрою!
 Друга каже: Я буду женою!
 Та тобі, сестро, не бути сестрою,
 А тобі, шаймо, не бути женою.

Зап. 6. XII, 1887 від Оксентія Орла в Кушугумівї, Александров. пов.

Пояснене співака. Німці піймали Янчура за те, що він убив Німкінью. Вона чимсь піддурила його. Як вели його катувати, назустріч вийшло дві дівчини. Одна каже: Будь братом, а я тобі сестрою! А друга каже: Забери мене (оженись) — буду жінкою! Подививсь він на їх, аж вони старі, таранкуваті та скверні. Цур вам, пек — каже, тай пішов на шибеницю. Спрежду у Запорожців був звичай, що як ведуть холостого на шибеницю, то виходять дівки і обявляють, котра согласна заміж. Як що сподоба козак, женитися і його простять; як згербує, закатують.

Малорус. п'єни, собр. Я. П. Новицкимъ (Сборникъ харьков. истор. филол. общества, т. VI, 1894), ст. 78, ч. 24.

М. Слабченко зовсім справедливо завважує в цитованій висше праці⁵⁾, що відповідь засудженого в роді: „Коли б я мав сю дзюбу вести до шлюбу, то краще дать дубу“ належить до вандрівних мотивів і наводить подібну із Бірлінгера: „O spitzig Nase, spitzig Kinn! Da sitzt doch der Teufel drinn! Mach lieber Gingerl, Gangerl!“

Подібне польське оповідане наводить Є. Лопацінський: Коли одному засудженному на смерть предложила свою руку

¹⁾ В оріг.: заглядеши (!).

²⁾ Дошка, на якій били кнутом.

³⁾ В оріг. кепсько: Стежки.

⁴⁾ В оріг.: спомняти.

⁵⁾ Опти, ст. 245, увага 6.

стара й погана баба, він поглянувши на відьму, крикнув до ката: Panie Jakobie, wieszaj waéran!¹⁾ — і засудженого повісили.

Є також білоруське оповідання: Одного парубка присудили посадити на деревлянного коня і дати йому двайшість ударів бичем, в якім був всунений зелізний прут, що по боках мав острі колючки. Кат ударив його раз, але легко, бо жалував хлопця. В тій хвили катова донька накинула йому на голову хустку, бажаючи його визволити. Та парубок не хотів женити ся з донькою ката. Тоді кат потягнув його так сильно бичем, що він відразу згинув²⁾.

Таке саме бичоване знане й на Україні. Про нього згадує Криволучко з Ольгопольського повіту на Поділлю³⁾.

Коли цілий звичай, як побачимо з дальшого, є вандрівний, коли й пісня є вандрівна, то чому й один епізодик звичаю не міг би мати такого характеру? Та все ж та вандрівність не виключає можливості, що епізод мав дійсно місце і в нас і в Німечії і ще в кого іншого, бо для того могли всюди істнувати відповідні дані.

7. Ще як гімназист чув я в Бучацькім повіті, що коли вели на смерть у Станіславові опришка В. Баюрака, бажала одна дівчина випросити його від смерті та повінчати ся з ним, але судії не вислухали сеї просьби. Про смерть відомого опришка Василя Баюрака, що мала місце на весні 1754 р. в Станіславові, маємо надрукований документ⁴⁾, в якім однаке не згадується про подібну подію. Можливо, що ім'я В. Баюрака було вложене в оповідання замість іншого, що часто буває в народніх оповіданнях і піснях.

Подаю ще один переказ із того самого повіту.

8. То ще було в ті часи, як Татари ходили. Прийшов пан до Золотого Потока і заложив сильний замок над ставом. Він мав їдного козака Стаха, чи як там його звали. І той Стах за щось провинив сї, а той пан гнівний був дуже (з того назвали його Гнєвощ) і засудив Стаха на смерть. Інші козаки проваде його, а піп йде коло нього з хрестом. В тім заступає дорогу походови одна дівка і каже: „Гов! То мій Стах“ і кинула сї йому на шию. Піп зараз дав їм слюб на тім місці і замість сумних пісень затяг всюй нарід весільних. Пан не міг нічо проти того

¹⁾ Wisla, 1904, ст. 290. ²⁾ Тамже. ³⁾ Тамже, ст. 443.

⁴⁾ Др. Ю. Целевич, Дальші вісти про опришків. (Руська історична бібліотека, т. XIX, ст. 239—242).

діяти, мусів згодити сї, а козак з тою дівкою пішов на Україну і десь там купив собі Слободу і жив щисливо по нинішній день¹⁾.

Зап. у Золотім Потоці, Бучацького пов. 1908 р. від Гриця Гука Мир. Борчан.

9. В російській повісті з українського життя „Запорожець Подкова“ Н. И. Брешко-Брешковського²⁾ оповідається, як козак Ігнат Підкова забив у гніві осавула Сухого. Відповідно до запорожських звичаїв мав убийник згинути на пали. Та козаки пригадали собі про звичай увільнювання від смерті, тому порозбігалися по недалеких селах і наказали дівчатам, аби в означений день приходили до Січи. Вони любили Гната, тому бажали виратувати його. Дівчат назбігалося дійсно багато, та коли коштовний звернувся перед екзекуцією до Гната з візванем: „Вибирай собі жінку, козаче. Бачиш, які то гарні квіточки, одна красша від другої!“ — Гнат Підкова відповів: „Не хочу женити ся, не треба. Піду ліпше на паль!“ — Не помогли намови і Підкова згинув на пали.

10. Про звичай увільнювання злочинця від смерті через оженок є загадка також у п'єсі П. Барвінського (Ізраїльтенка) п. н. „Антось Дукат“. Антось Дукат, курінний отаман, убиває в сварці свого ворога Суходоля, за що засуджують його на смерть. Коханка Дукатова хоче стати з ним до шлюбу і через те випросити йому житє, але її батько не позволяє на те; на Дукаті виконують присуд, а коханка вбиває себе³⁾.

Якіж висновки можемо поробити на основі наведених документів і переказів?

Всі перекази, взяті з української території і з ріжних окolina, свідчать, що звичай визволювання від смерті через оженок не тільки був у нас знаний, але й доволі широко розповсюднений. Документи знов, яких маємо три з нашої території (з Олики, Радча і Бродів), потверджують, що звичай існував дійсно на Україні як юридична установа, та що переказів не висказав собі народ із пальця, як дехто міг би думати, тільки опер їх на ре-

¹⁾ Польський нар. переказ про увільнювання від смерті пор. S. Ciszewski, Lud rolniczo-górniczy z okolic Sławkowa, ст. 34, ч. 10 (Zbiór wiadomości do antrop. krajowej, т. XI). Другий: Wisła, 1904, ст. 442.

²⁾ Домашня Бібліотека, 1897, XII; також місячний додаток до „Живописного Обозріння“, 1897, XII (за грудень).

³⁾ Павло Барвінський (Ізраїльтенко). Драматичні твори. Полтава, 1908. Друга п'еса з ряду: Антось Дукат..

альних житівих подіях. Дальший висновок із цього такий, що наші учені не повинні легковажити фольклору при таких розслідах, що мають якийнебудь зв'язок із народнім житієм, як се робили нераз доси, бо багато питань із минувшини можна вяснити докладно тільки при помочі фольклору.

Наведені документи стверджують також, що не тілько дівчина могла увільнювати засудженого, але й удова, та що й навпаки парубок (отже анальогічно й у довець, хоч такого документу доси ще не оголошено) міг увільняти засудженну дівчину (чи вдову). Супроти цього не може удержати ся тверджене д. О. Левицького, що: „Те право (увільнювання) не прислугувало якійбудь женщині (прим. удові), що бажала вибрati собi за мужа чоловіка, засудженого на шибеницю, тілько дівчині і при тім, як висловлено в документі 1606 р., у чтивої, тобто чесній, невинній¹⁾). Навпаки, маємо вказівки, що в західній Європі, де сей звичай існував довше, могли засудженого злочинця визволювати повії. Про такі випадки в Еспанії та Франції згадує в своїй праці проф. М. Слабченко²⁾) та додає, що навіть мав бути якийсь розпорядок у цій справі, хоч дехто заперечує тому. С. Естрайхер поясняє знов, чому повія могла увільнити засудженого: „Złoczyńca, uwolniony z pod szubienicy, uchodził w ogóle za pozbawionego czci (ehrlos); wszetecznica była przeto osobą równą mu stanem, a równości stanu przestrzegano ścisłe przy małżeństwie w społeczeństwach średniowiecznych³⁾.)

Вихід за ката за муж або оженок із проституткою не можна вважати за увільнене від карі, тілько за злагоднене карі, а то ось чому: Професії ката й проститутки рівнали ся горожанській смерті. Коли хто оженився з проституткою, того уникали як чуми. Навіть один із можновладних Сфорців, що мав проститутку за конкубіну, мусів усунути ся від суспільності, не вважаючи її на своїх богацтва, ні на свої впливи. Жінці Юстиніяни ніколи не могли простити її артистичної минувшини. Те саме належить сказати і про катів. Таким чином оженок із проституткою або вихід за ката являлися простою заміною смертної карі і в дійсності рівналися їй⁴⁾.

В кількох переказах згадується про те, що засуджений не приймив пропонованого подружка, побачивши негарну спасительку,

¹⁾ Ор. Левицький, оп. сіт., ст. 92.

²⁾ Оп�ты, ст. 248.

³⁾ S. Estreicher, op. cit., 249, 250.

⁴⁾ М. Слабченко. Опыты, ст. 250.

та волів піти на смерть. Хоч сей мотив вандрівний, як я вже зазначив вище, то всеж таки він не позбавлений реальності. М. Слабченко наводить за Льюїсом такий факт: „Одна молода дівчина з Анжера була засуджена на шибеницю за зігнане плоду. Тому що вона була дуже гарна і мала тільки 18 літ, кат приобіцяв їй добути помиловане, коли вона скоче вийти за нього за муж. Дівчина воліла однаке піти на шибеницю, як за ката¹⁾. Се оповідане зовсім ідентичне з польським варіянтом нашої пісні. Воно стверджує, що засуджений (засуджена) міг відмовити ся дійсно від пропонованого подружка і тоді засуд виповнювано без ніякої задержки. Певно, що такі випадки не мусили бути часті, бо всеж інстинкт самозаховання в чоловіці сильніший від почуття відрази до другої людини, але тим більше надавалися до переховання в народній пам'яті своєю геройчною трагічністю.

Право визволювання від смерті звязує С. Естрайхер із правом помилування в модерних державах та з правом азилля в давніх зорганізованих суспільностях Греків, Римлян, Жидів і інших. Азилем називалося місце, в якім міг сковати ся злочинець перед властюючи або пошкодованим та міг сидіти там безпечно. Таким місцем міг бути храм, цвинтар, гріб, або інше посвячене місце. Побіч такого азилю річий, були в деяких народів особисті азилі. Деяким категоріям людей, прим. достойникам, духовним, чарівникам, у Римі Весталькам, призначався привілей, що їх дотик до злочинця, або його втеча під їх опіку, хоронила його на якийсь час, або на все від відповідальності. Азиль був отже коректурою занадто суворих або недокладних правних уладжень²⁾. З бігом часу сей привілей змінявся й розширювався. По засуді могли відпрошувати в суді засудженого не тільки можновладці, що опікувалися ним, але й близша і дальша родина, сусіди, а навіть ті, що прислухувалися розправі³⁾. З поміж родини особливо жінка мала привілей випрошувати мужа, а муж засуджену жінку. Звідти знов розвинувся привілей, що засудженого міг увільнити судія від смерті, коли з ним хотів хтось із присутніх на місці страчення повінчалися. Звичайно кат, або його помічник, ішов тоді як свідок до церкви на вінчання. Дозвіл на слюб рівнявся дозволом увійти до храму, можливо отже, що тут сплелися оба моменти: Права жінки до відпрошування

¹⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 249.

²⁾ S. Estricher, op. cit., ст. 242—243.

³⁾ Там же, ст. 245.

засудженого та пробуванє його в азилі (церкві) і на них виробив ся згаданий звичай¹⁾.

Отсє вияснене повстання звичаю доволі принадне і не стоїть у суперечності також із висновками, до яких дійшов М. Слабченко: 1) *Casus notabilis* в своїй основі римського походження і приймив ся там, де приймило ся римське право. 2) Ріжні місцеві умови витиснули на нїм свій вплив і розширили його зміст, наслідком чого в *casus notabilis* віднаходимо ріжнородні причини та ріжнородні основи²⁾.

Завважу при цьому тілько, що нї в документах, нї в народній традиції не переховали ся сліди азилю річий — по номенклатурі С. Естрайхера — за те переховали ся в судівництві численні згадки про особистий азиль. Як у Римі Весталька, кинувши частину своєї одежі на засудженого, спасала його від смерти, хоч не виходила за нього за муж — увільнене відносило ся тут отже до високоповажаних осіб, якими були дійсно Вестальки, так у нас подібною пошаною тішило ся духовенство і своїм впливом спасало жите не одному буйному характерові. Виставала проста записка духовної особи, щоби справа приймila несподіваний оборот. В 1708 р. привели були із Ярошевки в Прилуку злодія Кучерявого. Разом із ним привели були „родимця“ Харківського полку Ярофієвича, котрий не признавав ся до ніякої вини і на доказ предложив якусь карточку мгарського ігумена. Сього вистало, щоб Ярофієвича увільнили. Увільнюваний заходами духовенства мусів робити на монастир. Таким способом пішов на монастирські роботи підросток Яцько 1717 р., що був убив дитину. Та навіть коли увільнювали кого заходами громади, такого увільненого відсилали на монастирські роботи. Так приміром 1699 р. увільнено від шибениці „по просьбѣ людской“ Д. Сильченка, що украв був гроші, але вислано „поработать“ до монастиря. Так само в 1708 р. „даровали горломъ Ганну Лесковку, нецноту, неумисно убившую“ свою дитину і вибивши канчуками, вислали в ладинський монастир. Таких випадків можна навести більше³⁾.

Справедливість каже признати, пише д. М. Слабченко, що сповнене такого гуманного діла не все було викликане вимогами й мотивами чоловіколюбності. Монастирі потрібували робучих рук для оброблювання своїх земельних посілостей, тому радо

¹⁾ S. Estreicher, op. cit., ст. 249.

²⁾ М. Слабченко, Оп�ты, ст. 256.

³⁾ Там же, ст. 230—231.

просили про помилуванє грішників. Суспільність мала право на-діяти ся поправи злочинців у монастирській тишині. А суд, як такий, не тратив нічого через те, що злочинці приміщували ся не в криміналах, але в монастирях, тому йшов радо на стрічу просьбам і громад і монастирів. Та висиланє злочинців до монастирів знайшло наслідуванє серед світських землевласників, що так само потрібували робучих рук, як і монастири. Тому то богаті землевласники почали так само вставляти ся за помилуванем злочинців і за висилкою їх до них на роботи. В 1710 р. просив М. Аврамович „приліжно, а иле сильно“ дарувати жите його підданій Пазьці Сангачівній, що мала двоє незаконних ді-тий із Гарасимом. І він добив ся свого. Той сам Аврамович ви-зволив таким способом і сестру Пазьки, Ганну. Що дідичі всту-пали ся за помилуванем злочинців не безкористно, видно ясно зі справи Вуцьки Семенихи, яку судили в Прилуках 1716 р. за беззаконно придану дитину. За гріх покарано Вуцьку канчу-ками, а її „спільника“ забрано до панського двора.

Такому становищу приходила в поміч система побира-ння кари. Вперед дійшли до такого роду помилування полковники й суді, а за ними пішли ті, що були інтересовані та причиняли ся до виплати кари. За ними поволи стали просити про поми-луванє й інші, але й то мабуть не без якоєї оплати урядови, хоч про те в актах ясно нічого не говорить ся. Звідси недалеко вже було до вмішування загалом впливових осіб, навіть коли вони були чужі Україні. В прилуцькій книзі справ наведені при-клади вмішування графа Шереметєва в присуди прилуцького пол-кового суду. Ріжниця межи вмішуванем українських панів і ро-сийських генералів була в тім, що українські пани могли опирати ся в своїм поведінню на Литовський Статут, що дозволяв своїм на такі вставлювання, а в Росіянів такої юридичної основи зовсім не було¹⁾.

В якій стадії справи відбувалася інтервенція, чи пропози-ція вінчання засудженим? І документи й перекази вказують, що се мало місце або в дорозі на місце страчення, або вже на самім місци в часі, коли кат робив приготування до екзекуції. Роблено се в такій формі, що жінка здіймала з себе хустку і закидала на засудженого, звичайно на голову, а мужчина засуджений за-являв словами бажанє повінчати ся. Закиданє хустки було зви-чайно таке несподіване, що засуджений не мав часу придивити

¹⁾ Там же, ст. 231—233.

ся перед тим своїй спасительці, як вона виглядає, тому буде нам зрозуміле, чому в переказах бажає засуджений перше приглянути ся спасительші, а потім заявити свою волю. Факт, що в оповіданню Коржа дівчина стоїть сама під білим покривалом, належить пояснити або недокладним записуванем, або помилкою оповідача. Се було би можливе хиба в магомеданських народів, а в звичаях українського народа не має анальогії.

С. Естрайхер поясняє, що кидані хустки — це символ, відомий у цілій Європі, перебраня під свою опіку або свою владу. Хустка заступає тут уживаний деінде плащ або жіночу заслону¹⁾. М. Слабченко згадує також про те, що набутє на власність якоїсь річи, а так само й жінки, відбувалося при помочи якоїсь річи, прим. нитки або шнурочка. Кидані хустки можна би отже пояснити правом набуття на власність, або переходом під владу мужа — останнє й досі відоме в звичаях деяких народів. „Та при визволюванню дівчиною, чи загалом жінкою засудженого на смерть мужчини хустка ледви може мати таке значення. Вона відграє тут зовсім іншу роль тому, що випливає з інших причин. Се вже звичай щілком римського походження. Він лежав ось у чім: Коли засудженого на смерть стрітила по дорозі на місце страчення Весталька, вона спасала йому життя, накинувши на нього частину своєї одіжі або ленту зі свого убору голови. Очевидно, про вінчання не могло тут бути мови. Самий звичай містив мабуть у своїй основі ту думку, що чисте освячує нечисте, святе очищає грішне“²⁾. На мій погляд це пояснення не може устояти ся. Коли кидані хустки мало щось спільногого з римським звичаєм, тоді кидалаб хустку не тільки жінка, але й мужчина, чого в дійсності нема. Деж шукати жерела звичаю? На се вказав уже О. Левицький. Він зазначує, що кидані хустки можна поставити в анальгію з перевязуванем хусткою руки жениха на змовинах, що означає з боку дівчини акт добровільного вибору парубка на мужа³⁾). Таке значення має хустка в весільних обрядах також інших народів⁴⁾ і се треба прийmitи як пояснення звичаю. Тоді й стане зрозуміле, чому мужчина не кидає хустки, тільки словами заявляє охоту повінчати ся з засудженою.

¹⁾ S. Estreichier, op. cit., ст. 250.

²⁾ М. Слабченко, Оп�ты, ст. 252—253.

³⁾ О. Левицький, op. cit., ст. 93.

⁴⁾ Нор. Н. Сумцовъ. Культурные переживания, ч. 190: Обрядовое употребление хустки.

Де повстав сей звичай і звідки розширювався по Європі — не знати. В жерелах згадується на початку XV ст., але без сумніву мусів існувати давніше, коли нараз виринув на ріжних місцях західної й південної Європи. Правдоподібно він і повстав там, коли маємо звідти про нього найвчасніші і найчисленніші згадки, хоч безпосередніх доказів на се нема. В кождім разі се замітне, що ні в Литовськім Статуті, ні в інших наших кодексах нема про нього згадки. На Україну занесли його мабуть німецькі й чеські кольоністи в XVI ст.¹⁾ Так само й до Польщі — по думці С. Естрайхера — дістався він разом із німецькою кольонізацією, на що вказував би факт, що звичай був розповсюднений між міщенами та селянами, а не знато його властиве польське право (шляхоцьке). Не знають сього звичаю також Росіяни, Серби й Болгари, в яких німецька кольонізація не відгравала ніколи поважнішої ролі²⁾. З сим мабуть лучить ся й факт, що в Сербів і Болгарів не подибується ся нашої пісні, хоч уже в Словінців вона доволі популярна. Так само в Росіянів знайдено її тільки в етнографічно пограничній губернії, куди вона завандрувала з України, але не спопуляризувала ся на російській етнографічній території.

В XVIII ст. звичай вигибає і то не тільки в західній Європі, але і в нас, як на се вказують деякі наведені вище документи й перекази, в яких відмовляється вже увільненя засудженому, хоч кандидатки до вінчання є. Найвчасніші звістки про поборювання звичаю походять із Німеччини, а останній випадок увільнення засудженого на німецьких землях мав мати місце в Швейцарії 1725 р.³⁾ Я наведу ще один документ, який свідчить про вигибання звичаю на початку XVIII ст. також у краю, висуненім на найдальшу північ Європи, в Норвегії.

В книжці Норвежця: O. Överland, Fra en svunden tid (Kristiania, 1888) наведене таке оповідання на підставі актів про убийницю дитини:

Убийницю засуджено на смерть і 3 січня 1702 р. мав бути сповнений присуд у Карльзє. Коли ніякі рекурси не помогли і убийниця мусіла віддати шию катови, виступив з між присутніх на місці страчення місцевий парох і запитав сильним голосом, чи нема кого, що оженив би ся з засудженою і так увільнив її

¹⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 254.

²⁾ S. Estreicher, op. cit., ст. 249.

³⁾ Там же, ст. 251.

від смерти? Один парубок пароха заявив охоту, а що парох переймив на себе за все відповідальність, пристав і судія на проект; присуд відложено, засуджену повінчано на місці і відведенено на приходство. Та коли опісля справа дісталася до відомості правительства, пароха супенсовано зразу, але потому привернено йому парохію; за те проти убийниці виточено на ново процес і по ріжких переходах таки виконано на ній присуд, але десь аж 1715 або 1716 р.¹⁾

Належало би ще вияснити, чому в українських варіяントах пісні нема згадки про звичай увільнювання від смерті. Коли приймемо, що українська пісня не витворила ся зовсім самостійно, тілько за основу взяла собі чужий взірець і вже на тій основі розвивала ся далі, тоді може заходити дві можливості: Або той взірець був такий неповний, як приміром оба наші варіянти з горлицького повіта, переняті від Словаків, і в нім не було згадки про пропезицію кати провинници, зовсім припадково, через неповне віддане взірця; або коли той взірець був повний, належав до такої групи варіантів, що мали інше закінчення, можливо навіть без смертної кари, бо й такі бачимо на чесько-словацькій території.

Та хочби канва нашої пісні була чужа, то ткане на ній було вже цілком українське, і тут розверталися всякі можливості для її викінчення. Коли приміром мотив злочину провинниці був такий:

Плини, илини, дитяточко, плини враз з водою,
Чайже я сп потулю ще з рік лівонькою!²⁾

Отже злочин не з сорому, не з біди, не сповнений в хвили якогось умового забурення, тілько з жадоби удавати дальше дівчину і гуляти свободно, доки не нагуляється в волю, то се не тілько на погляд українського народу, але й писаного давнього права, такий злочин, за який не може бути ніякого помилування так, що й згадувати про нього не можна. Збільшує його ще обставина, що провинниця по злочині дальше ходила по дівоцьки, до чого не мала права, а не по жіноцьки, що в очах народа вважається за сильний проступок. Коли ж не можна було говорити про помилування, не диво, що про нього й пісня не згадує нічого і каже провинниці відпокутувати вповні за свої гріхи.

¹⁾ R. Köhler, Klein. Schriften, III, ст. 595.

²⁾ Ž. Pauli, Pieśni ludu ruskiego, т. II, ст. 8.

Подаю в кінці бібліографію мотиву про увільнюване від смерти в західно-європейських літературах.

Мотив, про увільнюване злочинця від смерті їївчиною, яку він обіцяв посватати, пор. F. Liebrecht, Zur Volkskunde, ст. 433. — Böckel, Volkslieder aus Hessen, ст. XLVII—LII. — Kaufmann, Mtschr. f. d. Gesch. West-Deutschland, 7, 257—270. — Archiv f. sächs. Geschichte, 1863, 1, 236. — M. Zeiller, Centuria III var. quaestionum, 1659, ст. 137, ч. 30. — Abegg, Versuch einer Geschichte der Strafgesetze, ст. 115, 129. — Notes and Queries, 1869, 417 i 524. — Wright-Halliwell, Reliquiae antiquae, 1, 288. — Cintio dei Fabrizi, Antiche novelle in versi, 1893, 67. — Lonandre, Conteurs fr. avant La Fontaine, 314. — H. Sachs, Der Student liess sich henken (в рукописі). — Lyram Larum, ч. 330. — Duportus, Musae subsecivae, 1696, ст. 199; In turem, qui suspendi maluit quam deformem uxorem duere. — Grässle, Sächs. Sagenschatz, 2, 372. — Gredt, Sagenschatz des Luxemburger Landes, 1883, N. 975.¹⁾

Мотив, про увільнене засудженої на смерть, коли віддається за като, відомий також широко. Пор. Erik Böhme, Deut. Liederhort, N. 65. — Deut. Museum, 1854, 2, 287 (чеська пісня). — A. Waldau, Böhmisches Granaten, 1, 271 (чеська п.). — F. Liebrecht, Zur Volkskunde, ст. 434. — Böckel, Volkslieder aus Hessen, 1885, ст. LII—LIV. — Nigra, Canti popolari del Piemonte, N. 11. — Överland, Fra en svunden tid, 1888, ст. 65. — Das neue Blatt, 1889, N. 39, ст. 623.²⁾

XI. Қінцеві уваги.

Ми дійшли до кінця і повинні ще коротко порушити кілька загальних питань.

Чи можна означити місце повстання пісні?

З одного боку ми бачили, що пісня має вандрівний характер і розповсюднена не тілько на українській території. З другого боку вона виказує стілько культурних пережитків і то й чисто українських, яких інші вандрівні пісні не мають і не можуть мати. Звідси може бути тілько один висновок, що пісня розвивала ся на нашій території зовсім незалежно від її сестер на інших національних територіях. Із того, що найкрасші варіанти пісні заховалися в Галичині і то в горах та на підгірю, можна припускати, що там було її первістне гніздо в нас та що звідти почала вона вандрівку на північ і на схід, що не виключає можливості пізнішої поворотної міграції. Се повторяється ся ненастально в фольклорі і не представляє нічого незвичайного.

А чи можна означити час повстання пісні?

Деякі дані, якими розпоряджаємо, дозволяють се зробити, але тілько приблизно і тілько в нас, на українській території.

¹⁾ R. Köhler, Klein. Schriften, III, 251.

²⁾ Тамже.

Возьмім насамперед вандрівний характер пісні. Вона знана у більшості славянських народів та в Німців. Щоби розширити ся на такім просторі, на якім бачимо пісню тепер, на те треба доволі довгого часу. Пісня не переходить із одної етнографічної території на другу так легко, як проза, бо мусить поборювати не тілько язикові труднощі, але ще й інші. Тому то коли між прозовими творами бачимо таке велике число вандрівних (усі казки, багато легенд, байок, мітів, новель, анекдотів), між піснями процент вандрівних дуже незначний тає то заступає тілько майже один рід поезії: Баляди. Розуміється, що в кождім окремім випадку треба прикладати іншу міру до часу вандрівки та повстання пісні. Що до нашої пісні, бачимо, що вона вже мусіла істинувати на тій території, що нині, в XVIII ст., бо у всіх перших збірниках пісень XIX ст. її вже маємо. Німецький варіант видруковано вже 1806 р., польський варіант В. Залеського 1833 р., український у Ж. Павлього 1840 р., чеський у Я. Ербена 1842 р. Належить зазначити однаке, що збірка пісень Я. Головацького, з якої користав і Ж. Павлі, була зібрана на початку 30-их років, а рукописний варіант Ф. Бодянського записаний також 1840 р. Коли визначимо на окупашію території, яку пісня займає тепер, тілько два століття, що обчислене дуже скupo, то дійдемо до XVI ст., в якім пісня мусіла вже істинувати на певно.

Чужі, неукраїнські тексти пісні, мають при кінці сцену провинниці з катом, який пропонує їй увільнене від смерті, коли вона згодить ся вийти за нього за муж. Сей звичай вигбає вже в XVII ст. в західній Європі, а з початком XVIII ст. устає зовсім, як ми бачили повище. Ми не можемо припускати, що пісня повстала тоді, коли звичай почав уже хилити ся до упадку, тільки коли він був що найменше в повній силі (як не тоді, коли тілько з'явився і був новітнім для народу, тому й закріпив його народ у пісні), а се знов каже нам посунути ся до XVI ст.

Так стояла би справа що до варіантів пісні на всім терені, занятім нею. Перейдім тепер до української території.

Найбільший процент смерти, на яку засуджують провинницю, припадає в українських варіантах на утоплене. З праці М. Слабченка бачимо, що в XVII—XVIII ст. сей спосіб смерти практикувався вже дуже рідко та що він основувався на середновічній максимі: „Око за око, зуб за зуб“. Се дає нам змогу думати, що провинницю топлено тоді, коли сей звичай був ішо популярніший серед громадянства, як у XVII—XVIII ст., а се переносить нас знов до XVI ст.

В однім волинськім варіанті виступає як судія піп. На Волині, як відомо, обов'язували польські закони аж до розбору Польщі. До 1565 р. мало духовенство в Польщі, отже й на Волині, юрісдикцію над селянами не тілько в духовних, але і світських справах. Опісля її знесено, але вона удержувала ся ще якийсь час силою призвища. Коли ж у пісні се призвищає відбивається ся, то знак, що воно ще сильно було закорінене між народом, а се дає нам змогу знов посунути ся до XVI ст.

У двох варіантах пісні виступає як судія сотник. Вправді в васильківськім варіанті перекручене вираз „сотник“ на „сотський“, що не покривається значінням, і „сотський“ не мав ніколи судової влади. Тимчасом у пісні читаємо виразно:

Ой став же пан соцький думати да гадати,
Яку цій буйнистрівні кару загадати?

Значить, тут має стояти таки сотник. Сотник бував предсідателем козацького сотенного суду, що від свого початку до кінця XVII ст. (отже 1650—1700) мав право судити також на смерть, міг отже й судити провинницю пісні. Вправді в другім варіанті, де виступає сотник як судія, провинниця засуджена на Сибір. Та висилка на Сибір з України в карних справах розпочала ся на підставі царського розпорядку з 19 жовтня, 1760 р., коли сотенний суд не мав права вже судити таких справ, за які могла грозити кара смерті, злагоджена на висилку на Сибір. Сотник не міг тоді бути предсідателем суду і не міг видавати навіть злагодженого присуду. Значить, другий варіант є контамінацією двох варіантів із двох ріжніх періодів. Не можна однаке заперечити факту, що сотник таки судив провинницю, та се могло бути тільки в другій половині XVII ст. До цього часу отже треба би відносити повстане обох варіантів пісні. Розуміється ся, що пісня могла й швидше істнувати, а в тім часі вставлено тільки нові факти в старі рамки. Коли б на лівобічній Україні записано такі варіанти, де судією виступав би пан, то сей факт указував би нам на повстане варіанту в часі перед повстанням Б. Хмельницького, коли й на лівобічній Україні істнували патріоніальні суди.

З усього наведеного можна вважати місцем повстання і розвою українських варіантів пісні гірські й підгірські околиці Карпат, а часом повстання конець XVI та початок XVII ст. Для означення місця і часу повстання пісні на інших етнографічних територіях (поза сказаним уже вище) та вказання її первістного жерела не маємо доси достаточних даних і за ними треба слідити у кожного народу, що знає сю пісню, з окрема. Так само

про взаїмні відносини пісні на всіх етнографічних територіях можна буде рішучо тілько тоді висловити ся, коли будемо мати літературну історію пісні.

Надімо ся, що хто прочитає отсю студійку, зрозуміє значінє варіантів усякої пісні та потребу їх збирання. На сей пісні можна виразно побачити, як один варіант доповняє другий та як на основі всіх виробляється повний образ пісні. Без варіантів його не було би. Без них не мали би ми в отсій студійції розділу про ревізію жінщин, про викуп від кари смерті та проувільнювання від смерті, що заховалися тілько в деяких варіантах (увільнювання тілько в чужих). Без них не могли би ми говорити про ріжні причини, що потягнули провинницю до гріха (вечерній досвітки, улиця, весілля музиків, толока, коршма), ні про ріжнородні кари, які вона на себе стягнула (утоплене, повішене, зітнене голови й інші), ані про ріжніх судіїв, що їх судили. Варіанти мають незвичайно велике значінє для історії пісні. Тому погляд деяких учених, буцім би то друковане варіантів було пустим задруковуванням паперу та що красший результат можна осiąгнути реконструкцією всіх варіантів в один, зовсім фальшивий. Поминаючи те, що кожда реконструована пісня буде зовсім довільним і особистим твором реконструктора та що колиб одні пісні віддано десятком реконструкторам, усії реконструкції були би відмінні, але ж багато важних уступів реконструктор мусів би елімінувати зі свого твору, бо інакше їх не можна би погодити в реконструованім тексті задля суперечностей. Такими реконструованими текстами не міг би послугувати ся ніякий фольклорист і загалом ніякий учений, а через те вони розминули би ся з цілею, задля якої переводжено реконструкцію.

Кождий, хто перегляне варіанти нашої пісні, переконається, що найкрасші та найчистіші що до мови переховалися в Галичині. Сей факт сконстатував я вже при видаванні „Колядок і щедрівок“ і се може кождий справдити, хто порівнає хочби збірники пісень Я. Головацького й П. Чубинського. Кождий про те, що хоче добре простудіювати народню українську поезію та мову, повинен звертати ся до сих першорядних жерел, бо лише тоді осягне найкрасші висліди.

Львів, 1 – 21. XI. 1918.

З М И С Т.

	ст.
Від редакції	III—IV
I. Українські весільні обряди й звичаї	1—193
1. І. Волошинський. Весілля в Далешеві, Городен пов.	2—34
2. Зах. Ганюченко. Весілля в Городзішівці, Уман. пов. в Київщині	34—51
3. Маркіл Брижко. Весілля в містечку Дубовій, Уман. пов. в Київщині	51—74
4. Ів. Брюховець. Весілля в Прилуць. пов. в Полтавщині	74—81
5. Іл. Коломийченко. Весілля в селі Прохорах, Борзен. пов. в Чернігівщині	81—118
6. Іл. Тарасевський. Весілля в Борисівці, Валуй. пов. в Вороніжчині	118—158
7. Іл. Тарасевський. Весілля в міст. Богучарі в Вороніжчині	158—162
8. Вас. Нейжжалій. Весілля в Хитрівці, Мелітоп. пов. в Таврії	163—172
9. Федір Півень. Весілля в станції Ішкуринській, Єйського відділу, на Чорноморщині	172—177
10. Олена Голубовичева. Весілля в Іллінцях, Снятин. пов.	177—193
II. Ілья Волошинський. Похоронні звичаї і голосіння в Городенщині	194—213
III. Гнат Колцусяк. Народні хрести в Коломийщині . . . . . (з 21 табл.)	215—230
IV. Ярослав Пастернак. Антропометричні досліди над українським населенем південної Жовківщини	231—247
V. Волод. Гнатюк. Пісня про покрітку, що втопила дитину	249—389
VI. Зміст	390